

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM
PÅ UPPDR. AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.
UTGIVET AV SIGURD CURMAN
OCH ARMIN TUULSE

SÖDERMANLAND

BAND I. HÄFTE 1.
STRANGNÄS DOMKYRKA
MEDELTIDA BYGGNADS-
HISTORIA

TEXT

Del B. Tillbyggnader av kärnkyrkan samt påbyggnader och andra ändringar under medeltiden. Sid 188-364.

STRÄNGNÄS DOMKYRKA
I
MEDELTIDENS BYGGNADSHISTORIA

AV

ERIK BOHRN, SIGURD CURMAN
OCH ARMIN TUULSE

TEXT

nr 100 av
SVERIGES KYRKOR
KONSTHIST. INVENTARIUM

på uppdrag av
KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN
utgivet av
SIGURD CURMAN OCH ARMIN TUULSE

Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag
STOCKHOLM 1964

INNEHÅLL

	sid.
FÖRORD.....	V
FÖRKORTNINGAR.....	XII
INLEDNING.....	3
Missionstiden och perioden före 1250.....	3
I texten använda lokalbestämningar.....	15
A. DEN ÄLDSTA BEVARADE KYRKAN, »KÄRNKYRKAN».....	17
I. BYGGNADSBESKRIVNING.....	18
1. <i>Byggnadsmaterialet och dess behandling</i>	18
2. <i>Bevarade delar av exteriören</i>	23
a. Östra fasaden.....	23
b. Södra fasaden.....	34
c. Västra fasaden.....	38
d. Norra fasaden.....	50
e. Sakristia I.....	61
f. Sakristia II.....	64
g. Högmurarna.....	68
h. Fönster i fasaderna.....	78
i. Yttertaken.....	86
3. <i>Bevarade delar av interiören</i>	90
a. Ytterväggar.....	92
b. Pelare.....	98
c. Valv.....	120
d. Sakristia I.....	140
e. Sakristia II.....	143
II. KÄRNKYRKANS BYGGNADSHISTORIA.....	149
1. <i>Första etappen</i>	150
2. <i>Växlande byggnadsprojekt under första etappen</i>	158
3. <i>Raset</i>	161
4. <i>Andra etappen</i>	162
5. <i>Tredje etappen. Kärnkirkans fullbordande</i>	168
III. KÄRNKYRKANS DATERING OCH KONSTHISTORISKA STÄLLNING.....	172

	sid.
B. TILLBYGGNADER TILL KÄRNKYRKAN SAMT PÅBYGGNADER OCH ANDRA ÄNDRINGAR UNDER MEDELTIDEN	188
I. KAPELL PÅ SÖDRA SIDAN	188
1. <i>Sturekoret</i> (domprosten Nils Magnussons kor, Stenbockska koret) .	190
2. <i>Nya fönster på kyrkans östfasad</i>	196
3. <i>Djäknekoret och Gyllenhielmska koret</i> (Petri och Pauli kor)	198
4. <i>Vårfrukoret och kamrarna väster därom</i> (»Frescokapellet» och »Rogge- anum»)	205
5. <i>Tynnelsö- och Sparrekoren</i> (Helga Lekamens och S. Annas kor) . . .	219
II. SAKRISTIORNA I OCH II UNDER GEMENSAMT TAK	229
III. DET ÄLDSTA VÄSTTORNET	232
IV. HÖGKORET	247
1. <i>Exteriör</i>	248
2. <i>Interiör</i>	256
V. NEDRE SAKRISTIAN OCH SILVERKAMMAREN	266
1. <i>Exteriör</i>	266
2. <i>Interiör</i>	269
VI. HÖGMURAR OCH TAKFALL HÖJAS FÖRSTA GÅNGEN	275
VII. VÄSTTORNET HÖJES	282
VIII. HÖGMURAR HÖJAS, TAKFALL ÄNDRAS ANDRA GÅNGEN . . .	288
1. <i>Högmurarna</i>	288
2. <i>Sturekoret, Djäknekoret och Gyllenhielmska koret</i>	290
3. <i>Södra vapenhuset</i>	292
4. <i>Vårfrukoret. Pulpettak över hela sydsidan</i>	298
IX. KAPELL UTMED KÄRNKYRKANS NORRA OCH VÄSTRA FASADER	300
1. <i>Kapellen väster om Kärnkirkans nordportal</i>	302
Bibliotekskoret, Dopkapellet, Cedercantzska och Olivekransska gravkoren samt Predikotornet (s. 308)	
2. <i>Bondkoret</i> (Själakoret)	314
3. <i>Norra vapenhuset</i>	322
4. <i>Sakristierna I och II ombyggas</i>	329
5. <i>Silverkammaren påbygges</i>	333
6. <i>Enhettigt tak över hela norra sidan</i>	333
X. ÖVRE SAKRISTIAN	334
EPILOG	340
SAMMANFATTNING	345
ZUSAMMENFASSUNG	351
SUMMARY	358

B. TILLBYGGNADER TILL KÄRNKYRKAN

SAMT

PÅBYGGNADER OCH ANDRA ÄNDRINGAR UNDER MEDELTIDEN

I. KAPELL PÅ SÖDRA SIDAN

Knappt hade Kärnkyrkan hunnit fullbordas, förrän man började kring- och påbygga densamma, så att den slutligen kom att bli helt inbyggd i en stor kyrka, som, i varje fall utåt, tedde sig som ett helt nytt byggnadsverk, i vars yttermurar endast nordväggarna till Sakristia I och II vittnade om dess ursprungliga kärna.

Den direkta praktiska anledningen till en stor del av denna successivt pågående byggnadsverksamhet var behovet av lokaler till de allt talrikare altarstiftelserna¹ av olika slag. Kapell för dessa byggdes till en början på kyrkans södra sida. Ett närmare studium av de i olika riktningar framspringande strävpelarna i den nuvarande södra yttermuren tillåter oss att avgränsa en östlig och en västlig grupp av kapell, den förra omfattande de s. k. Sture-, Djäkne- och Gyllenhielmskoren,² den senare Vårfrukoret, Sparre- och Tynnelsökoren (pl. IV o. V). Strävpelarnas ställning visar, att de äldsta koren inom de båda grupperna äro Sturekoret och Vårfrukoret, samt att de båda övriga koren inom respektive grupp äro enhetliga tillbyggnader (dubbelkapell) från något senare tidpunkter. Sist hava Södra vapenhuset och det s. k. Bondkoret uppförts, ehuru icke nödvändigtvis samtidigt.

Strävpelarnas ställning kan givetvis icke visa oss, vilket av koren som är äldst. Stilistiska förhållanden anvisar dock klart Sturekoret såsom det först utförda på kyrkans södra sida.

¹ Dessa altarstiftelser, för vilka sammanfattande uppgifter lämnas i O. NORBERG s. 37—40, behandlas här enbart i samband med byggnadshistoriska uppgifter och problem.

² Så gott som samtliga sidokor hava under nyare tid, framför allt under 1600-talet, tagits i anspråk såsom gravkor, varvid de undergått mer eller mindre ingripande förändringar. Sidokorens uppgifter såsom gravkor skola behandlas i en senare del av detta arbete. Här beröras de endast i den mån de hava betydelse för den medeltida byggnadshistorien och byggnadsbeskrivningen.

1. STUREKORET

DOMPROSTEN NILS MAGNUSSONS KOR

Sturekoret¹ är uppfört mot Kärnkirkans södra yttermur längst i öster (fig. 157). Det har en närmast kvadratisk grundplan. Av dess omslutande murar behövde endast tre nyuppföras. Koret har snedställda strävpelare i de båda södra hörnen (fig. 160). Materialet är tegel i munkförband med ganska väl strukna fogar. Sockeln putsad och gråmålad; under strävpelarna består sockeln av tuktad och oputsad gråsten (sannolikt insatt under senare tid).

EXTERIÖR

Sturekorets östra mur avslutas nu av en pulpetgavel (pl. VIII A), utförd med ganska slarvig fogstrykning och annat tegelmaterial än de lägre liggande murytorna. Tvärs över östmuren går strax ovanför högsta punkten av strävpelaren i det sydöstra hörnet ett utkragat skift av på högkant ställda tegel med snedfasad underkant (fig. 158). Ett ensamt sådant tegel synes också i sydmuren (på samma höjdläge) i skarven mellan Sturekorets och Djäknekorets murverk (fig. 160). Denna skarv är synlig från den sydvästra strävpelarens högsta punkt upp till det ifrågavarande teglet (se pl. V). Förekomsten av detta tegel på denna plats visar, att ett skift av sådant tegel funnits även på Sturekorets västra mur. Ett dylikt skift plägar ofta användas som taklist (på Strängnäs domkyrka även å byggnadspartier av senare datum). Det finns all anledning antaga, att detta skift även på Sturekoret fyllt denna funktion. Då taklist funnits på östra och västra sidan, men ej på den södra, måste därav dragas slutsatsen, att koret från början haft ett sadeltak med alfl åt öster och väster och att dess södra mur uppåt avslutats med ett triangulärt gavelröste. Rester av ett sådant skulle kunnat bevaras i murens övre parti, men några säkra spår därav kunna nu icke iakttagas.

Västra muren, vilken såsom ovan s. 34 framhållits, är byggd mot och delvis omkring en strävpelare å Kärnkirkans södra yttermur (se pl. II), har längst mot norr en 117 cm bred förkroppning, som skjuter $\frac{1}{4}$ sten utanför muren i övrigt, d. v. s. lika mycket som det utkragade taklistskiftet. Tvärs över skarven mellan Kärnkirkans strävpelare och korets förkroppade västmur äro på fyra ställen inlagda ca 10 cm tjocka bindare av kalksten (pl. X B).

INTERIÖR

Koret, som under medeltiden helt var inrättat såsom mässkor, apterades under 1500-talet till Stureättens gravkor, varvid golvnivån höjdes för att sedan omkring år 1700 än ytterligare höjas i den södra delen. Den ursprungliga golvnivån i koret kan ej nu med säkerhet bestämmas. Den nuvarande lägre norra delen av golvet ligger emellertid i jämnhöjd med den översta kanten av den nordvästra hörnknektens kalkstensbas, som i övrigt är dold under golvet.

¹ I detta kor begrovos redan vid mitten av 1400-talet medlemmar av Stureätten, och hit flyttades 1578 Sten Sture d. ä:s och hans gemåls kistor från Kärnbo kyrka. Därav dess namn Sturekoret. — 1698 såldes gravplatsen till riksamiralen Gustaf Otto Stenbocks († 1685) änka Kristina Katarina De la Gardie († 1704). Graven togs därefter i besittning av den Stenbockska släkten. — Se i övrigt s. 189, not 2.

Fig. 158. Södra kapellraden från sydöst. Foto B. Hallström 1963.

S Kapellenreihe von SO.

S row of chapels from SE.

Väggarna äro invändigt tunt vitslammade. Den omsorgsfulla tegelfogningen, som tydligt urskiljes under slamningen, antyder snarast, att teglet från början stått bart och rött. Härför talar också behandlingen av de genombrutna sidorna av den mycket omsorgsfullt upphuggna bågöppningen mot det södra sidoskeppet. Den ursprungliga yttermurens genombrottsytter har där belagts med fin puts, som rödmålats och försetts med vit fogindelning, alltså imiterande en röd tegelvägg. Öppningens arkivolt är 1 sten tjock och byggd i kryssförband. Den är noga inpassad i södra sidoskeppets sköldbåge och sitter som följd

härav betydligt förskjuten mot väster i förhållande till kapelletts mittaxel. — På kapelletts norra vägg synes närmast nordöstra hörnet en 15 cm framspringande förkroppning, som går rakt upp till och vidare igenom valvet. Det är Kärnkyrkans sydöstra hörntorn, mot vilket korets östmur stöter stumt.

FÖNSTER I korets östra och södra vägg finnes ett stort spetsbågigt fönster med masverk av

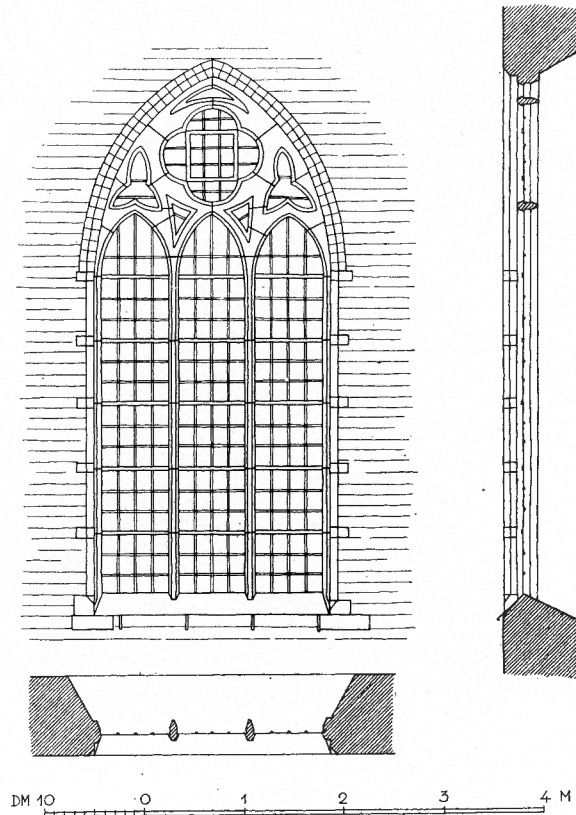

Fig. 159. Fönster med masverk av kalksten i Sturekorets sydmur, 1 : 75. Uppm. M. Wernstedt 1908—1910.

Fenster mit Masswerk aus Kalkstein in der S Mauer der Sturekapelle. Window with limestone tracery in S wall of Sture chapel.

kalksten (fig. 159 o. 160). Fönstrens yttre omramning är av fasade tegel; i vart 6:e skift är inlagt ett hugget kalkstensstycke av ungefär ett tegelskifts höjd och med samma profil som de omgivande teglen. Det nedersta är hugget i samma stycke som fönstrets solbänk.

Fig. 160. Sturekorets sydfasad. Foto Iwar Anderson 1948.
S Fassade der Sturekapelle. S front of Sture Chapel.

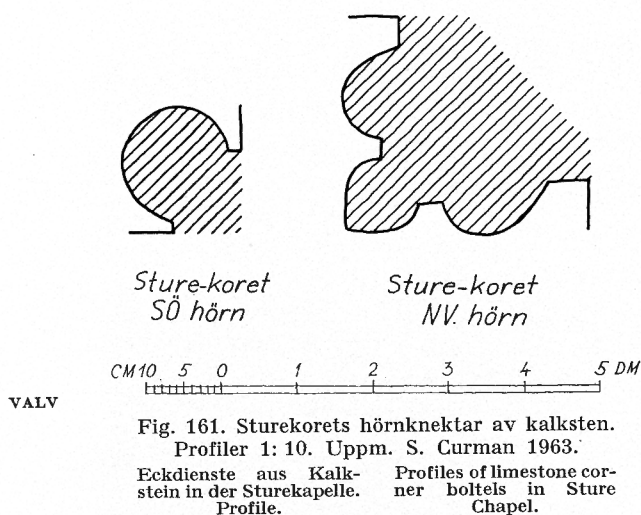

Fig. 161. Sturekorets hörnknektar av kalksten. Profiler 1: 10. Uppm. S. Curman 1963.

Eckdienste aus Kalkstein in der Sturekapelle. Profile.
Profiles of limestone corner bolts in Sture Chapel.

kapitälerna äro rikt skulpterade med ornering av blad och rankor, å vilka ganska betydande rester av förgyllning ännu finnas bevarade (se vidare nedan).

Valvet har i öster, söder och väster särskilda halvcirkelformade sköldbågar av samma trubbvinkliga formtegel, som använts kring fönstren och i korets yttre taklister. På norra sidan saknas sköldbåge och valvkappans stenar gå där in i en i muren upphuggen ränna. Valvet har diagonalbågar av putsade formtegel med rund sektion. — I diagonalbågarnas skärningspunkt hänger en av ek utförd, målad hjässprydnad, bestående av en 7-uddig stjärna¹ inom ett 7-pass (fig. 162). — Valvets kappor äro slagna på stick (pl. III), alltså av en helt annan konstruktion än i Kärnkyrkans valv (s. 134). Kapporna äro av en helstens tjocklek. I svicklarna sitta inmurade kopparrör för avledande av vatten, som kunnat tränga in ovanpå valvet t. ex. genom någon läcka i yttertaket. Rören sticka ut omkring 10 cm utanför valvytan. I sydvästra svickeln har röret fallit bort, men hålet är väl synligt.

Troligen i samband med korets byggande uthöggs en nisch för ett väggskåp i det parti av korets norra vägg, som utgör nederdelen av Kärnkyrkans sydöstra hörntorn. Skåpets underkant ligger i nivå med nuvarande golv i denna del av koret. Detta läge är givetvis avpassat efter det ursprungliga, ca 70 cm lägre liggande golvet i detta kor. Skåpets inredning och dörr är av trä, den senare med vackra järnbeslag, allt säkerligen från byggnadstiden. Skåpet har tjänat till förvaring av föremål, som brukats vid altartjänsten i koret.

¹ Jfr en nästan exakt likformad målad dekor i yttersmygen till ett nordfönster på salbyggnaden i Vadstena kloster. — IWAR ANDERSON, Gården Vastenis och klostret i Watzstena, i: Fornvännen 1958, s. 263, fig. 4.

Fönstrets indelning med ståndare och masverk av profilerad, huggen kalksten framgår av fig. 159. De nuvarande horisontala tvärspröjsar av järn, som staga fönstrens ståndare på jämna avstånd, äro fästade i (sannolikt ursprungliga) hål i de nämnda kalkstensstyckena i fönsternischens sidor. De invändiga skrånande smygarnas kanter äro utförda av särskilt formade (ej mejslade) tegel med smygens vinkel.

Valvet vilar på hörnknektar av huggen kalksten med baser och kapitäl av samma material. Skaftens profiler framgå av fig. 161. De bestå av trummor av varierande höjd. Alla

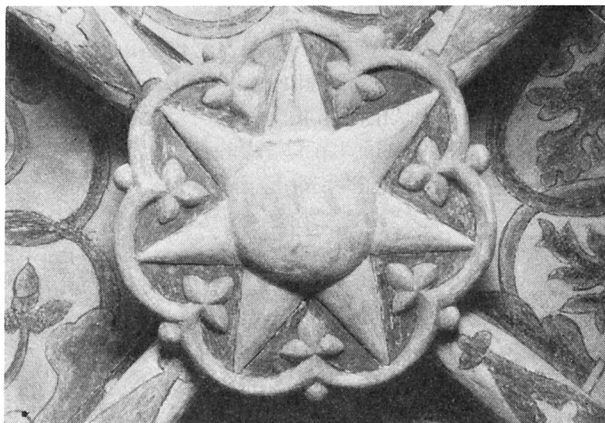

Fig. 162. Sturekoret. Hjässprydnad av snidad och målad ek.
Foto S. Curman 1909.

Schlusssteinscheibe im Gewölbe der Sturekapelle, aus Eiche geschnitzt und bemalt. Decorative boss in Sture Chapel, carved and painted oak.

Kan detta kor närmare dateras? — Det är icke troligt, att någon tillbyggnad utförts, innan Kärnkyrkan stod fullt färdig. Detta inträffade, såsom ovan (s. 186 f) visats, först omkring år 1335. Det äldsta kortillbygge, som vi dokumentariskt känna, är det, som omnämnes i den förmögne domprosten Nils Magnussons (domprost i Strängnäs 1323—50) testamente,¹ daterat den 3 juni 1346. Av dokumentet framgår, att domprosten låtit bygga ett kor vid domkyrkan, men däremot icke tidpunkten, när detta skett. Troligt är emellertid, att koret stått färdigt eller åtminstone i det närmaste färdigt 1344, då konung Magnus Eriksson genom trenne olika brev,² alla daterade Tynnelsö den 30 juni samma år, tager i sitt särskilda beskydd de jordegendomar, som av domprosten Nils Magnusson själv och dennes bröder kaniken vid Strängnäs domkyrka Ingevald Magnusson och riddaren Birger Magnusson skänkts till grundande av en prebenda, antagligen i anslutning till det av domprosten byggda koret. DATERING

Vid Strängnäs domkyrka har sålunda, antagligen omkring 1340, byggts ett kor, som stått färdigt senast 1346. Vilket av kyrkans kor åsyftas nu i de ovan angivna dokumenten? För att besvara denna fråga måste vi göra en stilkritisk granskning av de relativt rikt skulpterade kapitäl i Sturekoret (fig. 163).

De naturalistiska vinrankorna på två av dem (fig. 163 b och c) överensstämja mycket nära med dekoren på vissa kapitäl i Uppsala domkyrka av en art, som anses ha införts eller inspirerats av franska stencmästare, som sedan 1315 varit verksamma vid nämnda

¹ DS nr 4082. — Nr 4083 utgör ett senare, odaterat testamente, där Nils Magnusson stadfäster sitt tidigare testamente, som utökas med flera gårdar. — Närmare om NILS MAGNUSSON se G. CARLSSON, s. 467 f.

² DS nr 3799—3801.

bygge.¹ Besläktad naturalistisk bladdekor förekommer även i Visby domkyrka på Swertingska kapellet, till vars uppförande påven år 1349 lämpat sitt tillstånd.² På ett av Strängnäs-kapitälerna (fig. 163 d) förekommer emellertid stiliserade rankor, som icke ha motsvarigheter i Uppsala. Däremot finnas liknande rankor i vissa kyrkor på Gotland, t. ex. i Ekeby, Hejde och Lokrume (SvK, Go I, s. 336, 438, och III, s. 256). Erik Lundberg³ har tillskrivit dessa arbeten den s. k. Follingbomästaren, som tycks ha varit verksam även flerstädes på fastlandet under 1300-talets förra hälft, sannolikt även i Nils Magnussons korbygge i Strängnäs. Tydligt rör det sig där om en gotländsk stenmästare, som under 1300-talets första fjärdedel någon tid varit verksam vid Uppsala domkyrka. Därifrån har han hämtat sina högotiska naturalistiska motiv, vilka han sedan blandat med genuint gotländska romaniserande former.

En datering av Strängnäs-kapitälerna på grund av deras stilistiska hållning till 1300-talets andra fjärdedel synes väl motiverad. Och då kapitälerna äro ursprungliga i kapellbyggnaden, blir dateringen densamma även för denna. Under sådana förhållanden måste Sturekoret rimligtvis vara identiskt med det kor, vars uppförande bekostades av domprosten Nils Magnusson och som tillkom omkring 1340 och i varje fall stod färdigt före 1346. Årtalet 1342, som flera författare, bland dem Lars Hallman,⁴ dock utan angivande av källa, uppgiva såsom byggnadsår, kan mycket väl vara den riktiga tidpunkten för korets tillkomst.

Med sin väl avvägda interiör kan Sturekoret jämföras med sådana framstående kapellbyggnader som Briefkapelle vid Mariakyrkan i Lübeck och det Swertingska kapellet vid Visby domkyrka, båda tillkomna under 1300-talets förra hälft (se fig. 189).

Slutligen förtjänar framhållas, att Sturekoret uppvisar några karakteristiska byggnadstekniska nyheter: kalksten, som i Kärnkyrkan endast förekommer såsom material i socklar och några få pelares kapitällister, har i Sturekoret använts till hörnknektarnas baser, skaft och kapital, de sistnämnda rikt skulpterade, samt dessutom i fönstrens masverk och omfattningar. Formslaget specialtegel (ej mejselhugget efter bränningen) förekommer här för första gången i stor utsträckning (i taklister, fönsteromfattningar och sköldbågar för valven). Vidare uppträda här för första gången valvkupor »på stick».

2. NYA FÖNSTER PÅ KÄRNKYRKANS ÖSTFASAD

Ungefär samtidigt med Sturekorets byggande utfördes troligen nya förstorade fönster i Kärnkyrkans östfasad.

Av dessa fönster finnas ganska tydliga spår i sidoskeppen. I norra sidan av det södra

¹ GERDA BOËTHIUS o. AXEL L. ROMDAHL, Uppsala domkyrka 1258—1435, Uppsala 1935, s. 73; fig. 75 o. 92.

² DS nr 4429. — JOHNNY ROOSVAL, Die Kirchen Gottlands, Sthlm 1911, s. 123.

³ LUNDBERG I, s. 549; DENSAMME, Gottlands folkliga gotik, i: Rig 1934, s. 90.

⁴ LARS HALLMAN, Det gamla och nya Strengnäs, Strengnäs 1853, s. 24.

a

b

c

d

Fig. 163. Sturekoret. Kapitäl av kalksten på hörnknektarna. Foto S. Curman 1909. a nordvästra; b nordöstra; c sydöstra; d sydvästra hörnet.

Kalksteinkapitelle auf den Eckdiensten der Sturekapelle: a in der NW Ecke, b im NO, c im SO, d im SW.

Limestone capitals of corner bottets in Sture Chapel
a NW corner; b NE; c SE; d SW.

sidoskeppets bågöppning in till högkoret finns bevarat ett stycke av en fönsterbänk av huggen kalksten vid ③ å pl. IX B. Ovanför denna synes fönstrets norra sida med smyg både utåt och inåt. Smygens trubbvinkliga hörn äro utförda av mejselhuggna tegel. På insidan (mot väster) kan iakttagas, att fönstrets lodräta sida sträckt sig genom 29 skift över fönsterbänken, d. v. s. upp till jämnhöjd med överkanten av väggpelarens (9D) kapitäl. Fönstret har säkerligen varit placerat mitt i väggfältet, och dess bredd kan beräknas med hänsyn härtill. Arkivolten över fönstret har sannolikt gjorts koncentrisk med sköldbågen över väggfältet. Fogarna i fönstrets omfattning och smyg äro tämligen väl strukna och smygen torde ursprungligen stått röd med vita fogar såsom väggen i övrigt.

Fönsterbänken ligger djupare ned än murens löpgång, och denna har sålunda i samband med fönstrets utförande brutits bort inom det ifrågavarande väggfältet. Fönstret kan alltså icke vara ursprungligt i Kärnkyrkan.

Ett likadant fönster har upptagits även i norra sidoskeppets östra mur, såsom framgår av ett där bevarat stycke av en fönsterbänk av samma slag som i södra sidoskeppet. — I mittskeppet kunna givetvis inga spår av fönster giva oss vägledning, men det måste anses mycket sannolikt, att ett större gotiskt fönster utförts även där — och framför allt där — då man ville förläna kyrkans korpanti både ut- och invändigt en mera tidsenlig prägel.

När detta skett, kan i brist på arkivaliska uppgifter härom icke med visshet avgöras, men det förhållandet, att de bevarade resterna av fönsterbänkarna nära överensstämma med motsvarande partier inom Sturekoret, ger dock en antydning om, att omdaning av den östra fasaden kunnat äga rum ungefär samtidigt med nämnda kors tillkomst. Sannolikt bör man tänka sig de nya fönstren i östfasaden försedda med masverk av huggen kalksten i former, besläktade med Sturekorets.

3. DJÄKNEKORET OCH GYLLENHIELMSKA KORET PETRI OCH PAULI KOR

Dessa bägge (pl. II o. IV) samtidigt byggda kor¹ utgöra den tillbyggnad på sydsidan, som följde närmast efter Sturekoret (fig. 164) och genom vilken kyrkan fick det utseende, som illustreras med rekonstruktionen fig. 166.

Bägge ha invändigt kvadratisk grundplan. Beläget i vinkeln mellan Kärnkyrkans södra yttermur och Sturekoret hade tillbygget blott två nya yttermurar, i söder och väster. Dessa äro uppförda av tegel i munkförband med ganska omsorgsfullt strukna fogar. Sockeln på södra väggen är nu av grov puts och gråmålad. Under dess översta lager skymtar ytterligare ett lager med grå färg och därunder ett med röd. På västra väggen finnes skråkantsockel av huggen kalksten, utan tvekan ursprunglig. Mitt på södra muren en mot denna vinkelrätt framskjutande strävpelare; i sydvästra hörnet en snedställd sådan, båda på sockel av tuktad gråsten. Sydmurens ytterliv ligger $\frac{1}{2}$ sten innanför Sturekorets motsvarande mur; de 7 översta skiften gå dock i liv med Sturekorets mur. Skillnaden förmedlas av 2 utkragade skift (fig. 164).

Västra muren har längst i norr en ca 130 cm bred förkroppning, som springer 10 cm framom det övriga väggpartiet (pl. XII A; fig. 168). Detta avslutas uppåt av ett skift med fasade tegel, som skjuter något längre ut än förkroppningen. Detta skift ingick

¹ Såsom å s. 204 skall visas, hava dessa båda kor sannolikt ursprungligen varit helgade åt apostlarna Petrus och Paulus, domkyrkans titelhelgon. Fördelningen av koren dem emellan kan nu icke avgöras. Under nyare tid har det östra koret utgjort platsen under gudstjänsterna för djäkarna vid Strängnäs gymnasium, varför det fått namnet Djäknekoret. Det västra koret inreddes vid mitten av 1600-talet till gravkor för riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm († 1650) och har därefter gått under namnet Gyllenhielmska koret. Dessa benämningar användas i denna beskrivning. — Se i övrigt s. 189 not 2.

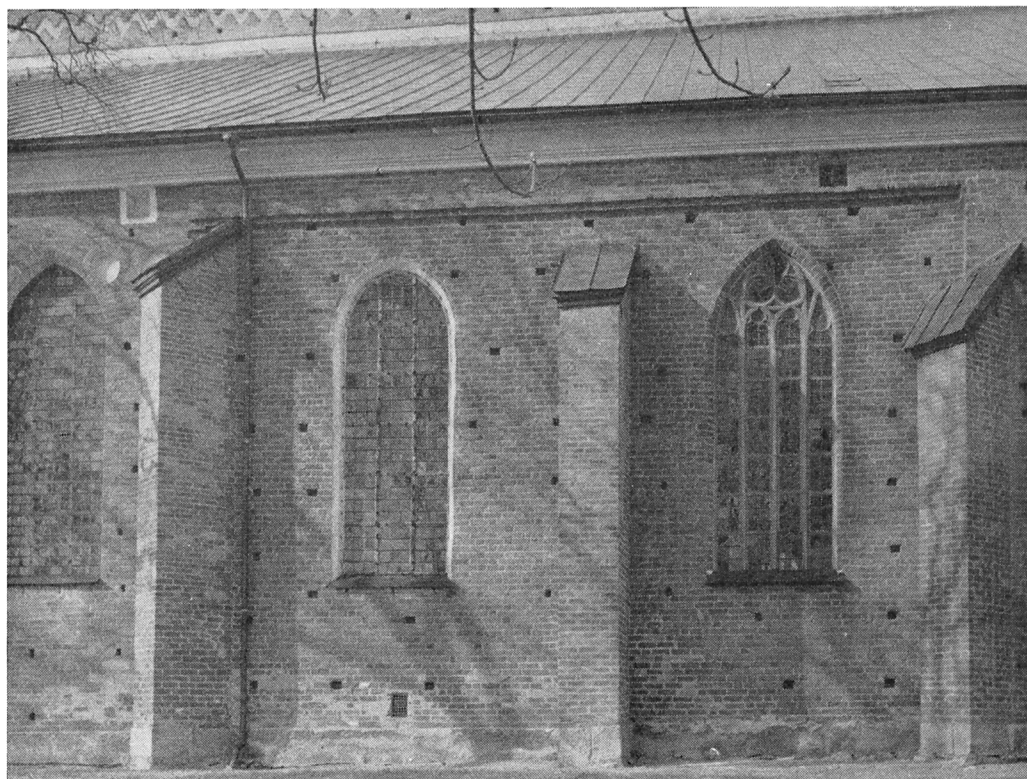

Fig. 164. Djäkne- och Gyllenhielmska korens sydfasad. Foto Iwar Anderson 1948.
 S Mauer der Schülerkapelle und der Gyllenhielmschen Grabkapelle. S front of Scholars' and Gyllenhielm Chapels.

förmodligen i taklisten på västra muren. Förkroppningen är bevarad till sin övre del, men den nedre är bortbilad i samband med ett senare upptagande av en trappöppning i muren (se s. 296).

De båda koren ligga nu under södra sidoskeppets och kapellradens gemensamma takfall. Detta var säkerligen icke fallet från början. Sannolikheten talar för, att de båda kapellen varit täckta på samma sätt som Sturekoret, d. v. s. med var sitt sadeltak (se fig. 166). Av de båda gavelröstena är intet bevarat, ty, såsom nedan (s. 292) skall visas, äro de delar av södra muren, som ligga ovanför de två kragade skiften, tillkomna vid en senare tidpunkt. Att gavelrösten funnits är sannolikt, men kan ej genom befintliga spår bevisas.

I södra muren finnas två fönster, ett i vardera koret; dessutom finnas rester av ett fönster i västra yttermuren. Av dessa fönster är endast Djäknekorets bevarat i ursprungligt skick. Det omramas av fasade tegel, som fortsätta även i den starkt spetsiga bågen.

Huruvida dessa fasade tegel äro tillformade med mejselhuggning eller formats före bränningen (formtegel), kan icke med säkerhet avgöras. På de raka fönstersidorna äro de snarast mejselhuggna, i spetsbågens arkivolter sannolikt av formsten. Fönstret har masverk av huggen kalksten. Av tre poster uppdelas fönstret i fyra delar, var och en uppåt avslutad av en trepassformad spetsbåge; fönstrets översta del fylles av ett stort trepass (fig. 165). De ursprungliga, horisontala järnspröjsarna synas ha suttit i samma hål som de nuvarande. Fönsterbänken av huggen kalksten skjuter ut över murlivet och har utbildad droppnäsa.

Fönstret i Gyllenhielmska korets sydvägg har ursprungligen sannolikt haft samma

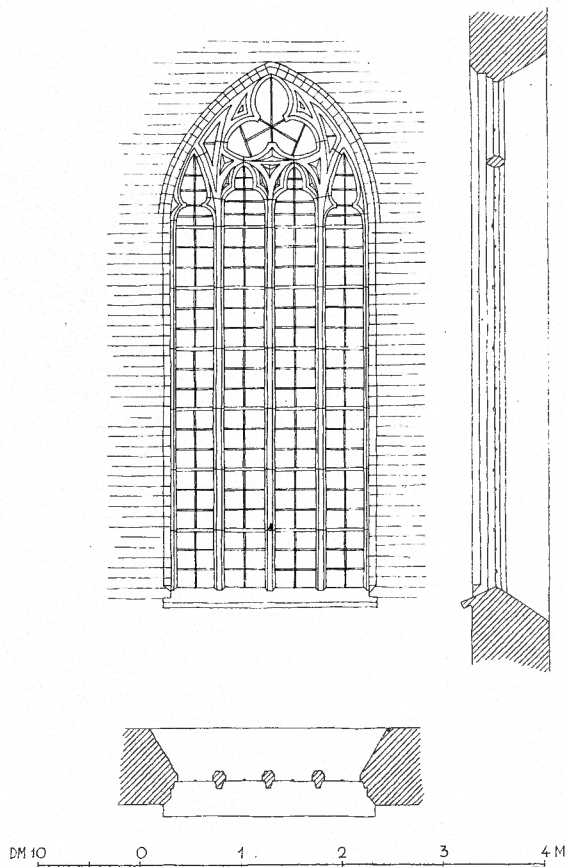

Fig. 165. Fönster med masverk av kalksten i Djäknekorets sydmur, 1:75. Uppm. M. Wernstedt 1908—10.

Maaswerkfenster in der S Mauer der Schülerkapelle

Window with limestone tracery in S wall of Scholars' Chapel.

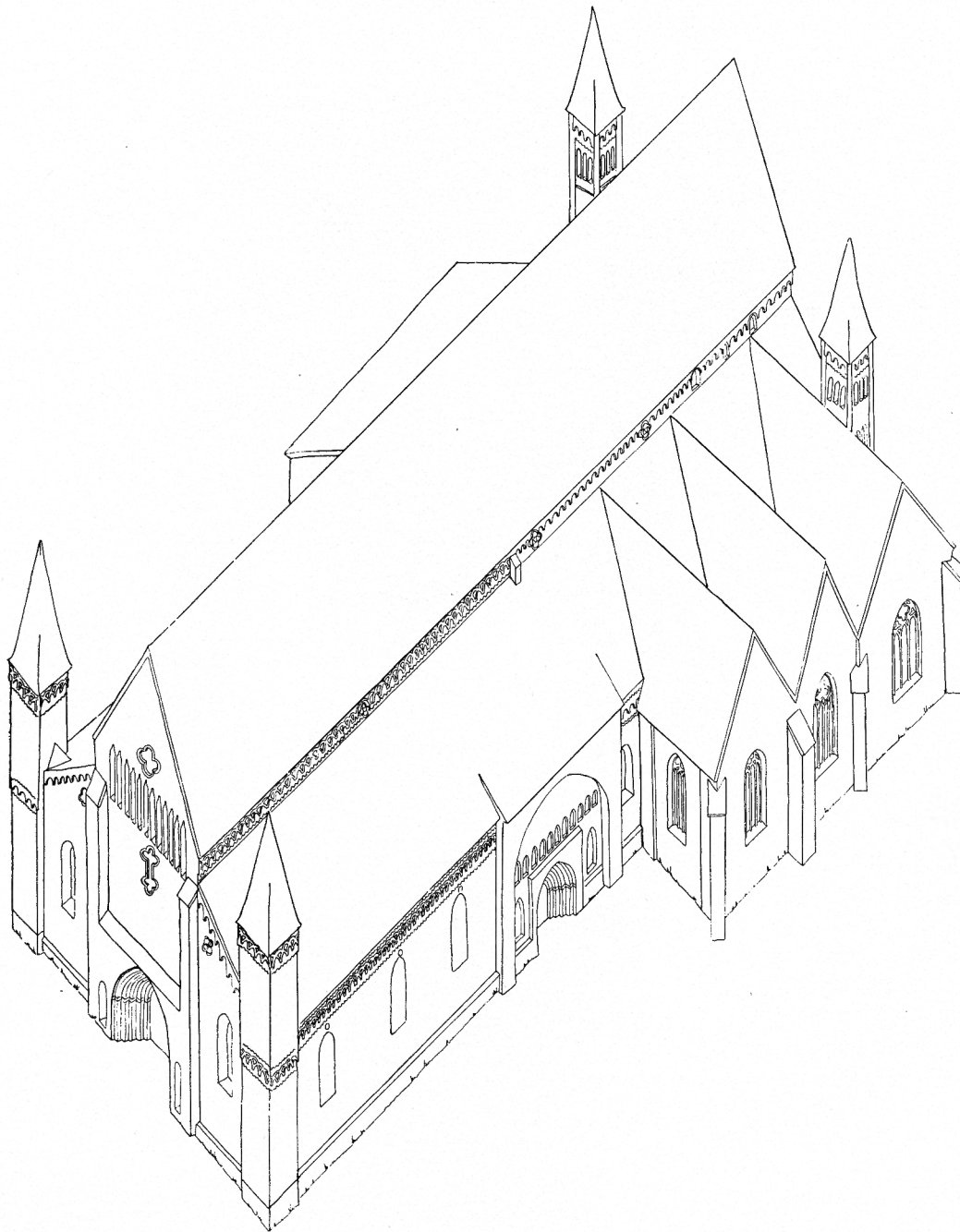

Fig. 166. Kärnkirkan från sydväst efter tillbyggande av Sturekoret, Djäknkoret och Gyllenhiemska koret. Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.

Rekonstruktion des Kernbaues mit den Anbauten der Sturekapelle, der Schülerkapelle und der Gyllenhiemschen Grabkapelle.

Original church after addition of the Sture, Scholars' and Gyllenhielm Chapels. Reconstruction.

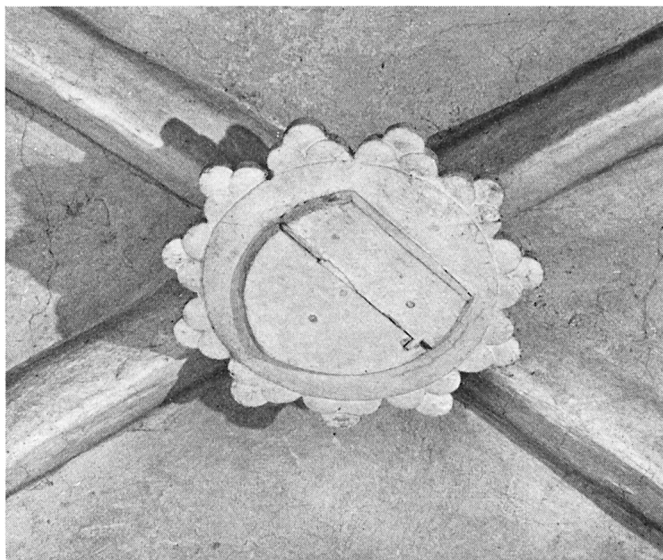

Fig. 167. Djäknekoret. Hjässprydnad av snidat trä. Foto S. Hallgren 1963.

Schülerkapelle. Schlusssteinscheibe aus geschnitztem Holz. Scholars' Chapel. Decorative boss in carved wood.

utseende som det nyss beskrivna, men det har förändrats i samband med korets inredning till gravkor på 1600-talet. Sålunda är masverket avlägsnat och fönstrets båge nästan halvcirkelformad. Fönstret inramas av fasade tegel, men smygen har vit puts, som ej är ursprunglig.

Fönstret i Gyllenhielmska korets västra mur är igensatt mot korets insida, där 1600-talets stuckdekoration döljer det helt och hållet. Mot Södra vapenhuset är det delvis bevarade fönstret synligt till sina övre delar (pl. XII A; fig. 168). Det har i ytterlivet haft en bredd av 180 cm samt spetsbågig övertäckning. Det har liksom övriga fönster i detta tillbygge inramats av fasade tegel. Bågens omfattning är bortbruten. Huruvida även detta fönster haft masverk i huggen kalksten kan icke avgöras. Inga synliga rester eller spår därav finnas bevarade.

Den ursprungliga interiören i korbygget kan nu studeras endast i Djäknekoret. Dess väggar äro tunt vitslammade, så att tegelmaterialet tydligt skönjes igenom. Fogarna äro omsorgsfullt strukna, vilket antyder att väggarna ursprungligen stått med teglet bart. Valvets sköldbågar över östra och västra väggen äro däremot putsade.

Valven i bägge koren äro kryssvalv med diagonalbågar; i Djäknekoret äro dessa tjockt putsade och ha formen av en svagt spetsad vulst. Under deras skärningspunkt är upphängd en hjässprydnad av skuret trä. Denna består av en cirkelrund skiva, som i kanten

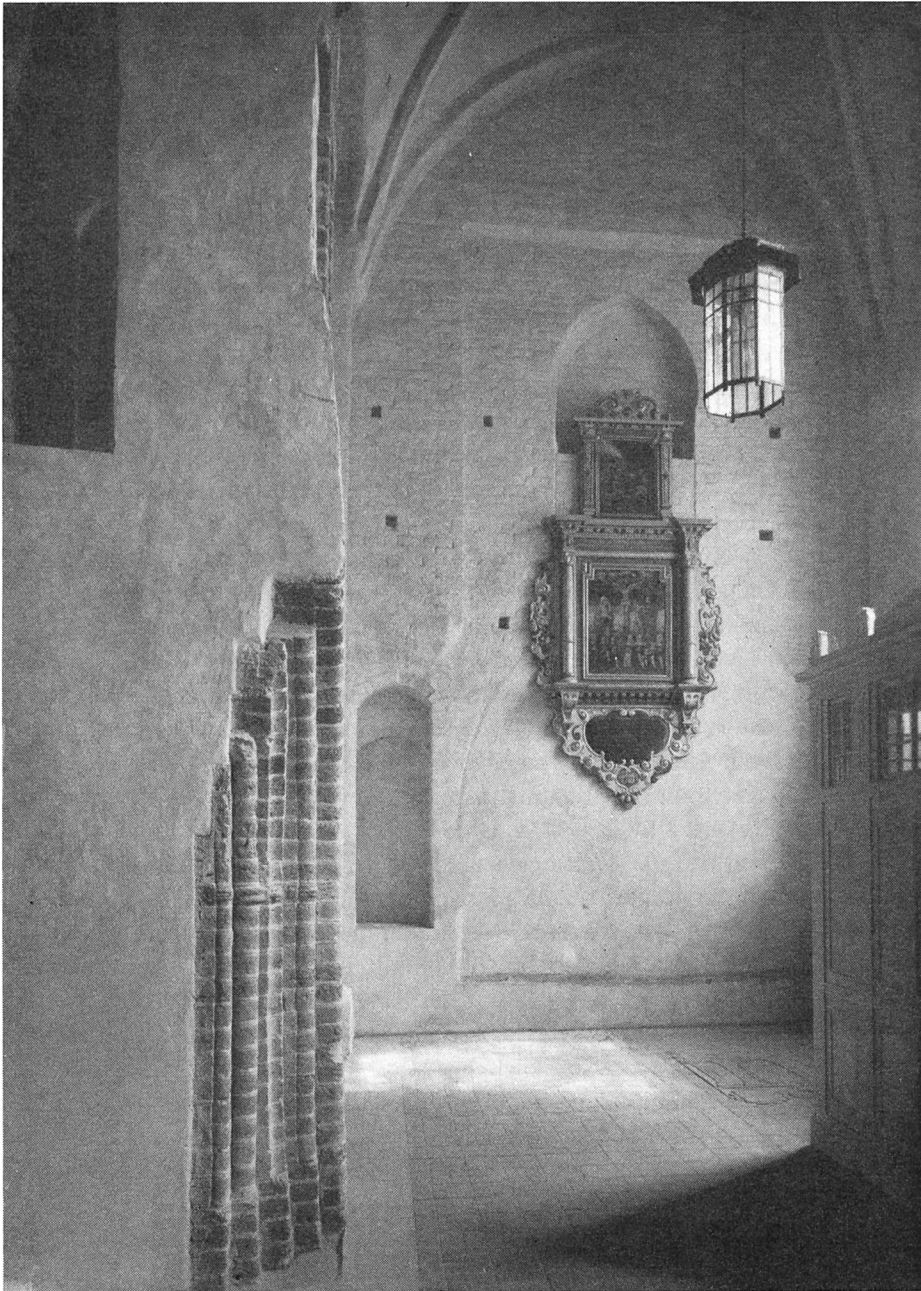

Fig. 168. I fonden t. h. Södra vapenhusets östra vägg, ursprungligen Gyllenhiemska korets västra yttermur. I förgrunden t. v. rest av Kärnkirkans sydportal.

Im Hintergrund rechts O Wand der S Vorhalle, ursprünglich W Aussenmauer der Gyllenhiem-
sehen Grabkapelle. Links im Vordergrund Por-
talrest des Kernbaues.

Right background, E wall of S porch, originally W
external wall of Gyllenhielm Chapel. Left fore-
ground remains of S doorway of original church.

har 11 utskjutande treflikiga uddar. På skivan en upphöjd, plan sköld av typisk 1300-talsform (fig. 167). Hela hjässprydnaden är nu vitstruken. Den har sannolikt ursprungligen varit krederad och målad. Skölden torde ha varit prydd med ett målat sköldemärke, tyvärr nu försvunnet.

Valvkapporna äro $\frac{1}{2}$ sten tjocka och slagna på stick (pl. III); de hava i svicklarna utskjutande dropprör (ett saknas). Deras hjässlinjer äro svagt bågformade (pl. X B o. XI A). På Djäknekorets östra och västra sida samt på Gyllenhielskorets östra vila valvkapporna på 3 sten breda och 1 sten tjocka, putsade sköldbågar av tryckt halvcirkelform, vilka utan markerade anfangslistor övergå i de bärande, slammade hörnpelarna; på övriga sidor övergå valvkapporna direkt i väggarna. — I Djäknekoret uppbäras diagonalbågarna av runda hörnknektar av kalksten med kapitäl och baser av samma material. Såväl baser som kapitäl bestå av platta, skråkant och rundstav, den sistnämnda lagd närmast skaftet. Antagligen finns samma anordning i Gyllenhielskoret, ehuru dold under 1600-talets stuckhölje.

I Djäknekorets sydvägg finnes invid sydöstra hörnet en ursprunglig skåpnisch (B 52, H 111, Dj 44). Av kapellens ursprungliga golvbeläggning finnas inga spår.

Båggöppningen mellan Djäknekoret och södra sidoskeppet är omsorgsfullt uppbilad i Kärnkirkans södra yttermur. Brottytorna i denna murs genomskärning hava inklätts med ett väl murat tegelskal i noggrant förband. Hela denna murgenombrytning har utförts på ett mönstergillt sätt, som icke förekommer i någon annan dylik.

Dessa bågge kapell äro i flera avseenden besläktade med Sturekoret. Djäknekorets fönster är — i motsats till alla senare tillkomna fönster i kyrkan — försett med rikt utbildat gotiskt masverk i huggen sten av former, som äro besläktade med, men dock tydligt senare än Sturekorets. Andra gemensamma drag äro användningen av kalksten i hörnknektarna samt valvkupor, slagna på stick över halvcirkelformade sköldbågar.

Av dessa formella och konstruktiva överensstämmelser framgår ganska tydligt, att Djäkne- och Gyllenhielskoren böra ha tillkommit relativt kort tid efter Sturekorets uppförande.

IDENTIFIE-
RING OCH
DATERING

Finns det då några dokumentariskt säkrade uppgifter, som kunna leda fram till en identifiering och datering av detta korbygge? — År 1385 testamenterades jord till S. Andreas altare i S. Peters kor i Strängnäs domkyrka.¹ Detta år fanns sålunda ett åt S. Peter helgat kor. År 1374 grundade lagmannen i Södermanland Magnus Finvidsson vid domkyrkan en prebenda, som skall ha varit helgad åt apostlarna Petrus och Paulus.² Av uppgiften från 1385 synes framgå, att grundandet av prebendan även inneburit eller givit anledning till byggandet av ett kor. Sannolikheten talar för att detta kor varit den byggnadsdel, som upptages av Djäkne- och Gyllenhielskoren. Det är sålunda icke otroligt — för att uttrycka saken försiktigt — att dessa båda kor varit helgade åt apost-

¹ RPB nr 2074.

² RPB nr 1084.

larna Petrus och Paulus, domkyrkans titelhelgon (jfr fig. 34 o. 156 A). Det ifrågavarande korbygget bör då ha påbörjats tidigast 1374 och varit färdigt före 1385. Inga stilhistoriska skäl synas tala emot rimligheten av en sådan datering. Koret har i så fall uppförts under Tord Gunnarssons¹ episkopat 1378—1401.

4. VÅRFRUKORET OCH KAMRARNÄ VÄSTER DÄROM

»FRESKOKAPELLET» OCH »ROGGEANUM»²

Nästa tillbyggnad på den södra sidan är det utrymme, som å pl. IV angivits såsom Vårfrukoret, samt två därmed sammanbyggda, över varandra lagda små kamrar, vilkas sammanlagda höjd är ungefär densamma som Vårfrukorets (pl. XVIII A). Kyrkans utseende efter tillfogande av detta parti framgår av fig. 169.

Tillbyggnadens östra mur är uppförd mot Kärnkirkans yttermur rakt utanför den inre väggpelaren 2E, dess västmur mot sydvästra hörntornets sydsida och i liv med dess västsida (pl. II). Planen uppvisar samma avvikelser från den rätta hörnvinkeln, som redan från början funnits mellan Kärnkirkans södra och västra yttermurar. Tillbyggnadens ytterhörn stöttas av snedställda strävpelare (fig. 171). Sockel av gråsten, på södra väggen putsad, under strävpelarna oputsad. I denna äro två runstenar³ (Sö 276 o. 278) inmurade. Materialet i övrigt är oputsat tegel i munkförband med strukna fogar. Flerstädes synas dock betydande oregelbundenheter.

EXTERIÖR

Korbygget var ursprungligen lägre än nu. I en stor, under en senare byggnadsperiod (s. 299) utförd pulpetgavel ovanpå tillbyggnadens västmur och synlig från dess vind (pl. XV A; fig. 170) kan man urskilja resterna av en lägre pulpetgavel, inbakad i den

¹ TORD GUNNARSSON, biskop i Strängnäs 1378—1401. — G. CARLSSON, s. 471 f.

² Vårfrukoret har en längre tid gått under namnet »Freskokapellet» med anledning av sina medeltida valv- och väggmålningar, vilka redan omkr. 1870 befriades från senare överkalkning och restaurerades. Dessa målningar, som i likhet med övriga medeltida muralmålningar i domkyrkan äro vanliga kalkmålningar, utförda på torr grund (»al secco»), uppfattades vid denna tid oriktigt såsom frescomålningar, d. v. s. målningar, utförda på våt, färsk puts (»al fresco»), vilket gav upphov till det missvisande namnet på kapellet.

Roggeanum eller »Biskop Korts bönekammare» har man länge kallat den övre av de båda kammare, som äro belägna omedelbart väster om Vårfrukoret. Namnet härleder sig från en tradition, att Kort Rogge, biskop i Strängnäs 1479—1501, låtit uppföra dessa avskilda kamrar för att åt sig och andra skapa stilla rum för studier och meditation. Denna tradition är dock oriktig. Se nedan s. 216 f.

³ Runstenarna i domkyrkan och på kyrkogården komma att behandlas i den avdelning av detta verks fortsättning, som skall redogöra för domkyrkans fasta inredning och lösa inventarier, bl. a. dess gravstenar och andra gravminnen. — Runstenarnas signa, Sö 276 etc., utgöra stenarnas nummer i det stora corpusverket SVERIGES RUNINSKRIFTER, utgivna av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Bd III Södermanlands runinskrifter. — Se vidare SUNE LINDQVIST, Strängnästraktens äldsta bebyggelse, i: Str. St. Hist. s. 102—117.

Runstenarna Sö 276 o. 278 hava av ålder varit inmurade i domkyrkans södra fasadmur. Den förra nämnes av Johannes Bureus i ett litet anteckningsband från början av 1600-talet (KB, sign. F a 6) såsom »Uthi Strängnäs Domkyrkio inmurad». De äro sannolikt båda inlagda i murverket vid dess uppförande.

omtalade större. Å fig. 170 synes i övre delen av en triangelformad insänkning till höger på bilden en snett nedåt vänster löpande skarv, under vilken den ursprungliga västra pulpetgaveln till vår tillbyggnad är bevarad. Utdrages denna skarvlinje till södra yttermuren, får man läget av dess ursprungliga krön. Det har legat strax ovanför högsta punkten på tillbyggnadens sydöstra strävpelare, som behållit sin ursprungliga höjd. Den sydvästra har höjts under en senare byggnadsperiod (s. 298). Den östra murens pulpetgavel skönjes från det öster om Vårfrukoret senare uppförda kapellet. Några skift under den nyss konstaterade nivån för sydmurens krön löper utefter den östra murens hela yttersida ett 2 skift brett, insänkt band, som redan från början torde varit vitputsat. 6 skift över bandet prydes gaveln av ett rektangulärt fält med sicksacklagda tegel, liggande på flatan (fig. 172). Över detta synas spår av den gamla gavellinjen. Högst upp, nära intill Kärnkirkans sydmur finnes en liten rombisk ljusglugg, som senare igensatts åt korvinden (se s. 220).

VÅRFRU-
KORETS
FÖNSTER

I södra yttermuren finnas tre fönster; ett av dessa — det som belyser kapellet — är stort och spetsbågigt. Dess nuvarande form är icke den ursprungliga, vilket omedelbart framgår av att dess övre del avskäres av kapellets valv. Fönstersmygen är i de övre delarna putsade, men i de nedre endast slammade. På insidan går fönstret 6 skift djupare ned än på utsidan, som är ombyggd. På en teckning från 1600-talets slut över Strängnäs domkyrkas sydfasad (fig. 230) är det ifrågavarande fönstret tecknat i ett djupare läge än nu och med rak avslutning uppåt ungefär i jämnhöjd med det lilla övre fönstret väster därom. Visserligen är översidan ritad rak, men det sannolika är, att fönstret haft stickbågig avtäckning av samma form som nischbågen i kapellets östra innervägg. Det är sannolikt, att fönstret ursprungligen uppdelats med två poster av huggen kalksten, av vilka de nedersta delarna ännu äro bevarade i det igenmurade nedre fönsterpartiet. Ovanför detta äro posterna klumpigt ommurade med hela tegelstenar.

VÅRFRU-
KORETS
INTERIÖR

Bågöppningen mellan kapellrummet och södra sidoskeppet är lika bred som kapellet. Dess interiör återges på fig. 156 o. 174. Det täckes av ett kryssvalv med diagonalbågar, som utan konsoler växa direkt ut ur hörnen. De ha klöverbladsformad profil utom närmast hjässan, där profilen blir rätvinklig ($\frac{1}{2}$ sten), varigenom ett likarmat kors bildas kring hjässan. Sköldmurarnas begränsningslinjer äro halvcirkelformiga; dock är den norra sidans sköldbåge mot södra sidoskeppet spetsbågig. Valvkapporna gå utan basstrålar in i murarna. Kapporna äro $\frac{1}{2}$ sten tjocka och slagna på stick med något svängda skift (pl. III). Kappellets väggar och valv täckas nu av puts och äro prydda med en rik, dekorativ målning¹ ned till en linje i nivå med sydfönstrets underkant. Nedanför denna linje äro väggarna tunt vitslammade. Sannolikt stodo kapellets väggar ursprungligen med bart, rött tegel och väl strukna fogar. Valvet och dess diagonalbågar ha däremot från början varit putsade.

¹ Domkyrkans valv- och väggmålningar komma att behandlas i ett senare huvudavsnitt av detta verk.

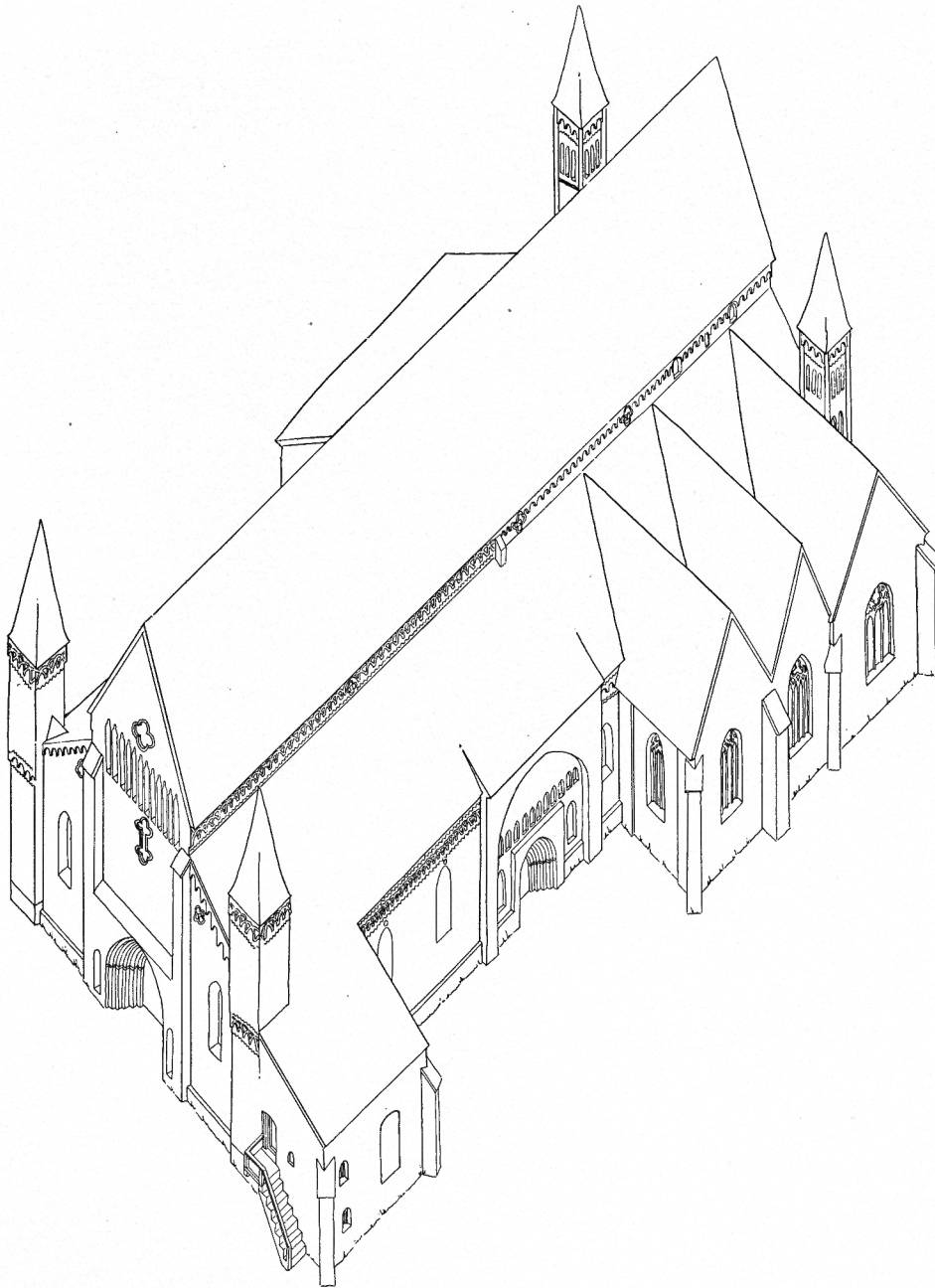

Fig. 169. Kärnkyrkan från sydväst efter tillfogande av Vårfrukoret. Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.
Kernbau von SW nach dem Anbau der Frauenkapelle. Original church from SW after addition of Lady Chapel.

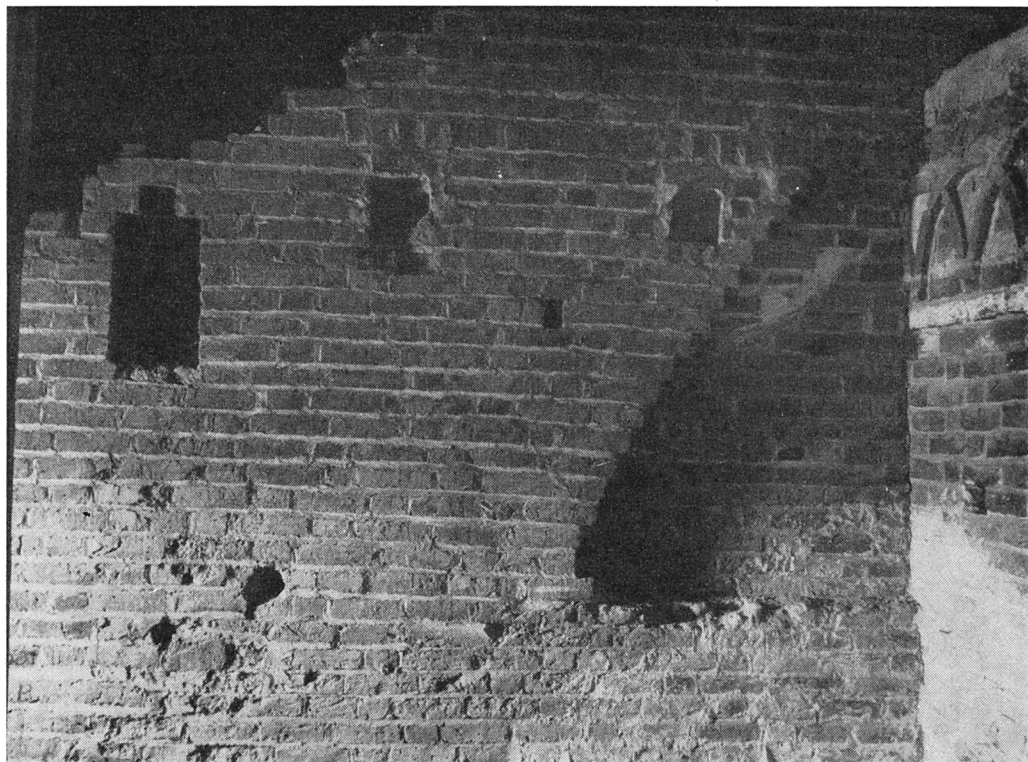

Fig. 170. Pulpetgavel ovanpå Vårfrukorets västmur, sedd från korets vind. T. h. i fördjupningen syns spår av äldre pulpjetgavel. Foto Iwar Anderson 1945.

Pultgiebel über der W. Mauer der Frauenkapelle, Lean-to gable above W wall of Lady Chapel, from attic
gesehen vom Boden der Kapelle. Rechts Spuren eines above the chapel. Right, in recess, traces of older lean-
älteren Pultgiebels. to gable.

I den östra, fönsterlösa muren finnes en stor nisch av 1 stens djup, med rätvinklig smyg och stickbågig avtäckning, som följer valvets kontur (pl. XIV B). Nischens botten ligger 8 skift över det nuvarande golvet. Framför denna nisch har säkerligen det å s. 217 f omtalade Vårfru altaret haft sin plats.

Förutom den nu nämnda nischen finnas två murnischer, den ena i östväggen norr om den stora nischen, den andra i sydväggen öster om fönstret (pl. XIV B o. XVIII A), bågig med stickbågig avtäckning (B 2 sten, Dj 1½ sten i bågig). Spår av skåpinredning saknas.

I väggen mellan kapellet och de två kamrarna väster därom finnas små gluggar, två i varje våning (pl. XV A). Av dessa äro nu endast tre synliga från kapellet, ty den södra i övre våningen är igenmurad. Nedre våningens gluggar sitta mot kapellet i ½ sten djupa nischer.

Fig. 171. Vårfrukoret och dess sidokamrars södra yttermur med kamrarnas fönster t. v.
Foto Iwar Anderson 1945.

S Aussenmauer der Frauenkapelle, links die Fenster der Kammern. S front of Lady Chapel and its closets; to left windows of closets.

KAMRARNAS
EXTERIÖR

I den södra yttermurens västligaste del sitta två små fönster till de med Vårfrukoret sammanbyggda två kamrarna. De äro rundbågiga ($\frac{1}{2}$ sten) med skråande smygar, som äro helt vitputsade. Det undre fönstret har solbänk av kalksten. Dess dageröppning avslutas upptill med en klöverbladsformad båge, bildad av två formslipade tegelstenar i sidoposternas fortsättning. Det övre fönstret har spröjsverk av trä (från 1869).

I västra yttermuren (pl. XV B) finnas två dörröppningar, en till vardera av de båda våningarna. Den övre öppningen är bäst bevarad. Den är stickbågig och har två rät-

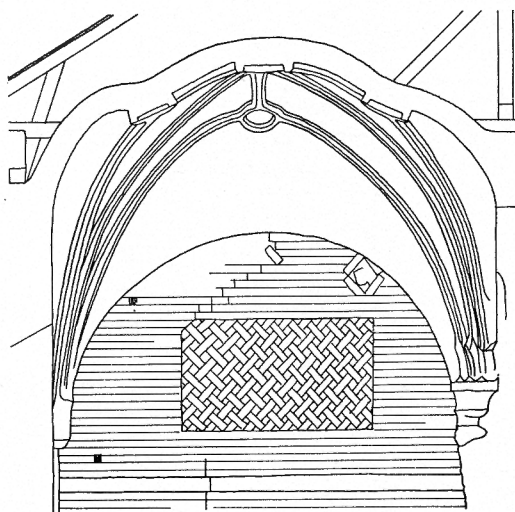

Fig. 172. Vårfrukorets östra yttermur, sedd från Sparrekoret. 1:100. Uppm. M. Wernstedt 1908—1910.

O Aussenmauer der Frauenkapelle von der Sparrekapelle her gesehen.	E external wall of Lady Chapel from the Sparre Chapel.
--	--

vinkliga språng. Teglet har varit oputsat, rödmålat med vita fogar. Under denna dörröppning finnas i murens utsida två djupa hål (25×25), avsedda för bjälkar, som uppburit en balkong, till vilken en trätrappa från marken lett upp. Denna trappa var från början den enda ingångsvägen till den övre kammaren (se fig. 169). — Den nedre dörröppningen är nu rundbågig, men har i sen tid blivit förändrad till sina övre delar. Helt visst var den ursprungligen stickbågig såsom den övre. Såsom tröskel i denna dörröppning låg tidigare en runsten (Sö 281), som 1868 blev uttagen från denna plats och 1874 inmurad i Bondkorets västra yttervägg norr om dess portal (s. 205, not 3).

I övre våningen finnes söder om dörren ett litet fönster, svagt spetsbågigt, med rätvinkligt språng och inåt fasad post.

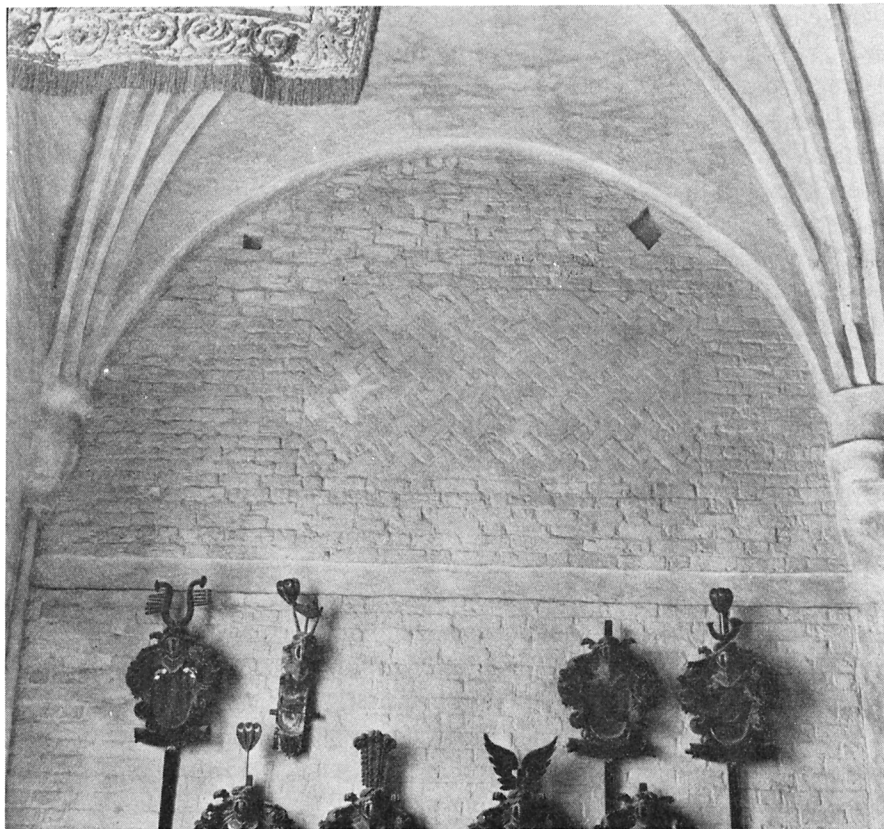

Fig. 173. Vårfrukorets östra yttermur, sedd från Sparrekoret (jfr fig. 172). Foto S. Hallgren 1963.

O Aussenmauer der Frauenkapelle, gesehen von der Sparrekapelle her (vgl. Abb. 172). E external wall of Lady Chapel from Sparre Chapel (cf. fig. 172).

I de båda kamrarna äro interiörerna väl bibehållna (fig. 175—179). Väggarna äro av KAMRARNAS INTERIÖR oputsat, välfogat tegel, rummen täckas av vitputsade tunnvalv I det nedre rummets båda långväggar finnas två breda, stickbågiga sittnischer, 1 sten djupa och begynnande 5 skift över golvet. Västväggens norra nisch har delvis omgestaltats, då ingången till kammaren höjdes. Ursprungligen hade denna nisch samma utsträckning som den södra. Dörröppningen hade från början samma läge i planen som nu, men dess övertäckning låg lägre. Till en höjd av 14 skift över det nedersta trappstegets överkant äro dörröppningens sidor av väl fogat ursprungligt murverk, men ovan denna höjd vidtager ett mycket sämre murverk med värdslös fogning. Det förefaller därför mycket troligt, att dörröppningens ursprungliga båganfang låg ovanför det 14:e skiftet. Dess stickbågiga övertäckning torde delvis ha sammanfallit med norra delen av nischens båge. — Men

hur skulle en dörröppning med ca 150 cm höjd mellan golvet och valvhjässan kunnat vara användbar på denna plats? Förklaringen måste vara följande. Den utanför västmuren liggande marken sluttade starkt mot söder och låg betydligt under den golvyta, från vilken nuvarande ingångstrappa leder ned till kammaren. När kamrarna byggdes, fick man i stället göra några trappsteg i dörrsmygen, som från marken ledde upp till och in i kammarens golv.

I östra väggens nischfält sitta de ovan omtalade små muröppningarna in mot kapellet (fig. 174). Dessa äro låga och stickbågiga och sitta omedelbart under nischbågarna, något förskjutna åt norr från nischernas mittlinjer. De äro försedda med inmurade järngaller. Gluggarna hava ursprungligen gått $\frac{1}{2}$ sten djupare ned, vilket kan iakttagas på murens båda sidor.

Södra väggens fönster har skrånande smyg och stickbågig avtäckning, som följer takvalvets kontur. Smygens trubbvinkliga hörn äro byggda med formtegel (ej mejslat). Smygbågens undersida är avsedd att putsas.

Kammarens norra vägg utgöres av det sydvästra hörntornets sydmur. — Kammarens golv är nu av furubräder.

Den övre kammaren är i huvudsak lik den undre. Långsidorna upptagas även här av 1 sten djupa, stickbågiga nischer. I västväggen äro de dock något smalare och tre till antalet. Den nordligaste av dessa inramar dörröppningen, som inåt har skrånande smyg och rätvinkliga poster. Av ursprungliga gångjärnshakar och låsanordning finnas inga spår. De nu befintliga äro, liksom ekdörren helt nyligen insatta.

Västväggens lilla fönster sitter i den mellersta nischen. Det har rätvinklig smyg med stickbågig avtäckning. Själva fönsteröppningen spetsbågig med snedfasade poster av tegel. I öppningen ett korsformat järngaller.

I östra väggen finnas två gluggar in till kapellet. De sitta i var sin väggnisch, avsevärt förskjutna mot pelaren mellan nischerna (fig. 178). Den norra gluggen har rätvinklig nisch och rätvinkliga poster, täckta av $\frac{1}{2}$ stens stickbågar. Gluggen har ursprungligen varit fyra skift hög; senare har nedre delen blivit igensatt med tre skift. Den södra gluggen har en annan konstruktion. I en rätvinklig nisch, täckt med ett rakt överkragat valv, sitter en rätvinklig dageröppning, nu helt igenmurad. Förminskningen, respektive igenmurningen av gluggarna har sannolikt utförts i samband med Vårfrukapellets prydnad med dekorativ målning.

Den södra väggens fönster (jfr s. 210) har en skrånande smyg med trubbvinkliga hörn av formtegel samt $\frac{1}{2}$ stens stickbågig avtäckning. Bågens undersida putsad. Sidoposterna äro utförda av fasade formtegel. De mötas uppåt i en spetsbåge.

Kammarens nordvägg utgöres av sydvästra hörntornets sydmur. En i denna befintlig dörröppning är senare upptagen (fig. 177 b o. 179). Kammarens golv är utfört av mycket breda ekplankor inom en fris av kalkstensplattor.

IDENTIFIE-
RING OCH
DATERING

För att vinna hållpunkter till bestämmande av det ovan närmare beskrivna byggnads-
partiets ändamål och tillkomsttid vända vi oss åter till de relativt få dokumentariska

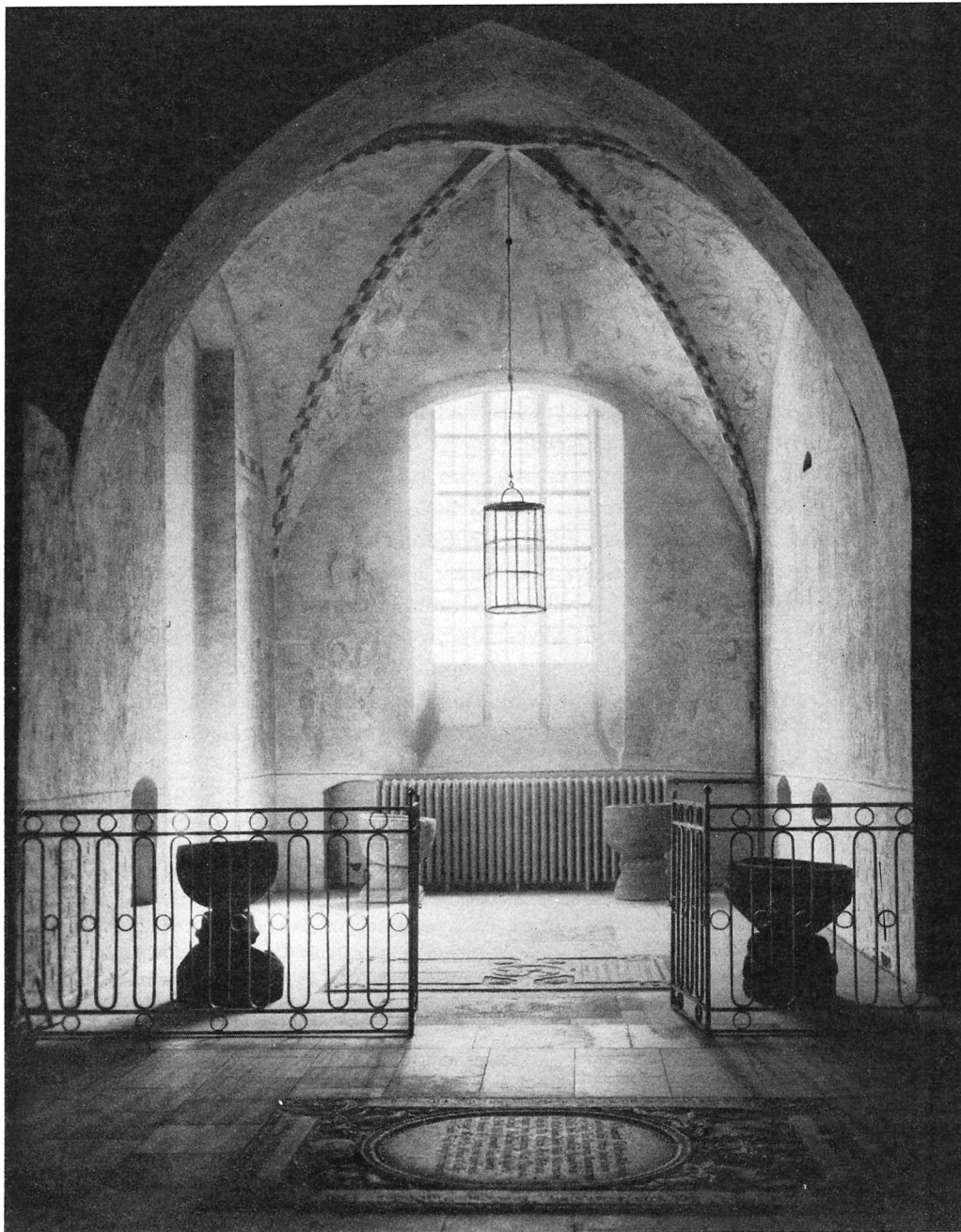

Fig. 174. Vårfrukoret. Interiör mot söder. Foto N. Åzelius 1934.

Frauenkapelle. Inneres gegen S.

Lady Chapel, interior looking S.

uppgifter, som stå oss till buds beträffande dylika frågor. Vi fästa oss då i första hand vid två medeltida gåvobrev,¹ det ena daterat den 14 oktober 1404 och det andra den 3 september 1405. I dessa talas om ett Vårfrualtare i Strängnäs domkyrka, som enligt det förra är byggt ytterst i väster uppå södra sidan. Att uttrycket avsett icke blott ett altare, utan även det kor, i vilket altaret var uppställt, framgår av flera källor från en något senare tid. Men det kor, som vid ovan angivna tid säges ligga ytterst i väster på södra sidan, måste vara just det nyss beskrivna kapellet, eftersom det numera västligaste tillbygget, det s. k. Bondkoret, bevisligen tillkommit avsevärt senare (s. 318). Ett Vårfrualtare i Strängnäs domkyrka omnämnes såsom nyligen funderat första gången i ett gåvobrev daterat den 3 februari 1404.² Det bör sålunda ha grundlagts senast 1403. Antagligen stod det i huvudsak färdigt 1404, då altaret omtalas.

Av dessa dokumentariska uppgifter synes man kunna med säkerhet bestämma det ovan beskrivna kapellet såsom domkyrkans Vårfrukor. Detta får sitt bestyrkande genom de befintliga senmedeltida målningarna å korets östra vägg på ömse sidor om nischen. De behandla Jungfru Marias historia: norr om nischen Marie bebådelse, söder därom Maria knäböjande invid det nyfödda Jesusbarnet.

Till yttermera visso kan anföras, att påven Bonifacius IX genom brev av den 28 maj 1401 utlovat sju års avlat åt dem, som räcka hjälpande händer för uppförande och vårdande av det Mariaaltare (kapell), som inom kort skall uppföras vid Strängnäs domkyrka.³ Detta avlatsbrev hade utverkats av den nyvalde Strängnäsbiskopen Peter Jonsson personligen, då denne på våren 1401 besökte Rom för att söka påvlig bekräftelse på sitt ämbete. Han hade tydligen före sin Romresa erhållit kännedom om planerna på att uppföra ett Vårfrukor vid domkyrkan och begagnade det gynnsamma tillfället att skaffa påvligt stöd åt dessa planers förverkligande.⁴

Vårfrukorets egentliga grundare voro dåvarande ärkedjåknen i Strängnäs Gjurd Petersson,⁵ som sedermera år 1408 blev vald till Peter Jonssons efterträdare som biskop,

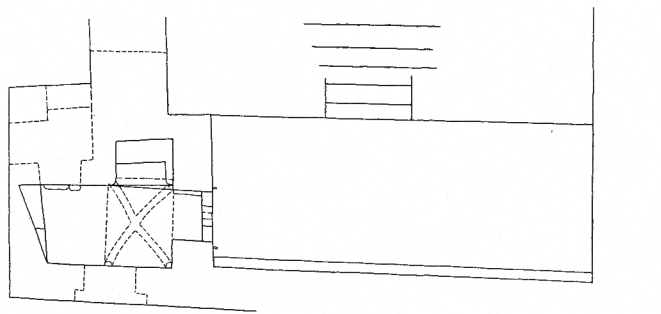
¹ SD nr 492 utgör ett på gården Marieborg nära Enköping utfärdat gåvobrev 14/10 1404 av riddaren Sten Bengtsson (Bielke), hans söner Erik Stensson och Thure Stensson samt hans dotter Katarina Stensdotter och hennes make riddaren Laurens Ulfsson (Blå), varigenom de giva gårdar i Toresunds och Länna socknar »under warfru altare, thet nylika funderat ær innan Strengines domkirkio, som yterst ær bygd i domkirkione uppa sudhra sidhone». — Det andra brevet, SD nr 629, är likaledes utfärdat på Marieborg 3/9 1405 av Sten Bengtsson ensam, som därigenom giver ytterligare jord i Länna till vårfrualtaret i Strängnäs domkyrka.

² SD nr 419, genom vilket fru Ramborg Germundsdotter i Slådhammar giver jord i Härads sn »wmdi wara fru altare, thet som nw nylelika i Strengenes domkirkio funderat ær». — Genom ett gåvobrev 10/2 1404 med nästan identisk formulering, SD nr 422, skänker Benkta Eriksdotter, änka efter Torsten Gjurds-son (en frände till ärkedjåknen, sedermera biskopen Gjurd Petersson) jord till vårfrukoret.

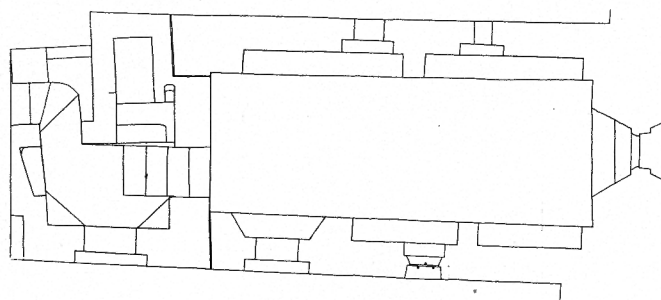
³ SD nr 2872: . . . »altare, quod, sicut accepimus, in honorem beate Marie virginis in ecclesia Strengnensi de proximo construi et fundari debet» . . .

⁴ PETER JONSSON, biskop i Strängnäs 1401—1408. — Se G. CARLSSON, s. 479—481.

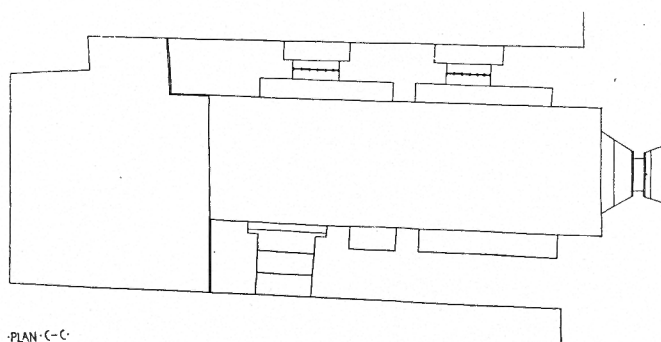
⁵ GJURD PETERSSON, biskop i Strängnäs 1408—1411. Han blev ärkedjåknne därstädes 1389. — Se G. CARLSSON, s. 481—486.

PLAN A-A

PLAN B-B

PLAN C-C

Fig. 175. Vårfrukorets sidokammare invid Kärnkirkans sydvästra hörntorn. Planer vid nivåerna A, B och C å fig. 176 a. 1: 100.
Uppm. M. Wernstedt 1908.

Seitenräume der Frauenkapelle am
SW Eckturm des Kernbaues.
Grundrisse der Niveaus A, B und
C der Abb. 176 a.

Closets attached to Lady Chapel
near SW corner tower of original
church. Plans at levels A, B and
C in fig. 176 a.

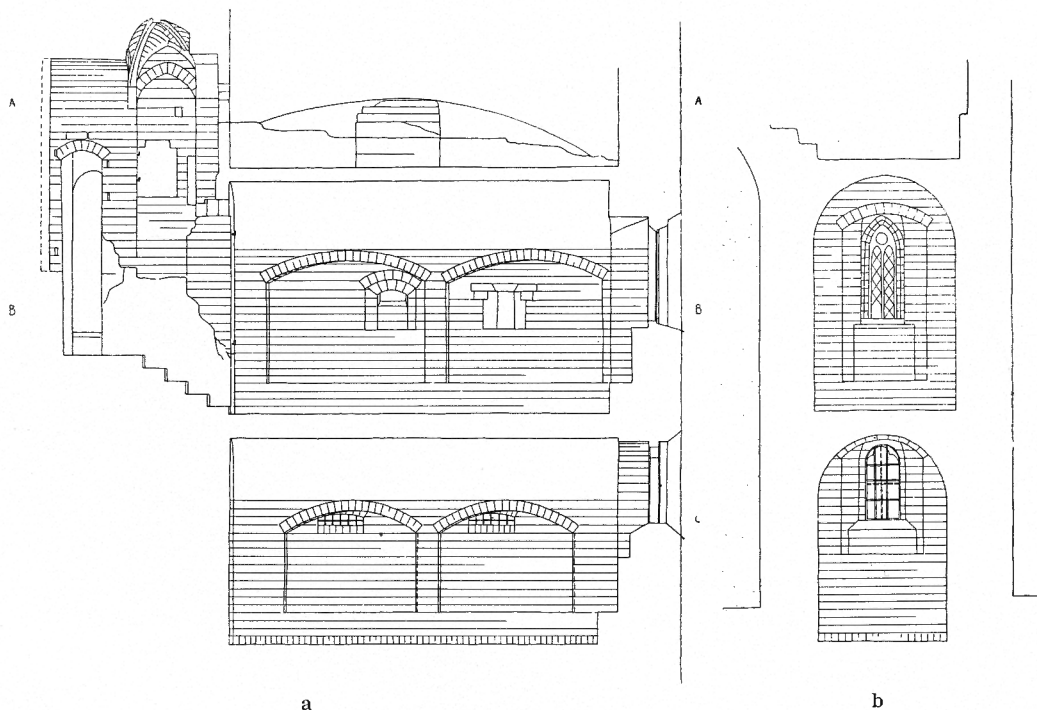

Fig. 176. a. Längdsektion mot öster genom kamrarna vid Kärnkirkans sydvästra hörntorn. — b. Tvärsektion mot söder genom kamrarna, 1:100. Uppm. M. Wernstedt 1908. Jfr fig. 179.
 a. Längsschnitt gegen O durch die Kammern am SW Eckturm des Kernbaues. — b. Querschnitt gegen S durch die Kammern. Vgl. Abb. 179.
 a. Longitudinal sections looking E of closets near SW corner tower of original church. — b. Cross section of closets looking S. Cf. fig. 179.

samt riddaren Sten Bengtsson (Bielke),¹ vilken sannolikt härigenom ville sona de våldsdåd mot domkyrkan, i vilka han deltagit 30 år tidigare.²

De små kamrarna väster om Vårfrukoret, uppförda i samband med detta, hava ursprungligen avsetts till helt annat ändamål än det, som hittills i allmänhet tillskrivits dem (se s. 205, not 2). De hava nämligen med största säkerhet varit avsedda såsom bönekamrar för exkommunicerade (bannlysta), spetälska och andra smittosamt sjuka,

¹ STEN BENGTTSSON (BIELKE), † 1408; riddare, konung Albrekts marsk 1376; hövitsman på Nyköpingshus efter Bo Jonssons död. Se s. 214, not 1.

² Se här em G. CARLSSON, s. 476 o. 481.

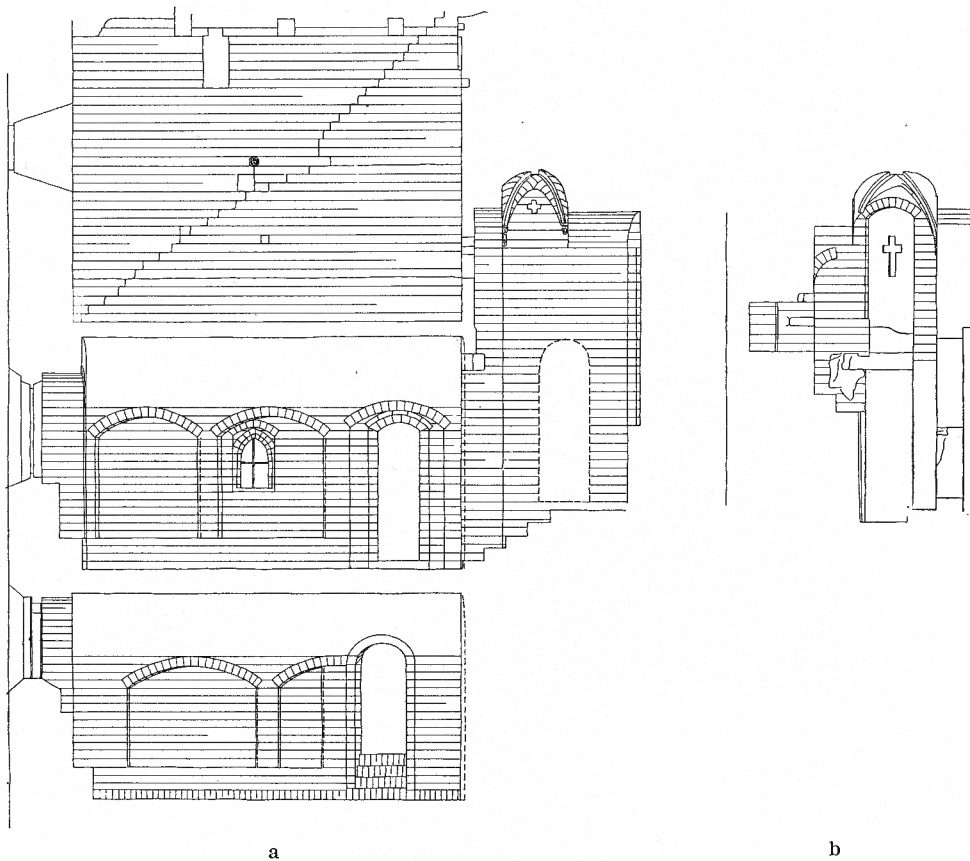

Fig. 177. a. Längdsektion mot väster genom kamrarna vid Kärnkirkans sydvästra hörntorn. — b. Tvärsektion mot söder genom sydvästra hörntornet. 1:100. Uppm. M. Wernstedt 1908. Jfr fig. 179.

a. Längsschnitt gegen W durch die Kammern am SW Eckturm des Kernbaues. — b. Querschnitt gegen S durch den SW Eckturm. Vgl. Abb. 179.

a. Longitudinal section looking W of closets near SW corner tower of original church. — b. Cross section of SW corner tower, looking S. Cf. fig. 179.

vilka icke ägde tillträde till kyrkorummet. De ovan beskrivna gluggarna i kamrarnas östra väggar utgöra s. k. hagioskop,¹ genom vilka man kunde se Vårfrualtaret och den

¹ Ett hagioskop (av grek. hagos = helig och skopein = se) består av en mindre öppning i muren till en kyrklig byggnad, genom vilken man kan se och tillbedja en helgonbild, ett altare eller annat heligt föremål i kyrkan utan att beträda dess rum. — Två dylika finnas bl. a. i Stedum kyrka, Groningen (meddelat av Prof. Dr. Hans Thümmler, Münster in Westf.). Jfr De Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst VI: De Provincie Groningen av M. D. Ozinga, S'Gravenhage 1940, s. 154. — Möjligen kunna även flera i Gotlands kyrkor befintliga s. k. inclusorier tolkas som dylika bönekammare för sjuka och exkommunicerade, med titthål in mot altaret. Ett sådant finns bl. a. i Atlingbo kyrka (SvK, Gotland III, s. 110; se där angiven litteratur).

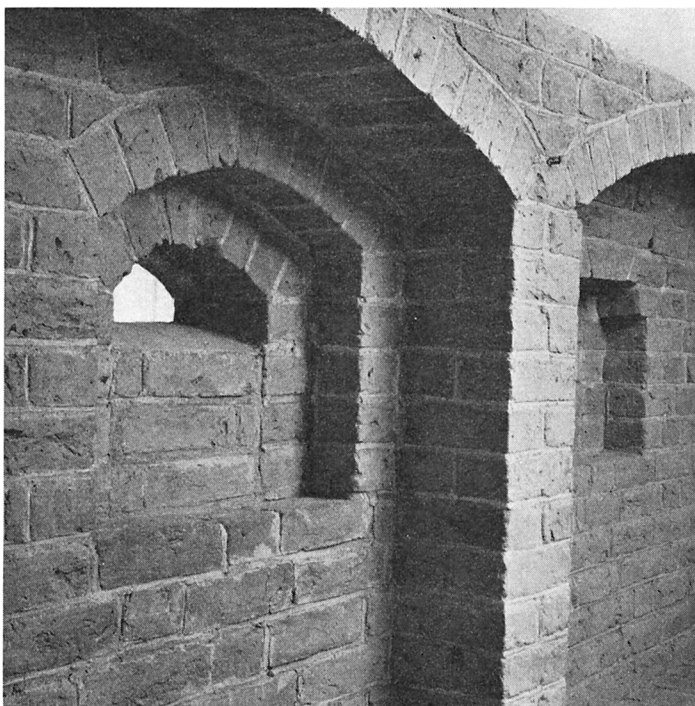

Fig. 178. Bönegluggar (hagioskop) mot Vårfrukoret i övre kammarens östra vägg. Den södra gluggen (t. h.) igenmurad. Foto S. Hallgren 1963.
 Gebetlucken (Hagioskop) zur Frauenkapelle in der O Mauer der oberen Kammer. Die S Lucke (rechts) zugemauert. Squints in E wall of upper closet towards Lady Chapel. S opening (right) closed.

Mariabild, som säkerligen var uppsatt i väggnischen ovanför altaret, och därifrån rikta sina böner till Jungfru Maria, den lidande mänsklighetens milda förebedjerska. — De från kyrkan utestängda kunde nå dessa bönekamrar direkt från kyrkogården utan att beträda kyrkorummet, med vilket kamrarna saknade all annan förbindelse än de små gallerförsedda gluggarna. Dessa kamrar voro ständigt tillgängliga för de utestängda. Kanske saknades t. o. m. dörrar i ingångarna, vilket synes framgå av att den i övrigt välbevarade övre ingångsöppningen saknar varje spår av ursprungliga dörrhakar eller stängningsanordning (jfr s. 212).

Vårfrukoret får helt visst anses framsprunget ur senmedeltidens rikt utvecklade Mariakult och den allmänt människovänliga karitativa tendens, som hörde samman med Jungfru Marias förhärlikande. Det är sålunda karakteristiskt, att man nu också tänker på exkommunicerade och sjuka, vilket tog sig uttryck i de här ovan beskrivna, stort anlagda bönekamrarna, i sitt slag ensamstående i Nordeuropa.

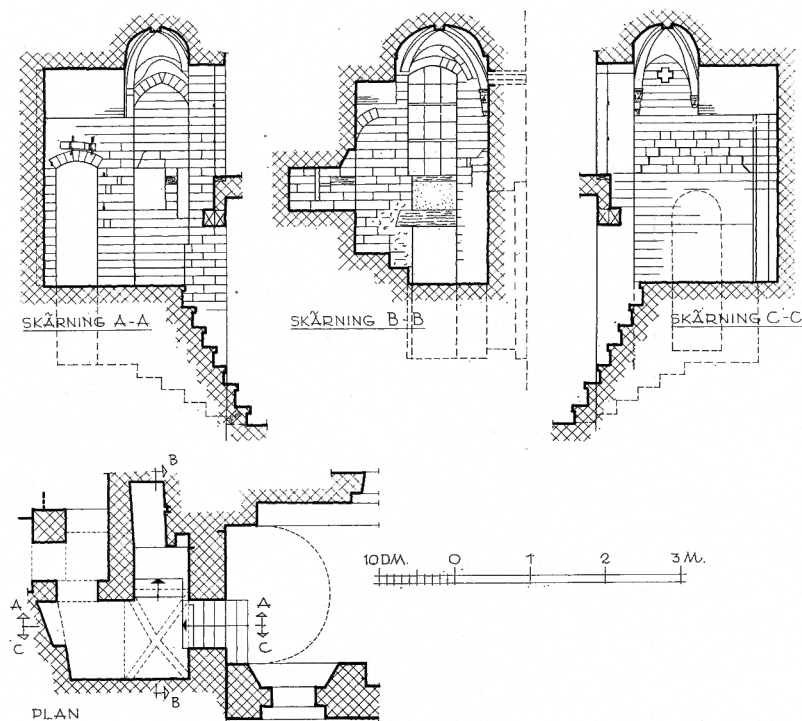

Fig. 179. Sydvästra hörntornet, 1: 100. Uppm. J. Söderberg 1963. Efter avslutning av uppmätningarna 1908 (fig. 175—177) har golvet höjts i hörntornets lilla kammare och dess dörröppning mot väster har igenmurats. Å ovanstående bild är den äldre uppmätningens linjer inlagda med streckade linjer.

SW Eckturn. Aufmessung 1963. — Nach dem Abschluss der Aufmessungen von 1908 (Abb. 175—177) ist der Fussboden in der kleinen Kammer des Eckturmes erhöht und seine W Türöffnung zugemauert worden. In der obigen Abbildung ist die ältere Aufmessung mit gestrichelten Linien eingetragen.

SW corner tower. Scale drawing 1963. Since the measurements were made in 1908 (figs. 175—177) the floor of the little chamber has been raised and the W door opening closed. The broken lines represent the old measurement lines.

5. TYNNELSÖ- OCH SPARREKOREN HELGA LEKAMENS OCH S. ANNAS KOR

Nästa tillbyggnad på Kärnkirkans södra sida var det dubbelkapell, som omfattar de s. k. Tynnelsö- och Sparrekoren¹ (se pl. IV).

Att denna tillbyggnad är senare uppförd än Vårfrukoret framgår omedelbart av ställ- EXTERIÖR

¹ Dessa namn återgå på de i kapellets nedre delar år 1655 inbyggda gravvalven, av vilka det östra uppfördes för dåvarande ägaren av Tynnelsö, landshövdingen i Sthlms län Axel Turesson Natt och Dag († 1647), det västra för landshövdingen över Uppland Svante Sparre († 1652). — Se i övrigt s. 189, not 2.

ningen på strävpelaren i dettas sydöstra hörn (fig. 171, 180). Det nya kapelletts östra mur utgår i norr från den västra framspringande imposten till den stora omfattningsbågen kring Kärnkyrkans sydportal (pl. II); södra muren stöter i väster samman med Vårfrukorets östra, snedställda strävpelare. Dess murliv ligger cirka 10 cm längre söderut än Vårfrukorets. De nya murarna äro 120 cm tjocka, sålunda betydligt tjockare än någon av kyrkans tidigare uppförda murar.

Detta byggnadsparti har numera på sydmuren en sockel av gråsten, som skjuter ut 20 cm; hela sockeln är grovt putsad och gråmålad. Strävpelarens sockel är av tuktad, oputsad gråsten. Varken sydmurens eller strävpelarens nuvarande sockelpartier äro från byggnadstiden. Om östra muren haft sockel kan numera ej avgöras (jfr s. 298). Murarna äro uppförda av fogstruket tegel i munkförband. Tegelmaterialet är påfallande hårdbränt. Många stenar (ej blott koppändarna) äro svartbrända i ytan. Materialet har stor likhet med det i västtornets nedre delar använda teglet (s. 232). Strävpelarens ursprungliga tegelmateriale är till stora delar ersatt med nyare, tunnare tegel. Strax under nuvarande taklist prydes sydmuren med en rad av 12 cirkelrunda, 6 cm djupa bländen, omgivna av $\frac{1}{2}$ stens tegelringar (fig. 180). Bländena äro vitputsade i botten och på ringens insida. Ovanför bländeraden har muren ett obetydligt insänkt, vitputsat band om 3 skifts höjd; mitten av tillbyggnaden markeras av att bandet på en kort sträcka är 1 skift högre. Tredje skiftet ovan bandet skjuter ut något och utgöres av ett stående koppskift med snedfasad underkant.

I södra muren sitta tvenne stora, trubbigt spetsbågiga fönster med ensprångiga, rätvinkliga smygar, ända ut i murlivet vitputsade. Över spetsen på det östra fönstret sitter ett tegel med ett litet människoansikte (fig. 181), modellerat i den våta leran, innan teglet brändes. Varje fönster delas i tre delar genom två vertikala kalkstensposter, som gå rakt upp i fönstrets båge (fig. 180). Det omgivande murverkets beskaffenhet visar, att fönstren i sin helhet äro ursprungliga till sin form.

Det nya tillbyggets västra mur utgjordes till största delen av Vårfrukorets östmur. Denna var emellertid lägre än nybyggets planerade höjd och avslutades uppåt av en sluttande pulpetgavel, vars kontur för övrigt kan skönjas från det nya kapelletts inre (fig. 172; jfr s. 206). Denna pulpetgavel var åtskilligt tunnare än Vårfrukorets underliggande östmur. Pulpetgaveln måste emellertid påbyggas till den för nybygget erforderliga höjden. Därvid skulle ett över Vårfrukorets lägre pulpettak uppskjutande murhorn komma att skapas, vars västsida ju skulle bildas av den tunna pulpetgavelns påbyggnad. Denna skulle dock blivit för klen för detta ändamål. — Det uppkomna byggnadsproblemet löstes emellertid på följande sätt. Den tunna pulpetgaveln »fodrades» på västsidan till erforderlig tjocklek och påbyggdes med denna tjocklek till samma höjd som Kärnkyrkans södra mur. Därvid doldes den ursprungliga insidan av Vårfrukorets östra pulpetgavel med dess lilla rombiska glugg (jfr s. 206). — Kapellbyggets östra mur har till sina översta delar blivit spolierad i samband med byggandet av Södra vapenhusets höga valv (s. 298).

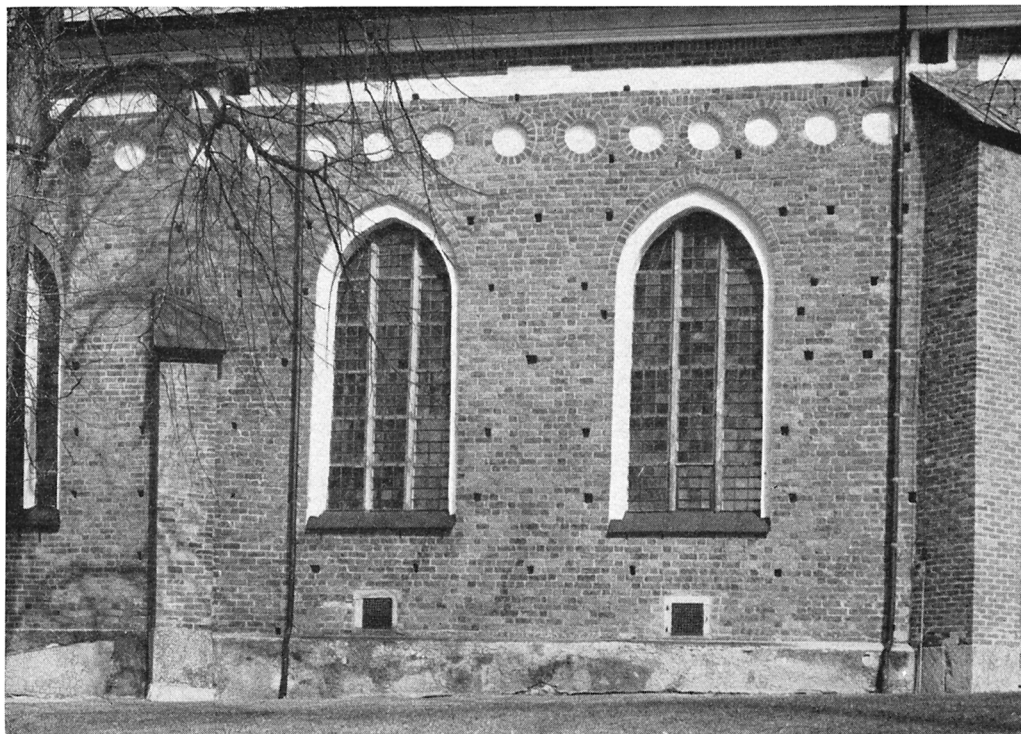

Fig. 180. Sparre- och Tynnelsökorens sydfasad (S. Annas och Helga Lekamens kor). Foto S. Hallgren 1963.

Sparre- und Tynnelsökapelle, S Fassade (St. Annen- und Fronleichnam-Kapelle). S front of Sparre and Tynnelsö Chapels (St. Anne's and Corpus Christi Chapels).

Man borde ha anledning vänta, att det ovan omtalade uppförandet av kapellbyggets övre sydvästra hörn skulle röja sig genom en i den nuvarande fasaden synlig skarv i murverket ovanför Vårfrukorets sydöstra strävpelare. Någon sådan finnes emellertid icke, men man kan tydligt urskilja en lodrät förtagning från taklisten ned till strävpelaren mitt under det murparti, där det vita bandet saknas (se fig. 171). Förtagningen går rakt utanför det nyss omtalade hörnets läge. Det förefaller därför, som om man redan vid tidpunkten för det här ifrågakörande kapellets byggande planerat den förhöjning av Vårfrukoret, som först betydligt senare kom till utförande (jfr s. 298 f).

Det är icke möjligt att med någon större grad av visshet avgöra, vilken form det ursprungliga yttertaket över det nya dubbelkapellet fick. Av pulpetgavlar finnas nu inga som helst spår, liksom inte heller av några gavelrösten. I brist på objektiva grunder vågar man måhända dock såsom en arbetshypotes antaga, att dubbelkapellet varit täckt med dubbla sadeltak och tett sig på samma sätt som de tre östra kapellen vid kyrkans södra sida (jfr fig. 192).

Fig. 181. Modellerad slutsten av tegel i omfattningsbågen över det östra fönstret fig. 180. Uppm. T. Sellman 1912.

Modellierter Schlussstein aus Backstein im Umfassungsbogen über dem O Fenster Abb. 180.

Moulded brick keystone in arch, forming surround of E window, fig. 180.

INTERIÖR

I kapellets inre (fig. 182, 191) ligger golvet 130 cm över golvnivån i kyrkans västra delar, vilket beror på de här i senare tid inbyggda gravvalven (se s. 219, not 1). I övrigt är interiören väl bevarad. Väggarna äro vitputsade och ha antagligen så varit från början. Endast västväggen (Vårfrukorets östra yttermur), som ju ursprungligen stod med bart tegel, har vid restaureringen 1907—10 befriats från överputsningen för att blotta den ursprungliga ytterfasadens murdetaljer. Väggen har dock slammats vit för att passa till den i övrigt vita interiören. I södra innerväggens östra hälft finnas två skåpnischer, vilka fortsätta 75 cm under nuvarande golvnivå (pl. XVIII A).

De båda fönstren ha skrånande smygar, som uppåt avslutas av rundbågar av något ojämn form. Fönstren sakna sidoposter. Dageröppningens båge har annan form än smygens, varför ett språng bildats mellan dem.

Rummet är täckt med två stjärnvalv (pl. II; fig. 183), vilkas ribbor äro $\frac{1}{2}$ sten breda med avfasade hörn (5-kantig profil). Strålarnas skärningspunkter äro utformade som ringar med samma profil.¹ Strålarna äro synliga även på valvens översida. Valvkapporna

¹ De prydnader av snidad, målad och förgylld ek, som äro uppsatta i alla strålingarna (fig. 183) äro utförda år 1879 (Str. dkas arkiv, Räk. 1879). Huruvida några medeltida förebilder till dessa förelegat i kyrkan är icke bekant, men ej osannolikt.

Fig. 182. Interiör mot sydöst av Tynnelsökoret. Foto N. Åzelius 1933.

Inneres der Tynnelsö-Kapelle Interior of Tynnelsö Chapel,
gegen SO. looking SE.

äro $\frac{1}{2}$ sten tjocka med stenarna lagda i koncentriska ringar (ej på stick). Valvkonstruktionen är därigenom mera kupolartad (pl. III; jfr s. 134 f).

Valvanfangen vila på egenartade, ganska otympligt utformade konsoler av tjockt putsat tegel. De ha överst ett klumpigt, kalkformat parti, underbyggt med grova ringar samt halv- eller kvartscylindrar av växlande storlek (fig. 184—185). Dessa konsoler fortsättas nedåt av till synes ganska omaka formationer, som i de båda ytterhörnen utgöras av smala, runda knektar, nedåt avslutade i fönsterbänkhöjd med en spets. De två konsolerna, som bära gördelbågen mellan de båda valven, fortsättas nedåt av tämligen breda vulster med halvcirkelformad genomskärning. Även dessa löpa ut i en spets ett stycke ovan nuvarande golv (se pl. XVIII A o. B).

Endast invid den västra väggen, där valvet skulle slås mot en redan befintlig äldre mur, byggdes en sköldbåge. Den har halvcirkelform. För symmetriens skull lade man på östra muren en basstråle med rundad genomskärning mellan väggfältet och valvkappan. Även denna basstråle bildar en halvcirkel. Samma form ha begränsningslinjerna mella valvkapporna och fönsterväggen, där alltså halvrunda sköldfält bildas. — Bågöppningarna från dubbelkappellet in mot Kärnkyrkan sammanfalla med de partier av yttermurarna, som begränsas av södra sidoskeppets väggpelare och sköldbågar i valkvadraterna S VI och S VII. Åt denna (norra) sida äro kappellets valvkappor slagna mot bågar, vilka fått samma form som Kärnkyrkans sköldbågar. De båda ganska klumpiga bågarna ha något olika profil; den östra har avrundade kanter, den västra har denna form endast ned mot anfangen, i övrigt har den rätvinklig profil. De båda stjärnvalven skiljas åt av en gördelbåge med halvrund profil.

Trots sitt rikare stjärnvalv gör hela detta byggnadsparti ett klumpigare och hantverksmässigt sett mindre omsorgsfullt intryck än de tidigare utförda delarna av kyrkan.

DATERING
OCH IDEN-
TIFIERING

Vid försöken att datera den ovan behandlade tillbyggnaden har man att närmast utgå från två byggnadsmotiv, som här för första gången uppträda inom domkyrkan. Det ena är den verkningsfulla frisen av runda bländen på fasaden, det andra är användandet av stjärnvalv. Det förstnämnda motivet förekommer även på västtornets äldsta parti, som började uppföras 1424 (s. 246). Det andra motivet, stjärnvalvet, pekar mot samma tidsperiod, även om vi tills vidare icke kunna anvisa några direkt daterade svenska stjärnvalv från denna tid (jfr här nedan). I varje fall känna vi inga daterade sådana från tiden före 1425.

Söka vi i de bevarade medeltida dokumenten efter uppgifter, som skulle kunna gälla detta korbygge, stanna vi inför tvenne donationsbrev¹ av år 1425, i vilka ett Helga Lekamens kor i Strängnäs omtalas såsom nybyggt. Dessa båda gåvobrev äro utfärdade i Strängnäs i mars månad. Samma år den 7 september utfärdades i Vadstena² ett gåvobrev av »Birgitta magnussa porsa dotther»,³ genom vilket vissa gårdar av henne gävos »wnd(er) waars h(er)ra(s) waara frw ok sankte anne koor som nw bygges wæstærst i strengenes doomkyrkio und(er) klokko staplenom». Samma dag sände givarinnan ett särskilt brev till landborna på de donerade gårdarna för att underrätta dem, att dessa

¹ RA Perg. br. 1425 4/3 (Strängnäs), där 60 mark penningar skänkas »til Gudz Hælga likama koor j Strengn(es) (som) ny bygdh(er) ær». — RA Perg. br. 1425 26/3 (Strängnäs), gn vilket jord skänkes »til gudz hælga licama koor j streng(nes) domkyrkio som ny byghdhr ær».

² RA Perg. br. 1425 7/9 (Vadstena), resp. RA Ppr br. 1425 7/9.

³ BIRGITTA MAGNUSDOTTER (PORSE) till Fällnäs, f. före 1389 † 1450; g.1.m. ARVID BENGTTSSON (OXENSTIERNA) † 1402; 2. m. ERIK STENSSON (BIELKE) † 1410. Hon hade omfattande godsbesittningar, de flesta i Östergötland. Hon hade blivit medlem av Helga Lekamens Gille i Sthlm före 1421 (enl. Gillesboken 1393—1487, utg. av ISAK COLLIJN, Uppsala 1921, s. 14). Om henne se övrigt H. GILLINGSTÄM Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden. Sthlm 1952, s. 81—102. — Hennes andre make, Erik Stensson, var son till den Sten Bengtsson, som tidigare lämnat gåvor till Vårfrukorets byggande (se s. 214, not 1).

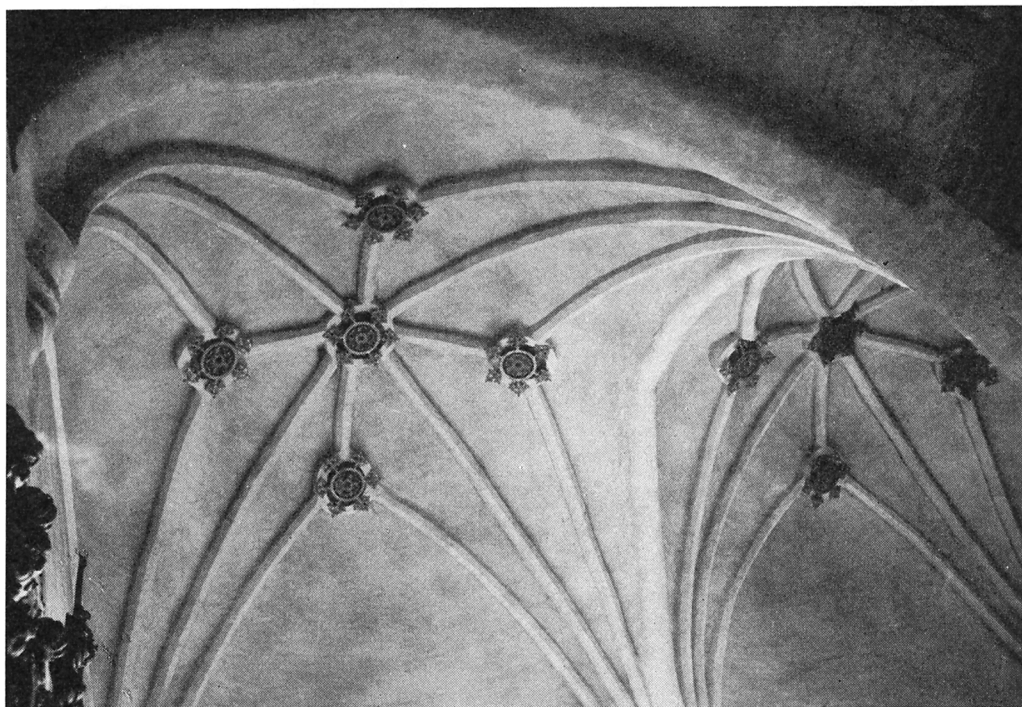

Fig. 183. Stjärnvalv i Tynnelsö- och Sparre-koren. Foto N. Åzelius 1933.
 Sterngewölben in den Tynnelsö- und Sparre-Kapellen. Star vaultings in the Tynnelsö and Sparre Chapels.

skänkts »til s(ank)tæ anne koor, som nw ær i bygni(n)gh i stregenes doomkyrkiø». Dessa uppgifter kunna knappast ha gällt någon annan byggnadsdel än det närmast här ovan behandlade dubbelkoret, som senare kom att innesluta Tynnelsö- och Sparregravvalven.¹ Detta skulle i så fall hava börjat byggas kort före 1425 och varit invigt åt Helga Lekamen och S. Anna.

Denna slutledning kräver givetvis en ytterligare motivering. Det sist angivna donationsbrevet avser en gåva under Vår Herres, Vår Frus och S. Annas kor. Om den nyss gjorda attributionen av dubbelkoret är riktig, så bildar detta tillsammans med det intilliggande Vårfrukoret en samlad kapellgrupp (se pl. II o. IV), som just omsluter altarena för den heliga trilogien Vår Herre, Vår Fru och S. Anna (Vår Herres Jesu Kristi Helga Lekamens kor, Vårfrukoret och S. Annas kor). Det bör observeras, att det 20 år tidigare uppförda Vårfrukoret direkt berördes och delvis förändrades vid byggandet av det nya dubbelkoret (jfr s. 220), varför det år 1425 pågående byggnadsarbetet helt

¹ När dessa gravvalv i augusti 1655 började byggas, betalades bl. a. 13 öre för borthuggning av »muren, som belätet stod uppå» (RA, Sävstaholmssaml. vol. F. 84). Uppgiften torde åsyfta ett ännu vid 1600-talets mitt kvarstående medeltida altare med dess kultbild, om vars utseende tyvärr intet angives.

Fig. 184. Valvkonsol i Tynnelsökorets nordöstra hörn. Foto S. Hallgren 1963.
Gewölbekonsol in der NO Ecke der Tynnelsö-Kapelle. Vaulting corbel in NE corner of Tynnelsö Chapel.

Fig. 185. Valvkonsol i Tynnelsökorets sydöstra hörn. Foto S. Hallgren
1963.

Gewölbekonsolle in der SO Ecke der Tyn-
nelsö-Kapelle.

Vaulting corbel in SE corner of Tynnelsö
Chapel.

naturligt måste hava uppfattats såsom något, som rörde hela det längst i väster belägna tillbyggnadspartiet. Att denna korgrupp vid ifrågavarande tidpunkt låg längst västerut framgår av den å s. 214 lämnade redogörelsen för Vårfrukorets belägenhet.

Uppgiften, att det under byggnad varande koret låg »wnd(e)r klokkö staplenom», är däremot svårare att förklara. Att en stapel för Kärnkirkans klockor funnits, innan dess västtorn tillkommit (s. 232), måste förutsättas, även om vi tyvärr sakna alla andra vittnesbörd härom än den här citerade uppgiften i 1425 års gåvobrev. Av denna vill det synas, som om stapeln legat söder om kärnkirkans västra del.¹

Om den ovan gjorda attributionen av dubbelkapellet är riktig, kan dess byggnadstid också med säkerhet fastställas till 1425 i enlighet med de klara uppgifterna i breven om S. Annas kor.² Stjärnvalven i Helga Lekamens och S. Annas kor kunna då anses vara bland de äldsta av dylika valv i Sverige. Denna valvtyp har sin upprinnelse i Tyska ordens byggnadskonst. Utom på själva ribbssystemet och valvkappornas utformning bör uppmärksamheten riktas på de kraftiga, bärande konsolerna, sammansatta av halv- eller kvartcyllindrar och ringar. Dessa karakteristiska konsoler påminna direkt om dylika byggnadsdelar i Marienburgs högmästarpalats från 1300-talets slutskede.³ Mycket närbesläktade konsoler återfinnas på ömse sidor om triumfbågen i S. Karins kyrkoruin i Visby, där de tillkommit under 1400-talets början. Såsom Sten Karling har visat, torde konsolerna i Visby vara direkt inspirerade från Marienburg.⁴ Måhända byggdes de ifrågavarande Strängnäsvalven av någon gotländsk mästare. Konsolernas upplösta form visar, att det rör sig om en sista utlöpare av Tyska ordens stramt geometriska former.

I och med tillkomsten av Helga Lekamens kor avslutades en nästan hundraårig (1340—1425) linje i domkyrkans utvecklingshistoria, nämligen den, som avsåg att kanta kyrkans sydsida med en rad utåt självständigt framträdande kapell med spetsiga gavelrösten och tvärställda sadeltak. En liknande utvecklingslinje har förekommit på flera andra håll i landet. Det mest typiska exemplet är Storkyrkan i Stockholm (SvK, Sthlm I, s. 279), där utvecklingen inledes med Vårfrukoret, uppfört vid ungefär samma tidpunkt som domprosten Nils Magnussons kor i Strängnäs.

¹ Detta antagande gäller givetvis endast, om den här ovan föreslagna attributionen av dubbelkoret är riktig. — Möjligen skulle det kunna tänkas, att man med klockstapeln i gåvobrevet avsett en på Kärnkirkans mittskeppstak uppförd takryttare (se s. 87).

² Det bör i detta sammanhang uppmärksammas, att ett flerstädes citerat pergamentsbrev SD nr 482 rörande donationer till S. Annas kor och prebende, som i SD felaktigt daterats till den 23/8 1404, i verkligheten avser den 23/8 1484. — Vidare kan erinras om att i Martyriologiets Kalendarium vid uppgiften om biskop Arends (s. 246, not 3) död den 9/12 1428 finnes ett av senare hand gjort tillägg »qui fundavit chorum S:t Annae et animarum». Om det sistnämnda (Själakoret) se s. 322.

³ K. H. CLASEN, *Deutsche Gewölbe der Spätgotik*, Berlin 1958, fig. 121.

⁴ S. KARLING, *Tyska Orden och den svenska kyrkobyggnadskonsten omkring år 1400*, i: RIG 1936, s. 268 f.

Fig. 186. Kärnkyrkan från nordöst efter förändring av taken på Sakristiorna I och II. Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.

Kernbau von NO nach der Änderung der Dächer auf den Sakristeien I und II. Rekonstruktion.

Original church from NE after alterations of Vestries I and II. Rekonstruktion.

II. SAKRISTIORNA I OCH II UNDER GEMENSAMT TAK

I det parti av domkyrkans nuvarande nordfasad, som ligger mellan nordöstra hörnet av Sakristia I och Nedre Sakristian (pl. VII; fig. 187) ligger på ca 6 ½ m höjd över marken ett skift av stående koppstenar. Detta skift markerar krönet på Silverkammarens (pl. IV; s. 266) ursprungliga norra yttermur. Vid detta skifts västra ända iakttages en tydlig, nedåtgående vertikalskarv. Den bevarade delen av östra gavellinjen på Sakristia I slutar uppåt i jämnhöjd med det nämnda koppskiftet (se pl. VII). Mellan vertikalskarven och den sneda gavellinjen bildas ett triangulärt murparti, som varken kan ha tillhört Sakristia I i dess ursprungliga form eller murpartiet öster därom. Den bevarade delen av västra gavellinjen på Sakristia I är avbruten på samma höjd som den östra begränsningslinjen för det triangulära murpartiet. På samma nivå ligger också den övre gränsen för det mönstermurade fältet i gaveln på Sakristia II. De här redovisade förhållandena väcka misstanken, att man vid något tillfälle kapat de övre delarna av de bågge sakristiornas gavelrösten och murat på vid sidorna och mellan röstena för att erhålla en hel mur med rak avslutning uppåt. Åtgärden kan hava vidtagits för att göra det möjligt att täcka bågge sakristiorna med ett gemensamt pulpettak, en takform, som otvivelaktigt var mera praktisk än två intill varandra lagda sadeltak med en besvärande mellanliggande rännadal.

För en sådan förändring var det emellertid nödvändigt att påmura såväl den östra sidomuren i Sakristia I som den västra i Sakristia II med ett triangulärt gavelfält (en pulpetgavel). I västra väggen av det lilla rummet ovanpå Silverkammaren (s. 333) är den övre sneda begränsningslinjen för den östra pulpetgaveln alltjämt bevarad, synlig å väggens östra sida strax under valvet (pl. IX A). Utdrages denna linje nedåt, träffar den sakristians norra fasad just vid krönet av den efter rösternas kapande uppkomna muren. Utdrages denna linje uppåt, träffar den Kärnkirkans norra högmur på samma höjd som norra sidoskeppets pulpettak. Där linjen går fram över Kärnkirkans norra yttermur, tangerar den murkrönets yttre kant. Det nya taket har sålunda bildat en direkt fortsättning nedåt av norra sidoskeppstaket.

Några spår av en motsvarande pulpetgavel på västmuren av Sakristia II ha icke bevarats. Visserligen är en tydlig begränsningslinje för en pulpetgavel synlig å Norra vapenhusets östvägg (se pl. XII A, längst t. v. under valvet), men denna linje ligger högre än den östra gavellinjen. Den bör sättas i samband med ett senare byggnadsskede (s. 278 f). Mycket talar dock för att sakristiorna verkligen förändrats på ovan angivet sätt, varför den västra pulpetgaveln säkerligen utförts. Spåren av denna ha kunnat utplånas, då den yngre gaveln på samma plats byggdes.

Den ovan beskrivna ändringen av de båda sakristiorna rörde tydligen enbart deras yttertak, medan interiörerna förblevo oförändrade. Kyrkans yttre bör då, sett från nordöst, ha sett sig såsom rekonstruktionen fig. 186 visar.

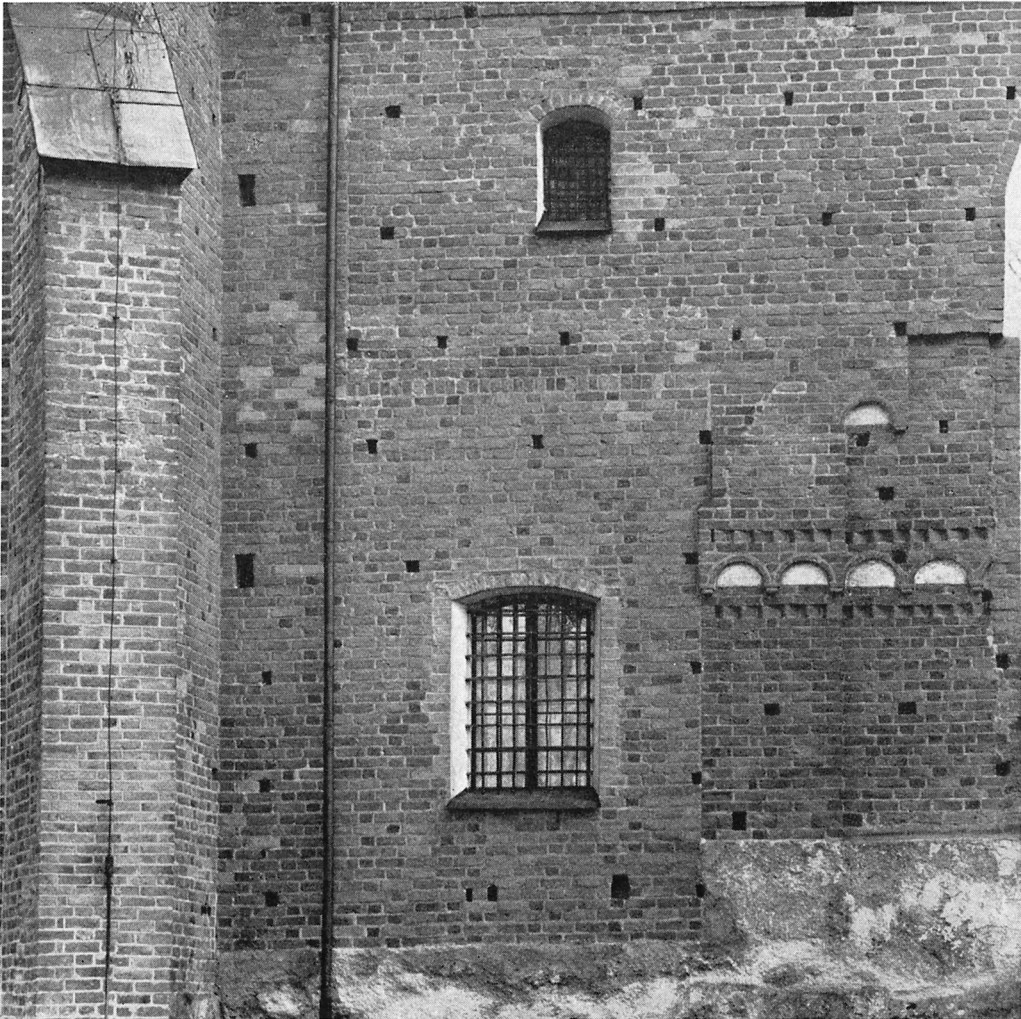

Fig. 187. Parti av norra fasaden mellan Nedre sakristian och Sakristia I. Foto S. Hallgren 1963.
Partie von der Nordfassade zwischen der Unteren Part of N front between Lower Vestry and Vestry I.
Sakristei und Sakristei I.

Att bestämma tidpunkten för denna förändring är nu icke möjligt. Den bör dock ha utförts före uppförandet av Silverkammaren i dess äldsta skick, alltså före 1450-talet (s. 266 f). I annat fall hade det icke varit nödvändigt att uppföra den pulpetgavel, vars rester ovan kunnat påvisas.

III. DET ÄLDSTA VÄSTTORNET

Ungefär samtidigt med att den sista självständiga kapellutbyggnaden på Kärnkirkans sydsida slutfördes, påbörjades på västra sidan uppförandet av en för kyrkans yttre framträdande mycket betydelsefull tillbyggnad, nämligen tornet. Strängnäs domkyrkotorn är i sin nuvarande skepnad måhända det ståtligaste kyrktornet i landet (fig. 188), där det, högt och mäktigt, enkelt, lugnt och fast reser sig på domkyrkohöjden, dominerande icke blott den stora kyrkobyggnaden, utan hela staden och dess omnejd. Detta stolta torn med sitt enhetliga utseende döljer emellertid inom sina murar en ganska växlande utvecklingshistoria, för vars medeltida del här skall redogöras.

Till att börja med kan konstateras att den murade tornkroppen tillkommit i två omgångar, den första omfattande dess nedre del upp till det vita band, som går runt tornet på något över två tredjedelar av dess höjd, den andra omfattande delen ovanför detta band (pl. VI; fig. 188).

MATERIAL Tornkroppen är helt uppförd av tegel. Första omgångens murverk är utfört i vendiskt förband, den andra omgångens i vanligt munkförband (fig. 13). Tornets västfasad, som i likhet med domkyrkans samtliga yttermurar under de senaste århundradena varit täckt av rödfärgad puts med målad, vit fogimitation, blev tillsammans med kyrkans samtliga övriga fasader i samband med 1907—10 års restaurering befriad från detta putshölje upp till en linje i jämnhöjd med högsta punkten på de anslutande sidokapellens pulpetgavlar (fig. 246, 247). Ovanför denna linje kvarsitter putsen, numera nästan skär genom solens blekning. Tornet var helt visst ursprungligen i sin helhet oputsat. — Tegelmaterialet i de undre, synliga delarna är till stora delar ganska hårdbränt. Kopporna i det vendiska förbandet bestå regelbundet av svartbrända tegel, men även löpare av mörkbränt tegel förekomma, särskilt i de högre liggande murytorna. Denna färgväxling hos materialet ger murytan en särskild livlighet och karaktär.

EXTERIÖR Tornets ytterfasader resa sig utan indragningar, språng eller strävpelare till den imponerande nuvarande höjden av 44 m över marken (pl. VI). Den äldre delens höjd är 31,5 m. Innan kapellen på dess södra och norra sidor byggdes, var tornet helt fritt ända från marken även på dessa sidor (fig. 192). Tornet har kvadratisk grundplan (pl. II). I dess nedersta del tjänstgör Kärnkirkans västra mittskeppsfasad såsom tornets östra vägg. Dess norra och södra murar äro byggda stumt emot Kärnkirkans sidoskeppsmurar, mot vilka de ansluta omedelbart utanför västfasadens strävpelare (se pl. II o. III). Till sina övre delar byggdes tornets östra mur på Kärnkirkans västra gavel; därvid bortrevs gavelröstets översta spets för att lämna bättre fäste för påbyggnaden. Skarven iakttages utan svårighet både från mittskeppets vind och inifrån tornet (pl. XV A o. B). Eftersom tornet är bredare än Kärnkirkans mittskepp, går tornets påbyggda östmur ned på ömse sidor om högmurarna på vinden ovanför väggpelarna 1C och 1D (pl. III o. XV A).

Fig. 188. Västtornet från väster. Foto S. Hallgren 1963.
W Turm von W her gesehen. West Tower from W.

Fig. 189. Sturekoret (domprosten Nils Magnussons kor) med Gustaf Otto Stenbocks gravmonument.
Interiör mot söder. Foto A. Lundh 1955.

Sturekapelle (Kapelle des Dompropstes Nils Magnusson) mit dem Grabmal Gustaf Otto Stenbocks. Inneres gegen S.

Sture Chapel (Dean Nils Magnusson's Chapel) with memorial to Gustaf Otto Stenbock. Interior looking S.

Fig. 190. Djäknekoret (del av Petri och Pauli kor). Interiör mot sydväst. Foto A. Lundh 1955.

Schülerkapelle (Teil der Petri- und Paulikapelle). Inneres gegen SW.

Scholars' Chapel (part of Chapel of St. Peter and St. Paul). Interior looking SW.

Fig. 191. Tynnelsö- och Sparrekoren (Helga Lekamens och S. Annas kor). Interiör mot sydöst. Foto A. Lundh 1955.

Tynnelsö- und Sparrekapelle (Fronleichnamens- und St. Annenkapelle). Inneres gegen SO.

Tynnelsö and Sparre Chapels (Corpus Christi and St. Anne's Chapels). Interior looking SE.

Fig. 192. Kyrkan efter tillfogande av Sparre-, och Tynnelsökoren (S. Annas och Helga Lekamens kor) samt ett torn i väster. Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.

Die Kirche nach dem Anbau der Sparre- und Tynnelsökapellen (St. Annen- und Fronleichnam-Kapellen) sowie eines W Turmes. Rekonstruktion.

Church after addition of the Sparre and Tynnelsö Chapels (St. Anne's and Corpus Christi Chapels), and a W tower. Reconstruction.

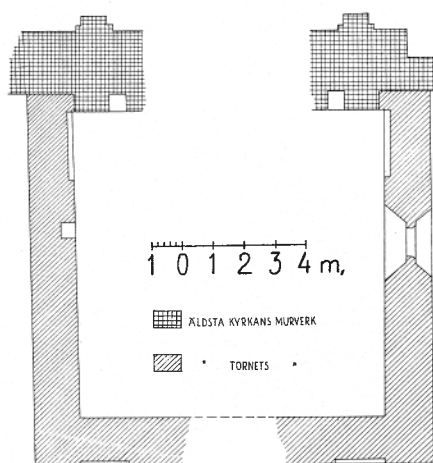

Fig. 193. Västtornets ursprungliga plan, 1: 250. Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.

Ursprünglicher Grundriss des West-Turmes. Rekonstruktion.
Original plan of West tower, reconstruction.

SENARE
ÄNDRINGAR

Innan vi gå vidare med tornbeskrivningen bör här redogöras för några betydelsefulla förändringar i tornets inre, förändringar, som höra till ett senare skede av tornbygget (s. 282 f), men som i hög grad påverka vår möjlighet att studera den äldre torndelens ursprungliga utseende¹ och som därför böra vara kända för läsaren för att underlätta förståelsen av dess beskrivning.

Undersökningar hava visat, att man vid den förhöjning av tornet, som utfördes under slutet av 1400-talet (se s. 282), ansåg sig böra förstärka det ursprungliga tornets murar genom att »fodra» dem på insidorna med nytt murverk av växlande tjocklek ända upp till det äldre tornets krön (se fig. 195; jfr även pl. XVI). Dessa fodermurar, vilka nedan närmare skola beskrivas, äro uppförda i två skilda partier mellan vilka finnes en avsats (vid **a** på fig. 195). Denna beror därpå, att en liknande avsats finnes på den bakomliggande ursprungliga tornmurens södra, västra och norra insidor (se fig. 194, 195). — I »fodermurarna» har man sparat ut öppningar kring vissa av den äldre murens gluggar, förändrat andra och slutligen byggt för vissa av dem, vilket allt gör det vanskligt, delvis omöjligt

¹ I detta sammanhang bör också uppmärksammas, att tornets innerväggar ovanför nedersta tornrummets kryssvalv blivit starkt skadade av de eldsvådor, som vid olika tillfällen drabbat domkyrkan och alldeles särskilt tornet. För dessa kommer att redogöras i samband med de byggnadsskedena, under vilka de inträffat. — Av den starka hetta, som utvecklats vid bränderna inom den skorstensliknande tornkroppen, hava innerväggarnas tegelytor till stora delar smält och sintrat till en svart, glasyrartad yta, å vilken säkra iakttagelser givetvis äro svåra att utföra.

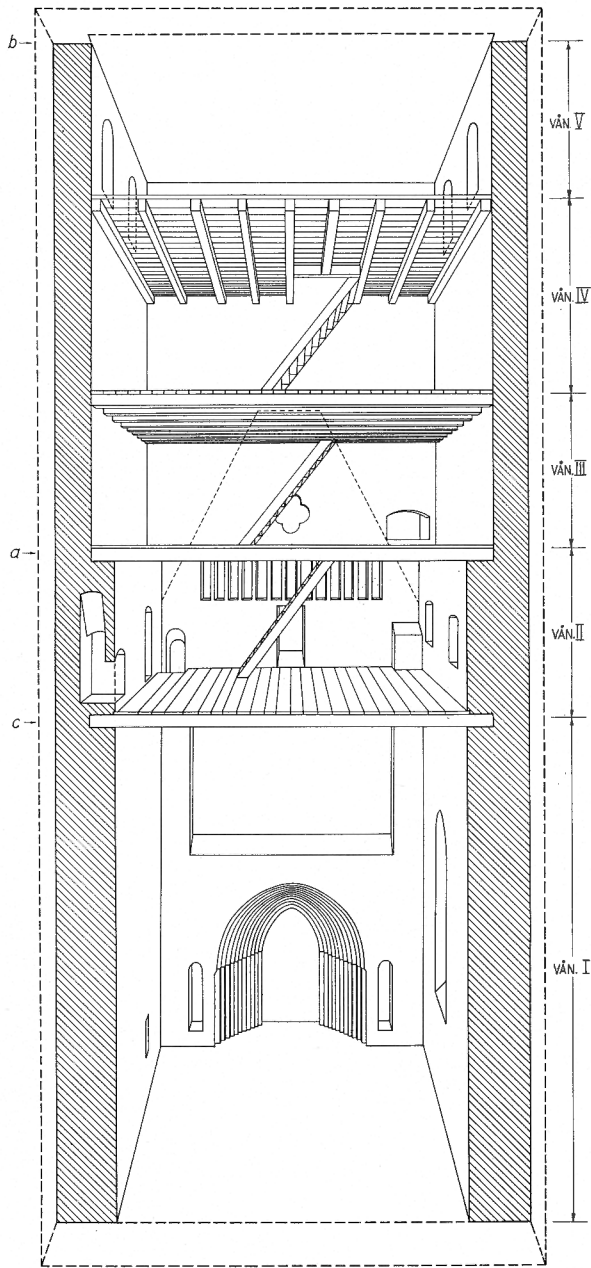

Fig. 194. Inre uppdelning av västtornets äldsta del.
Rekonstruktion av E. Bohrn 1944

Innere Aufteilung des ältesten Teiles des W Turmes. Rekonstruktion.

Division of oldest part of W tower. Reconstruction.

att med utgångspunkt från de nu synliga innermurarnas förhållanden draga säkra slutsatser rörande de av yttre puts och inre fodermurar dolda äldre murarnas detaljer.

Även inom tornets nedersta del, i Tornrummet (pl. II), hava väggarna i söder, väster och norr till vissa delar »fodrats» i efterhand. Vid 1907—10 års restaurering konstaterades, att Tornrummets 4 hörnklackar, som uppbära tornvalvets sköldbågar utmed dess norra och södra väggar, sakna förband med dessa väggar. Däremot ligga de båda västra hörnklackarna i förband med rummets nuvarande västra innervägg. Härav kan man draga den slutsatsen, att nyssnämnda murdelar jämte det på dem vilande kryssvalvet äro senare inbyggda i tornets bottenvåning (se planens periodbeteckningar för tornet å pl. II). Tornets ursprungliga plan bör därför hava haft det utseende, som visas av fig. 193.

Det torde här vara mest ändamålsenligt att först behandla tornets bottenparti, för att därefter redogöra för dess övre delar såväl ut- som invändigt.

BOTTEN-
VÅNINGEN

Tornportalen mitt på västmuren är i sin nuvarande form resultatet av en fullständig ombyggnad¹ år 1646. Av dess medeltida föregångare finnas nu inga spår. Denna portals plats markeras emellertid av tvenne ursprungliga, på ömse sidor om nuvarande portal befintliga, strax ovan marken placerade stora, cirkelrunda bländen, infattade av tegelringar; innerst en halvstens ring, omgiven av ett följeskift av löpare (fig. 246, 247).

Omedelbart över portalen sitter ett stort, högt spetsbågigt fönster. Omfattningen i murlivet är rätvinklig med $\frac{1}{2}$ stens arkivolt. Innanför denna omfattning två rätvinkliga språng, det inre med en rundstav i den utåtgående vinkeln. Fönstrets översta del är igensatt med ett murparti, som nedåt avslutas med en spetsbåge. Igensättningen och sprången äro vitputsade (fig. 198). — Fönstrets fulla höjd passar till läget av ett tidigare befintligt bjälklag, vars upplagshål finnas bevarade i det ursprungliga tornets norra och södra väggar alldeles i höjd med det nuvarande tornrumsvälvets högsta delar (se pl. XVII A o. XIX A). Ursprungligen har tydligen tornets bottenvåning täckts av ett plant bjälktak (fig. 194). Västfönstrets innersmyg har nu en ovanlig utformning. Närmast innanför den förminskade dageröppningen är smygen till ca 1 meters djup rätvinklig mot ytterväggen för att därefter övergå till skrånande form. De skrånande smygsidorna följa ej fönstrets bågform utan gå lodrätt upp mot den täckande bågen, vars undersida är vinkelrät mot murlivet. Därigenom uppstår en egendomlig sned skärningslinje mellan smygens lodräta sidor och dess täckande båge (fig. 196). Fönsterbotten lutar starkt nedåt. Fönstrets nuvarande utformning har uppkommit, då den västra tornmuren förtjockades inåt i samband med rummets välvning (se s. 287).

Även i södra tornmuren finnes ett fönster. Huruvida detta verkligen hör till den äldsta tornbyggnadsperioden synes tveksamt, ty dess placering i muren är tydligt avpassad efter det senare inslagna valvets södra sköldbåge. Det sitter däremot ej i det ursprungliga tornrummets mittaxel (jfr fig. 193). Det har skrånande smyg med avrundade hörn på

¹ Denna portal skall närmare behandlas i en följande del av detta verk, som skall innehålla domkyrkans byggnadshistoria efter 1523.

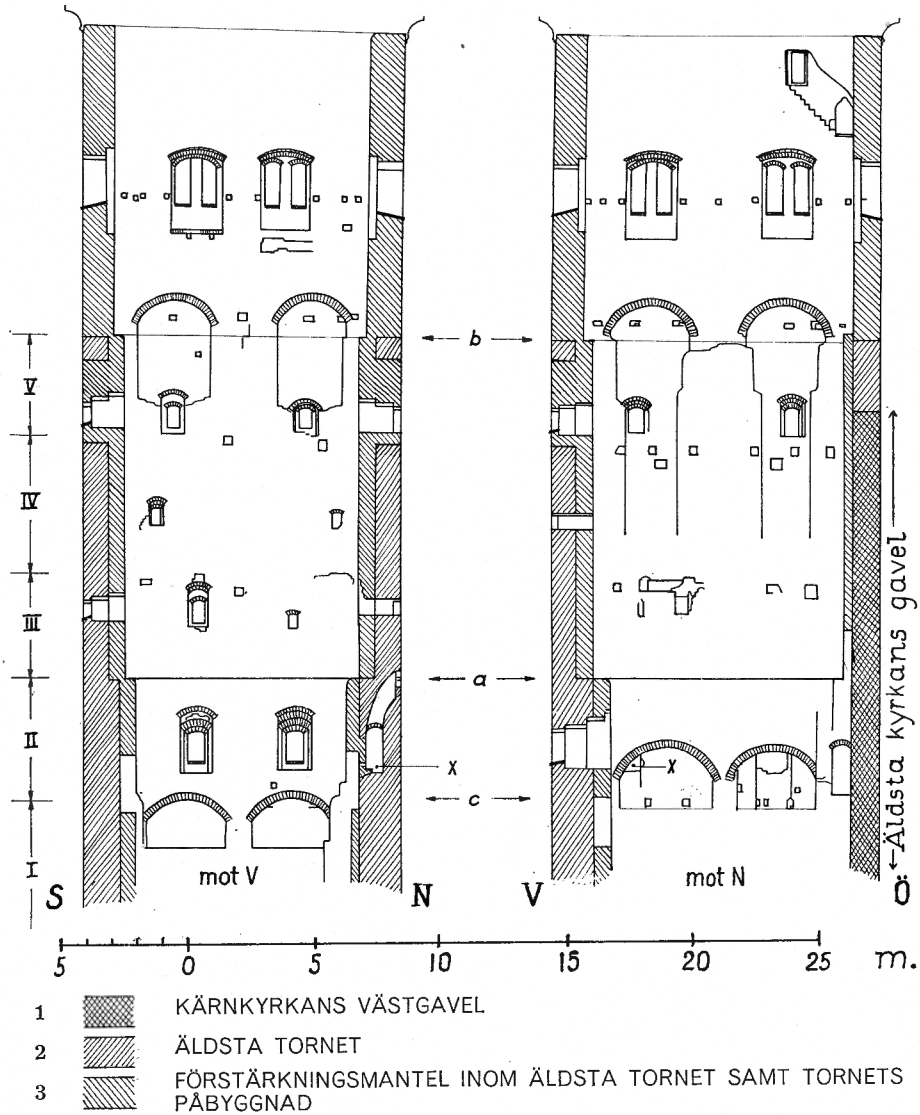

Fig. 195. Sektioner av det ovanför e i fig. 194 påbyggda västtornet med olika byggnadsperioder markerade 1: 300. E. Bohrn 1944.

Schnitte durch den W Turm über e in Abb. 194 mit Markierung der verschiedenen Bauperioden. — 1. W Giebel des Kernbaues. — 2. Ältester Teil des W Turmes. — 3. Verstärkung innerhalb des ältesten Turmes sowie Aufbau desselben.

Sections of W tower after additions, showing different periods (cf. fig. 194). — 1. W gable of original church — 2. Oldest tower. — 3. Reinforcement within oldest part of tower and elevation of tower.

både ut- och insida. Dageröppningen spetsbågig, smygbågarna rundbågiga. Smygarna avslutas uppåt såsom i västfönstret.

Tornets bottenvåning är nu förenad med Kärnkyrkans mittskepp genom en bred och hög, spetsbågig öppning, som upptagits i Kärnkyrkans västra fasadmur (pl. XV B; fig. 33). Denna öppning har av allt att döma upptagits i direkt samband med Tornrummets övervälvning och tillhör sålunda icke tornets äldsta byggnadsskede, då man i stället får tänka sig Kärnkyrkans ursprungliga västfasad med dess rika portal bevarad såsom Tornrummets östra vägg. Tornrummet fungerade då såsom ett rymligt vapenhus i väster (se fig. 194).

Det senare inslagna valvet, för vars underbyggnad ovan (s. 236) redogjorts, är ett kryssvalv, vars diagonalbågar och basstrålar vila på snedställda konsolskivor av huggen kalksten. Dessas mot rummet vända, svagt svängda kant har en profil, sammansatt av rundstav, hålkål och platta. Valvkapporna skiljas från sköldbågarna av basstrålar med rätvinklig profil. Diagonalbågarna äro $\frac{1}{2}$ sten breda och putsade. Profilen är längst ned rundad (teglet har sannolikt klöverbladsprofil under den tjocka putsen), på mittpartiet 5-kantig och högre upp rätvinklig. Bågarnas allra översta stycke är av helstens bredd. I valvhjässan samlas bågarna kring en cirkelskiva med en pålagd, framspringande putsring. Valvkapporna äro slagna på stick. — Diagonalbågarna visa efter ungefär $\frac{1}{3}$ av längden en tydlig knyck, som ligger i gränsen mellan den rundade och den 5-kantiga profilen. Ovanför knycken stiger diagonalbågen brantare mot höjden. Detta antyder, att valvet ursprungligen varit lägre än nu. Av detta lägre valv kvarsitta svicklarna av olika storlek i rummets alla fyra hörn. I tre av dem finnas små rektangulära avloppshål (s. k. skvallerhål). Det sannolika är, att detta äldre valv till sina centrala delar rasat eller grundligt skadats i samband med någon av de stora tornbränderna¹ och därefter återinslagits med en viss förhöjning av valvhjässan.

Några detaljer i Tornrummets murverk böra även antecknas. I de nordvästra och nordöstra hörnen finnas nu låga murklackar av tegel, som kunna utgöra rester av altare på dessa platser. Sådana hava även funnits i de båda södra hörnen. Invid de östra altarpplatserna finnes i både södra och norra muren (den ursprungliga tornmuren) en rektangulär insänkning av $\frac{1}{2}$ stens djup (de äro synliga å pl. XVII A o. XIX A). Deras övre och västra begränsningslinjer bestå av rundade tegel, medan insänkningarna åt öster stöta stumt mot där inbyggda murklackar. Det synes sannolikt, att de insänkta fälten fortsätta vidare österut bakom hörnklackarna. — I den norra väggen finnes dessutom en rektangulär nisch (H 118, B 53, Dj 45) med överliggare av trä (fig. 193).

¹ Den tidigaste av de bränder, som här kunna komma ifråga, var en stor brand i maj på Trefaldighetssöndagen 1473, omtalad i domkyrkokalendariet, då tornvalvet med stor sannolikhet skadades svårt (jfr s. 275). Men även senare bränder kunna hava förorsakat nya valvreparationer, särskilt den sista stora branden 1723, vars förlopp dramatiskt beskrivits av ögonvittnet LARS HALLMAN i Det gamla och nya Strängnäs, tryckt i Strängnäs först 1853. Vilken av dessa stora olyckor, som föranlett utförandet av det nu befintliga mittpartiet av tornrummets valv, kan icke med säkerhet avgöras.

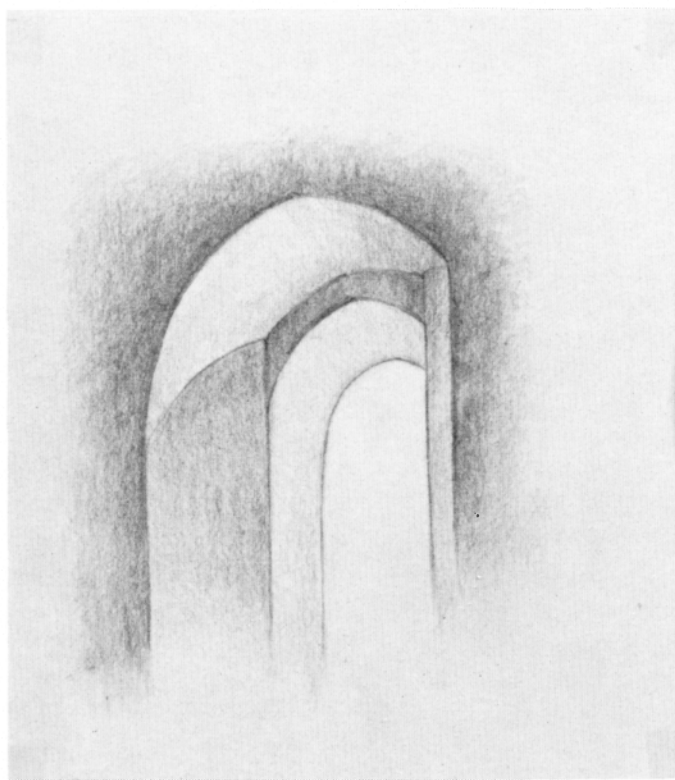

Fig. 196. Tornets västra fönster. Innersmygens konstruktion.
J. Nömmik del. 1963.

W Fenster des Turmes. Konstruktion der inneren Laibung. W window of tower. Construction of interior splay.

Vi vända oss nu till de övre delarna av tornet. — Något ovanför mitten av det ursprungliga tornets höjd prydas de fria sidorna av en tät rad cirkelrunda bländen, 9 stycken på varje sida (pl. VI, XVIII B o. XX B; fig. 188). Bländena äro vitputsade. De omgivas av $\frac{1}{2}$ -stens tegelringar. I övrigt hava inga dekorativa anordningar funnits på det ursprungliga tornets fasader (fig. 198).

ÖVRE
DELARNA
AV TORNET

I tornets övre delar finns ett antal gluggar, som samtliga nu äro ganska små och obetydliga. Strax under raden av bländen sitta i södra och västra muren vardera 2 gluggar symmetriskt kring tornets mittlinje (pl. VI o. XVIII B), i norra muren 1 sådan glugg (pl. XX B). De ha samtliga rätvinkliga smyggar och täckas av halvstens stickbågar med följeskift av växlande liggande koppar och löpare (fig. 197). Gluggarna i västmuren ha solbänk av kalksten. Dessa solbänkar äro här liksom i övriga tornöppningar sekundära. De saknas i syd- och nordmurens gluggar, vilka tidigt blevo dolda under sidokapellens tak. De sistnämnda gluggarna äro utåt igenmurade (fig. 197) och på tornets insida dolda av den omtalade »fodermuren».

Högre upp, ovanför bländeraden, finns en omgång med liknande gluggar, 2 på västsidan och 1 på vardera syd- och nordsidan. Ovanför dessa, av vilka några blivit förbyggda eller ändrade i form genom fodermuren, finnas på västra sidan (men ej på de övriga) 2 gluggar av samma form, men betydligt mindre. De sitta längre från varandra än de övriga och äro utspärade i fodermuren (fig. 198).

Inom det äldsta tornet finnes ännu högre upp ytterligare en omgång gluggar, även dessa av ungefär samma form och storlek, som de förut beskrivna (pl. VI). Av dessa finnas 2 på varje sida utom på den östra, som saknar öppning. Dessa gluggar äro emellertid icke ursprungliga i den äldsta tornmuren. De ha haft föregångare, vilkas konturer nu tydligt skymta genom murarnas yttre puts runt omkring de nyssnämnda gluggarna. Dessa ursprungliga muröppningar hava varit avsevärt större än alla övriga torngluggar i det äldsta tornet. Deras storlek och utseende hava efter ögonmått inprickats i fig. 198. De ha utvändigt icke kunnat uppmätas på grund av sitt höga läge; och deras insidor döljas av fodermuren. Deras yttre omfattning hade raka sidor och rundbåge eller möjligen korgbåge. Huruvida öppningen inom omfattningen varit odelad eller uppdelad av en mittpost, kan numera ej avgöras. Det senare synes sannolikast. Av dessa öppningars storlek och läge inom det äldsta tornet framgår utan vidare, att de varit avsedda som ljudgluggar i en klockvåning. Man kan tydligt iakttaga, att två ljudgluggar funnits på varje tornsida. De hava blivit igenmurade i samband med tornets höjning och den övre fodermurens utförande (s. 234; fig. 195). Därvid utspärades i det utfyllande murverket de smärre gluggar, som nu framträda i tornfasaderna några meter under det horisontala vita bandet.

I tornets innermur strax ovan bottenvåningens valv iakttagas i södra, västra och norra muren vardera två nischer, $1\frac{1}{2}$ sten djupa, övertäckta av 1 sten tjocka stickbågar (pl. XVI A—C). Dessa vila på pilastrar insatta i hörnen och mitt på varje tornsida. Dessa åter stödja sig på bottenvåningens hörnklackar och sköldbågar. Mellan pilastrarna och de av dem burna bågar å ena sidan och väggarnas murverk i nischernas botten å den andra finnes icke något förband. Sådant finnes däremot mellan de tre ifrågakarande tornsidornas murverk ovanför nischbågarna i de sydvästra och nordvästra hörnen. I norra väggens nisch synes tydligt, hur bågar skära över två igenmurade öppningar i den ursprungliga tornväggen. Dessa förhållanden måste innebära, att man vid något tillfälle förstärkt tre av tornets murar genom att på deras insidor bygga en på pilastrar och bågar vilande murmantel d. v. s. den »fodermur», som ovan omtalats. Denna del av fodret sträcker sig upp till en avsats, som fanns i den ursprungliga tornmuren (vid **a** på pl. XVI o. fig. 195).

Förstärkningen har fortsatt uppåt från den nämnda avsatsen vid **a** ända upp till det äldsta tornets krön vid **b**. Denna övre del av förstärkningsmanteln är utförd på tornets alla fyra innerväggar. Strax ovan frisen av höga bländer tvärs över Kärnkirkans västgavel finnas fyra nischer av ungefär samma slag som de nyss omtalade. Dessa nischer omgivas av breda, framspringande pilastrar, som nedtill vila på fästen, inbilade i Kärn-

Fig. 197. Västtornets sydsida från vinden över Bondkoret. Foto M. Bratt-Gustafsson 1961.
 S Seite des W Turmes vom Boden über der Bauern- S side of W tower from attic above the Peasants'
 kapelle. Chapel.

kyrkans västgavel. Den mellersta pilastern går avsevärt djupare ned än de övriga. Pilasterna förenas genom stickbågar, bestående av dubbla $\frac{1}{2}$ -stensbågar (pl. XVI D), vilka uppbära östra innersidans övre fodermur. Även här konstateras, att bågar och de övre delarna av pilastrarna sakna förband med murverket i nischernas botten. I alla innerhörn ovan den omtalade avsatsen vid **a** finnes däremot förband, varför förstärkningsmuren måste hava utförts samtidigt innanför tornets alla fyra murar. Skarvar mellan det ursprungliga tornets murverk och den övre förstärkningsmanteln kunna även konstateras i flera av tornets gluggar.

Av det ovan sagda torde ha framgått, att det äldsta tornets inre undergått betydande förändringar i samband med tornets höjande. Här nedan skall ett försök göras att giva en föreställning om de ursprungliga anordningarna i tornets inre, så långt detta nu är möjligt.

ÄLDSTA
TORNETS
BESKRIVNING

Ovan (s. 236) har konstaterats, att tornets bottenvåning i sitt ursprungliga skick hade den plan, som fig. 193 visar, och att den var täckt av ett plant bjälktak, vars bjälkhål äro bevarade i de norra och södra tornmurarna vid *c* (pl. XVI A o. C; fig. 194 o. 195).

Ovanför denna bottenvåning (vån. I) har tornet genom bjälklag uppdelats i 4 våningar (fig. 194).

I nästa våning (II) äro hålen för rummets takbjälkar nu dolda av den nedre förstärkningsmanteln, men takets läge torde dock kunna säkert bestämmas. Dess bjälkar böra rimligen ha haft sina upplag i norr och söder på den avsats, som fanns i det äldsta tornets väggar vid *a* (fig. 194, 195).

Tillträdet till denna tornvåning och därmed även till samtliga ovanför liggande våningar förmedlades av en genom östra tornmuren alldeles invid hörnet mot den norra anbringad gång, som från tornrummet förde ned till en redan tidigare befintlig öppning i högmuren mellan Kärnkyrkans mittskeppsvind och norra sidoskeppsvinden. Därifrån nådde man vindstrappan i Kärnkyrkans nordvästra hörntorn (s. 50). För att vinna plats för denna ingångsöppning i tornmuren måste man riva den översta delen av den norra strävpelaren å Kärnkyrkans västfasad (se fig. 194, där man i tornrummets sydöstra hörn ser den södra strävpelaren sticka upp). — För att inte förlora den nämnda ingången, då den nedre förstärkningsmanteln uppmurades, utsparades en öppning i denna (= den nuvarande anordningen, fig. 227).

Rummet hade i södra och västra muren 2, i den norra 1 ljusöppning. De södra döljas nu av den nedre förstärkningsmanteln. Kring de västra äro i denna mantelmur byggda stora fönsternischer, vilkas utseende framgår av pl. XVI B (vån. II). Ljusöppningen i norra muren är nu på insidan igenmurad. Den döljes upptill av mantelmuren. Tydliga skarvar under mantelmurens östra båge ange fönsternischens läge (pl. XVI C, vån. II). Denna har gått ned till golvet. En rekonstruktion återges i fig. 194.

I rummets norra mur finnes under förstärkningsmurens västra valvbåge en tydlig vertikal skarv, som slutar 3 skift ovanför rummets ursprungliga golvnivå (pl. XVI C; fig. 195 vid *x*). Skarven utgör den östra begränsningslinjen för en ursprunglig öppning in i det äldsta tornets murverk. Vid restaureringen 1907—10 bröts denna öppning delvis upp och undersöktes närmare. Det visade sig vara en i den ursprungliga muren anlagd större eldstad, vars konstruktion framgår av fig. 199. Den av en $\frac{1}{2}$ -stens stickbåge med följeskift övervälvda eldstadsöppningens botten ligger 3 skift över golvet. Dess bredd är $1\frac{1}{2}$ m, dess höjd 1 m. Eldstaden har två olika rökgångar (50×60), av vilka den ena mynnar i den norra ytterväggen, den andra i den västra, båda helt nära tornets nordvästra hörn. Båda mynningarna äro försedda med ett slags galler i form av ett diagonalkors, utfört av snedställda tegelstenar. Att man gjort 2 olika rökgångar, berodde säkerligen på att man ville vara säker på att erhålla gott drag oberoende av olika vindriktningar.

I nästa våning (III) är det ursprungliga tornets samtliga innerväggar så gott som helt dolda av den övre förstärkningsmanteln. Endast i de två yttersta nischerna på östra

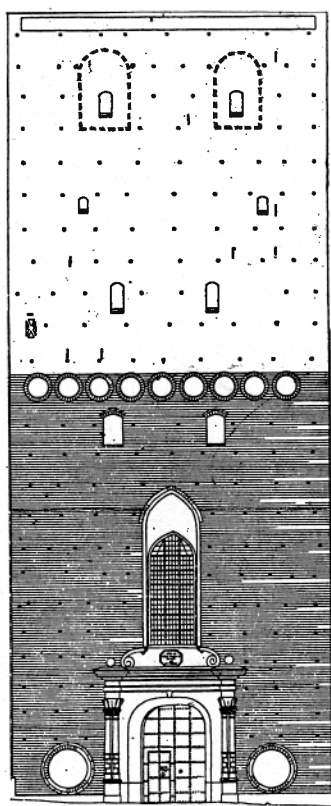

Fig. 198. Västtornets äldsta del. Västra fasaden med inritade, nu igenmurade ljudgluggar i dess översta våning (V å fig. 195). Ältester Bauteil des W Turmes. W Fassade mit eingezeichneten, jetzt vermauerten Schallöffnungen im obersten Geschoss (V in der Abb. 195).

Oldest part of W tower. W front with original sound holes (now closed) shown in top storey (V in fig. 195).

väggen äro på ömse sidor om Kärnkirkans gavelröste mindre partier av den ursprungliga tornmuren synliga (pl. XVI D). I den sydligaste nischen synes på något mera än 1 m höjd över våningens ursprungliga golvnivå en $\frac{1}{2}$ -stens stickbåge med följeskift av enbart löpare. Nedanför bågens norra ände väntar man sig en nedåtgående skarv utvisande sidan av den öppning, som täckts av bågen. Just denna sida har emellertid blivit bortbruten vid inbilning för förstärkningsmantelns bredvidliggande konsol. Den ifrågavarande stickbågen är påfallande lik eldstadsbågen i våning II (fig. 199) och dess läge i rummet är analogt. Det synes knappast behöva råda något tvivel om, att vi här hava rester av en liknande eldstadsanordning även i denna våning. Om rökgångarna från denna eldstad veta vi intet. Deras mynningar kunna ha blivit igensatta och dolda, då tornet putsades utvändigt. Om övriga anordningar i rummets ursprungliga väggar kan givetvis ingenting sägas. Det är ej heller möjligt att med säkerhet avgöra, var våningens takbjälklag legat. Det finns i mantelmuren på norra och södra sidan korresponderande rader av bjälkhål, där givetvis ett bjälklag legat efter förstärkningsmantelns uppförande. En undersökning av dessa har icke givit något bestämt svar på frågan, huruvida dessa hål fortsätta in i det äldsta tornets murverk.

Om det ursprungliga tillståndet i nästa tornvåning (IV) kan ej heller mycket sägas. Mantelmuren täcker alla väggarna. För de små gluggarna i västmuren hava utsparningar gjorts i den inre manteln. Taket låg sannolikt där nu nästa bjälklag har sin plats med upplag i mantelmuren. Ej heller här kan nu avgöras, om dessa bjälkhål ha motsvarigheter i de äldsta tornmurarna.

Översta våningen (V) var tornets klockvåning. Dess golv har legat obetydligt lägre än de stora, ursprungliga ljudgluggarnas underkant. Om väggarnas utseende kan endast sägas, att de genombrutits av de breda och höga ljudöppningar, som ovan konstaterats (s. 240; fig. 198). Invändigt äro klockvåningens väggar helt inklädda av mantelmuren. I samband med dess uppförande igenmurades också de stora ljudgluggarna. I deras

igensättningsmurar byggdes omfattningar till de gluggar, som nu sitta närmast under tornets vita skiljeband (se ovan s. 239; fig. 188). — Spår av ursprungliga anordningar för klockornas upphängning eller för fästande av det äldsta tornets huv hava icke iakttagits. Om huvens utseende är ingenting bekant. Den å rekonstruktionsritningen fig. 192 tecknade formen av en tornspira är enbart att betrakta som en konventionell sengo-tisk spirform.

Av ovanstående beskrivning av det äldsta tornets inre torde framgå, att detta tett sig helt annorlunda än vad motsvarande delar av det nuvarande tornet vid ett första betraktande låter förmoda. Vi har sålunda funnit, att förutom bottenvåningen och klockvåningen ytterligare tre våningar funnits, skilda av träbjälklag. De tre mellanliggande våningarna ha varit försedda med muröppningar, vilka, särskilt i den nedersta, voro av relativt betydande mått. Dessutom funnos i åtminstone två av dem omsorgsfullt gjorda eldstäder.

Av vad ovan meddelats torde tydligt framgå, att den beskrivna tornbyggnaden vid sitt uppförande avsetts att fylla även andra funktioner än att hysa kyrkklockorna. Särskilt förefintligheten av omsorgsfullt planlagda eldstäder i åtminstone två av mellanvåningarna vittna tydligt om att tornet avsetts att kunna härbärgera människor under längre perioder. Tornets byggande inföll (se nedan s. 247) under den orosfyllda period, då biskop Tomas Simonsson,¹ den ryktbare frihetsskalden och aktive statsmannen, styrde stift och domkyrka i Strängnäs, och då Engelbrekt med sina upprorsskaror drog land och rike omkring för att genomföra den politiska befrielsekamp, till vilken han sökte samla det svenska folket och i vilken biskop Tomas tog en betydelsefull aktiv del. Det ligger då nära till hands att antaga, att tornets ganska svårtillgängliga mellanvåningar varit avsedda att vid behov användas som förläggningslokaler för vaktmanskap² och —

¹ TOMAS SIMONSSON, biskop i Strängnäs 1429—1443, blev kanik i Strängnäs 1405, domprost därstädes 1417. — Om honom se G. CARLSSON, s. 488—501. — DENSAMME, Biskop Thomas av Strängnäs, Strängnäs 1955. — H. WICKMAN, Biskop Thomas av Strängnäs och hans politiska verksamhet före Engelbrekts död, i: Kyrkohist. Årsskr. 1937, s. 197—237.

² Att kyrkorna fingo mottaga och härbärgera krigsfolk under oroliga tider, därom hava vi åtskilliga samtida arkivaliska vittnesbörd.

Under den stora striden (SD nr 1335) mellan Gjurd Petersson och Anders Jönsson om biskopsstolen i Strängnäs (1408—1410) nödgades Gjurd Petersson försvara sig mot Anders Jönsson, som innehade den befästa biskopsborgen vid Tynnelsö, där han samlat en garnison. Gjurd som satt i Strängnäs samman-drog trupper, som garnisonerades »på domkyrkan», vilken därvid utrustades som en fästning med vapen och livsmedelsförråd (SD nr 1336; se vidare G. CARLSSON, s. 481—485).

En annan målände samtida uppgift om en med fortifikatoriska anordningar försedd kyrkas användning just under Engelbrekts oroliga kamptid finnes i Karlskrönikan i samband med dess skildring av Arboga möte 1435. I redogörelsen för de på mötet beslutade försvarsförberedelserna mot danskarna meddelas: »j hwert landzscap the en höfwitzman göra/Vm nokon wille mot riket fara/ at huar wista huar han toge wara». Vidare omtalas, att »Niçlis stensson sculle smalandh första [= förestå] /uppo klekkabergs kirkia lagde han sich tha/ han loth henne byggia swa/för konungen frukthadha han litet tha». — Kläcke-berga kyrka strax utanför Kalmar är en av de ganska talrika försvarskyrkorna i denna landsdel. Om denna märkliga kyrka se: H. ÅKERLUND, Kläckeberga. Kyrkan med källare och salvåning, i: Kalmar

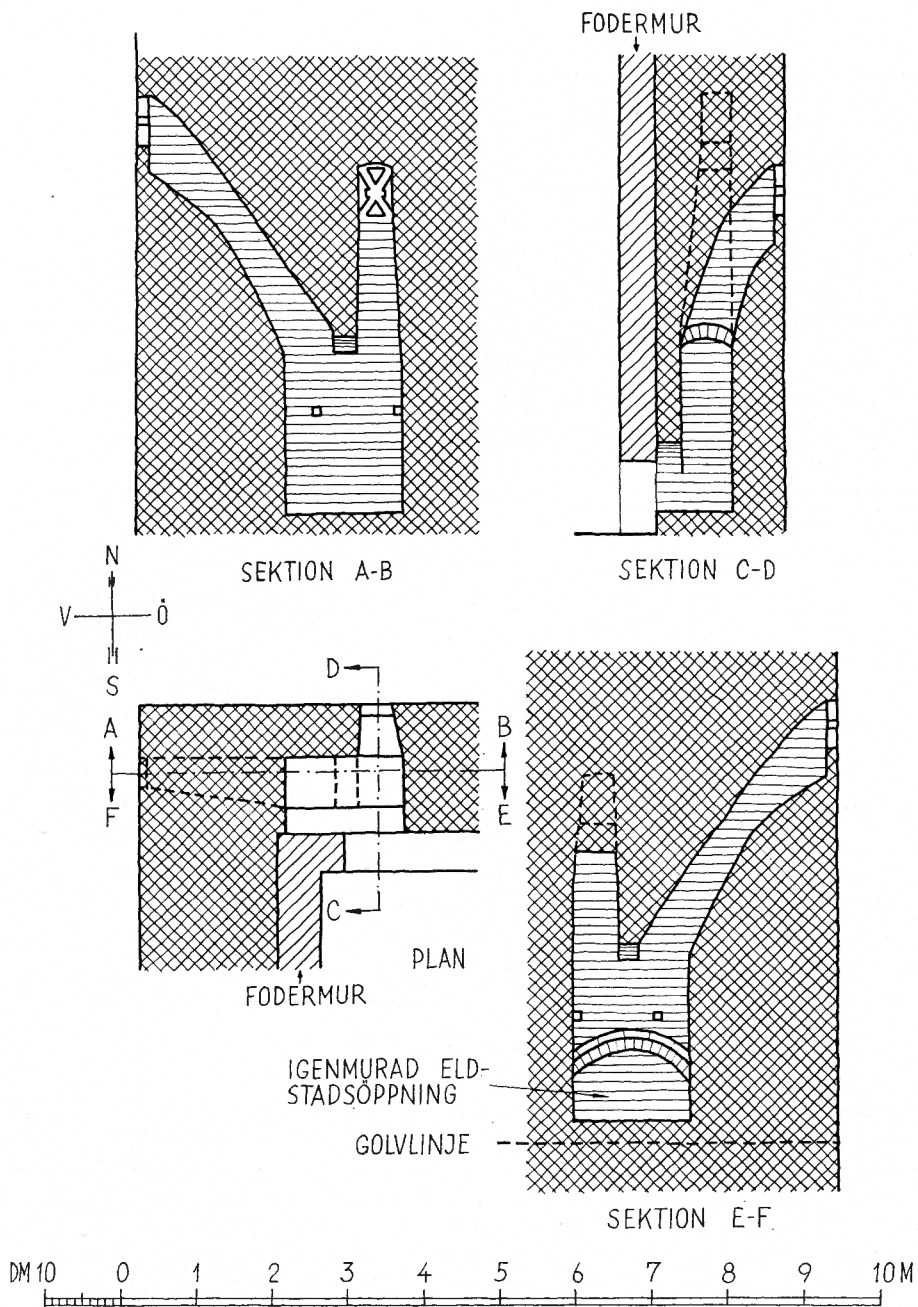

Fig. 199. Eldstad i det äldsta tornets norra yttermur. 1: 100. Uppm. M. Wernstedt 1908—1910. Krysstreckning markerar tornets äldsta murverk, snedstreckning markerar den senare fodermuren.

Feuerstelle in der N Aussenmauer des ältesten Turmes. Ursprüngliches Mauerwerk mit Kreuzlinie, spätere Vermauerung mit einfachen Strichlinien gekennzeichnet.

Fireplace in N external wall of oldest tower. Oldest brickwork cross-hatched; later wall lining hatched.

i nödens stund — som en fast tillflyktsort för domkyrkans och kapitlets prästerskap och tjänare.¹

I detta sammanhang bör erinras om, att genomgående bjälkhål i en kyrkas tornmurar ofta ha tytts såsom bevis för att det utanpå murarna funnits skyttebalkonger av trä. I Strängnäs domkyrkas äldsta torn finnas dylika genomgående bjälkhål i norra och södra murarna i jämnhöjd med det nedersta bjälklaget. Huruvida sådana hål funnits även i den västra muren, kan nu icke avgöras, emedan den nedre förstärkningsmanteln täcker dennas insida. Bjälkhålen torde i detta fall icke vara anlagda såsom förberedelser till skyttebalkonger eller dylikt. De hava sannolikt i stället avsetts att tjäna vissa rent praktiska syften: att underlätta byggande av utvändiga byggnadsställningar kring tornets övre delar vid reparationsarbeten o. dyl. Naturligtvis hava de kunnat användas även till försvarsanordningar i särskilt kritiska situationer.

DATERING

Åt Strängnäs domkyrka efterlämnade biskop Tomas vid sin död den 25 januari 1443 en för biskopssätets och domkyrkans medeltida historia oskattbar källskrift, ett kalendarium med tillhörande martyriologium.² I kalendariet hava antecknats viktigare tilldragelser i domkyrkans historia. Enligt kalendariet började tornet uppföras den 1 juni 1424. Samma källa meddelar, att tornets spira restes den 29 augusti 1444. Och följande år, den 5 juli 1445, flyttades klockorna till det nya tornet, som samtidigt invigdes.

Tornbyggnaden påbörjades alltså under biskop Tomas företrädare Arend Johanssons³ episkopat och invigdes vid sin fullbordan av Tomas efterträdare biskop Erik Birgersson.⁴ Tomas hade emellertid varit domprost i Strängnäs ända från 1417, och då han gick bort året innan tornspiran restes, var säkerligen tornet nära sin fullbordan. Han har sålunda sett det äldsta tornet växa upp inför sina ögon och har väl därunder också haft anledning att inverka på dess planläggning och utrustning.

Eftersom domkyrkotornet, såsom av ovanstående skildring framgått, icke är ett enhetligt byggnadsverk, gäller det att avgöra, vilka delar av tornet, som uppfördes under

läns mför:s meddelanden XXXIII (1945), s. 25—104. — A. TUULSE, Hossmo, en försvarskyrka med östtorn. VHAA:s handl. antikv. ser. nr 2, s. 140—143.

Om Karlskrönikans behandling av Arboga möte se G. CARLSSON, Engelbrekt, Sturarna, Gustav Vasa. Undersökningar och studier. Lund 1962, s. 16—23.

¹ Under fredliga förhållanden hava tornkamrarna också kunnat tjäna såsom pilgrimshärbärgen, en ganska vanlig företeelse i Nordeuropa.

² KB Cod. Holm. A 28: Martyriologium Strengnense (fol. 1r—6 v Kalendarium). — Pergamentcodex, liten folio, innehållande martyrlegender för varje dag av året. De föregås av ett kalendarium, där på många ställen införts anteckningar om dödsfall, mässor och märkligare händelser. Dessa äro införda med olika stilar. Den äldsta notisen gäller för 1276, då den förste dekanen dog. Den yngsta handlar om Kort Rogges död den 5 april 1501 (s. 339).

³ AREND JOHANSSON, biskop i Strängnäs 1420—1428. — G. CARLSSON, s. 487—488 och där anförd litteratur.

⁴ ERIK BIRGERSSON, biskop i Strängnäs 1443—1449. — G. CARLSSON, s. 501—503. — J. LIEGREN i SBL IV, s. 319.

den nämnda byggnadsperioden 1424—45. Enligt nedan å s. 282 f lämnad redogörelse för det nuvarande tornets översta delar, som hittills endast i förbigående berörts, hava dessa tillkommit under biskop Konrad Rogges tid, varvid de här ovan omtalade inre förstärkningsmantlarna sannolikt också utförts. Det torn, som byggdes under åren 1424—45, bör därför vara det, som ovan kallats det ursprungliga (fig. 198) och som omfattat nedre delen av den nuvarande tornkroppen upp till det horisontala vita bandet. Detta torn var genom bjälklag uppdelat i fem våningar, av vilka den understa tjänstgjorde som vapenhus, den översta rymde klockorna, och de tre mellanvåningarna tjänade försvarsändamål. Tornet skulle på goda grunder kunna kallas för biskop Tomas torn.

Strängnäs domkyrkas torn i sitt äldsta skick (fig. 194 o. 198) är mycket typiskt för sin tid. Under 1400-talets förra hälft uppfördes i Norden en hel rad tornbyggnader¹, vilka alla liksom domkyrkotornet i Strängnäs utåt hava en strängt slutet, i viss mån avvisande karaktär, som klart antyder deras ändamål. De hava säkerligen icke så sällan fått tjäna som försvarsverk i oroliga tider.²

Strängnästornet ansluter sig som en sista länk till de mäktiga tornbyggnaderna från samma skede vid domkyrkorna i Uppsala, Västerås och Åbo samt vid Örebro Nicolai-kyrka och Storkyrkan i Stockholm. Dessa torn kunna anses såsom sena efterföljare till tornbyggnaderna från 1300-talet vid många av huvudkyrkorna i Nordtysklands hansestäder.

IV. HÖGKORET

Det dröjde inte många år efter avslutandet av det stora tornbygget vid domkyrkan, förrän ett nytt stort byggnadsföretag började planeras, ett byggnadsföretag, som i omfattning och betydelse för domkyrkan såsom gudstjänstrum utan tvivel var det största och betydelsefullaste i dess utvecklingshistoria näst efter Kärnkirkans ursprungliga planering. Vid det nya högkorets byggande infördes också en ny byggnadsstil, helt olika den, som präglat Kärnkirkan och dess dittills utförda tillbyggnader. Det var den högtsträvande, vidrummiga, ljusa och luftiga sengotiken, som med detta bygge gjorde sitt inträde i Strängnäs domkyrka.

För domkapitlet i Strängnäs hade det helt visst länge stått som ett önskemål att få se sin ganska gammalmodiga domkyrka försedd med ett nytt rymligt och ljust kor av den art, på vilken dess vittberesta domkapitularer sett så många ståtliga och berömda

¹ En förteckning över ett antal likartade västtorn i Norden från 1400-talets förra hälft finnes i J. ROOSVAL, *Den baltiska nordens kyrkor*, Uppsala 1924, s. 170. — LUNDBERG II, s. 107 f.

² Strängnäs domkyrka fick en mycket påtaglig känning av tidens oroligheter i samband med den strid, som den 9 februari 1457 utkämpades i och invid Strängnäs mellan en av ärkebiskop Jöns Bengtsson (Oxenstierna) ledd upprorshär och konung Karl Knutssons trupper. I denna strid deltog på ärkebiskopens sida även Strängnäs biskopen Sigge Ulfssons väpnade svenneskara. Striden slutade med ett svårt nederlag för kungen, som själv blev sårad och måste fly. Av hans krigsmän tillfångatogs åtskilliga i och omkring domkyrkan. — Se vidare G. CARLSSON, s. 505—506; H. GILLINGSTAM, *Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden*. Sthlm 1952, s. 368 f.

prov i utlandet. Strängnäs domkapitel hyste under större delen av 1400-talet i sin krets en rad av ovanligt kringsynta män med stora kunskaper och hög humanistisk bildning, förvärvad under långvariga studievistelser vid olika utländska universitet såväl i Tyskland som i Frankrike och Italien. Ja, t. o. m. i England, i Cambridge, hade en av kanikerna i Strängnäs vid denna tid studerat.¹ Under dessa ofta mångåriga studievistelser i främmande land och kanske icke minst under de långväga färderna till och från de uppsökta universitetsstäderna hade dessa svenska klerker icke kunnat undgå att se ganska mycket av resultaten av den livliga, ofta storslagna byggnadsverksamhet som pågått och pågick i sengotikens Europa, en byggnadsverksamhet, som givetvis tagit sig olika former i skilda trakter, men som dock överallt uppvisade en bestämd strävan efter rymd och höjd.

Det är helt visst mot denna bakgrund vi ha att se det stora korbygge, som i juli 1448 påbörjades och som här skall närmare beskrivas.

PLAN

Högekorets totala planfigur (pl. II) utgöres först, i väster, av en stor kvadrat, direkt ansluten till Kärnkirkans östra gavelsida och med samma bredd som denna. Till kvadraten ansluter sig mot öster ett lika brett polygont parti, som utgöres av 5 sidor av en 12-hörning. Inom denna ytterkontur är koret genom två rader smäckra pelare indelat i ett brett mittskepp och två smalare sidoskepp. Indelningen är emellertid gestaltad på ett mindre vanligt sätt. Det vida mittskeppet är inom den kvadratiska delen av planfiguren uppdelat i två valvkvadrater, men fortsätter sedan österut ända fram till den brutna östmuren med ett polygont format slutparti. De smala sidoskeppen åter avslutas åt öster av triangelformade planpartier, som sluta an mot den polygona östmurens yttersta sidostycken. Det för rumsintrycket bestämmande är i detta fall valvsystemets utformning, icke grundplanens. Se vidare härom å s. 261 f.

Koret är uppfört på ett bergigt terrängparti, som sluttar ganska starkt nedåt från söder mot norr, men även mot öster. Vid högekorets sydöstliga parti går berggrunden upp i dagen och dess sluttning kan sedan skönjas utefter östsidans olika delar. Undergrunden har sålunda här liksom under Kärnkirkans varit den fasta klippan, men själva grundmurningsarbetet under korets norra yttermurar och pelare har krävt ett stort och omsorgsfullt arbete på grund av terrängens starka lutning.

1. EXTERIÖR

MURAR

Koret (fig. 205 o. 206) är helt uppfört av tegel i munkförband med snett avstrukna fogar (typ III å fig. 17). Koppändarna äro ofta mörkbrända. Ställningshål sitta i jämna rader, både vågräta och lodräta, vilket bidrager att giva murverket en särskild karaktär

¹ Se härom hos G. CARLSSON i de mycket innehållsrika personskildringarna s. 488—524, samt hos C. I. STÄHLE, Ett medeltida företal till Magnus Erikssons landslag, i: *Lychnos* 1952, s. 115—129.

Fig. 200. Högkorets södra sidoskepp, sett mot öster från Kärnkyrkans södra sidoskepp. Foto A. Lundh 1955.

S Seitenschiff des Hochechores gegen O, vom S Seiter- schiff des Kernbaues her gesehen. S aisle of High Chancel looking E, from S aisle of original church.

Fig. 201. Högcoret. Interiör mot väster. Fondväggen utgjorde Kärnkyrkans östfasad. Foto S. Hallgren 1963.

Hochchor. Inneres gegen W. Die rückwärtige Wand war die Ostfassade des Kernbaues.

High Chancel, interior looking W. The wall in the background formed the E front of the original church.

Fig. 202. Höstkoret. Interiör mot öster. Foto S. Hallgren 1963.

Hochchor. Inneres gegen O.

High Chancel, interior looking E.

Fig. 203. Högbokret. Interiör mot sydöst. Foto A. Lundh 1955.

Hochchor. Inneres gegen SO.

High Chancel, interior looking SE.

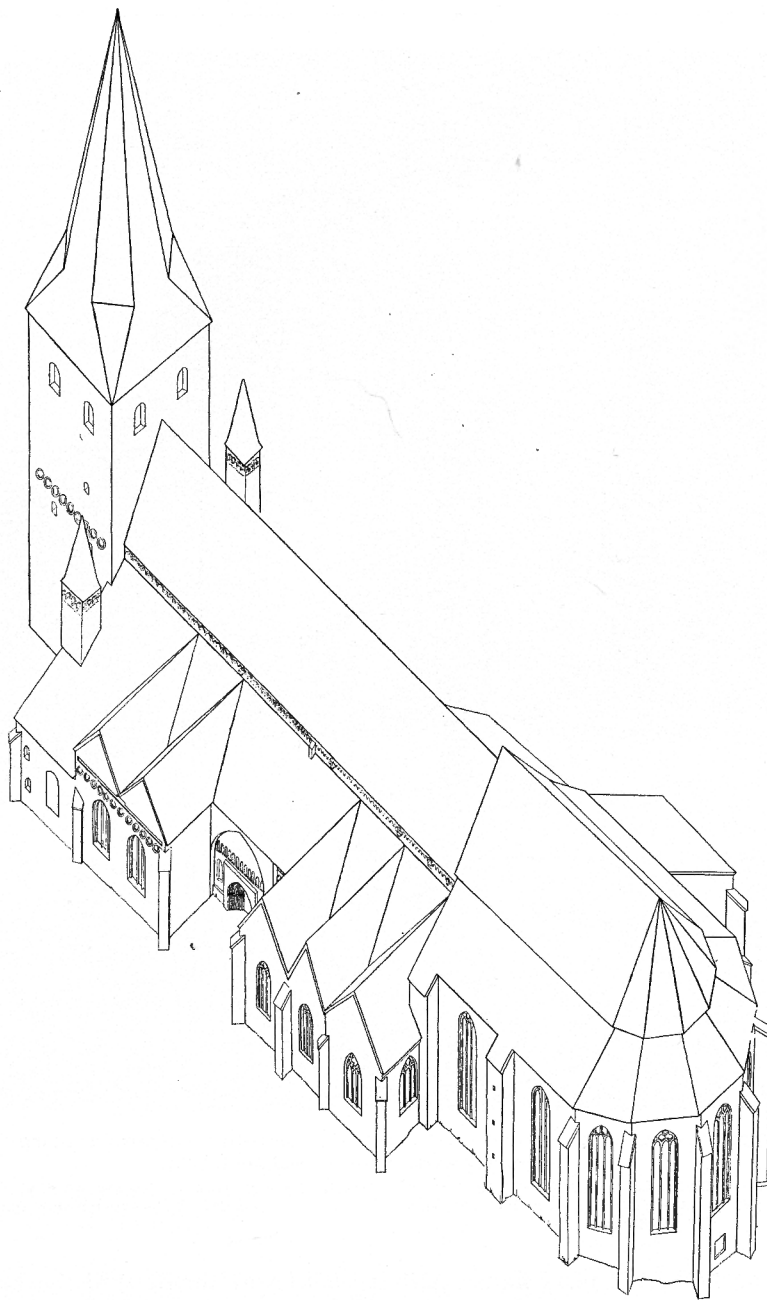

Fig. 204. Kyrkan från sydöst efter tillfogande av högkoret. Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.

Die Kirche von SO nach dem Anbau des Hochchores. Rekonstruktion. Church from SE after addition of High Chancel. Reconstruction.

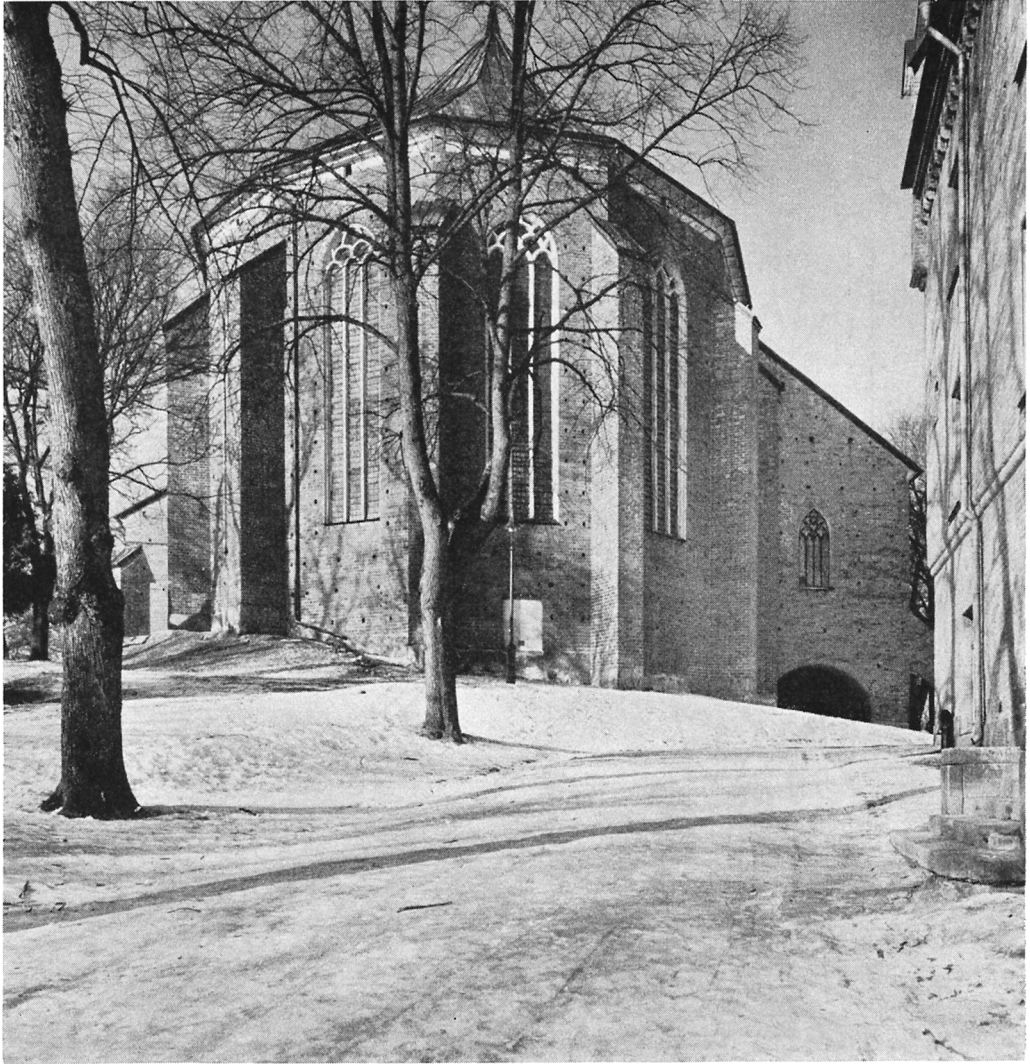

Fig. 205. Höggkoret från öster. T h. invid koret synes Övre sakristian; i förgrunden längst t. h. Rogges biskopspalats. Foto S. Hallgren 1962.

Ostansicht des Hochchores. Rechts ist die Obere High Chancel from E. Upper Vestry, right; in right Sakristei sichtbar; im Vordergrund ganz rechts Rogges foregrund Bishop Rogge's palace.
Bischofspalast.

(pl. V, VII o. VIII A). I regel finnas ställningshål i vart tionde skift. Sockel markeras med ett bälte av grov, gråmålad puts utanpå teglet. I samtliga murhörn finnas strävpelare. Mitt på den raka sydfasaden får ett trapptorn övertaga strävpelarens roll. Strävpelarna nå icke ända upp till den nuvarande profilerade putstaklisten, som är från 1700-

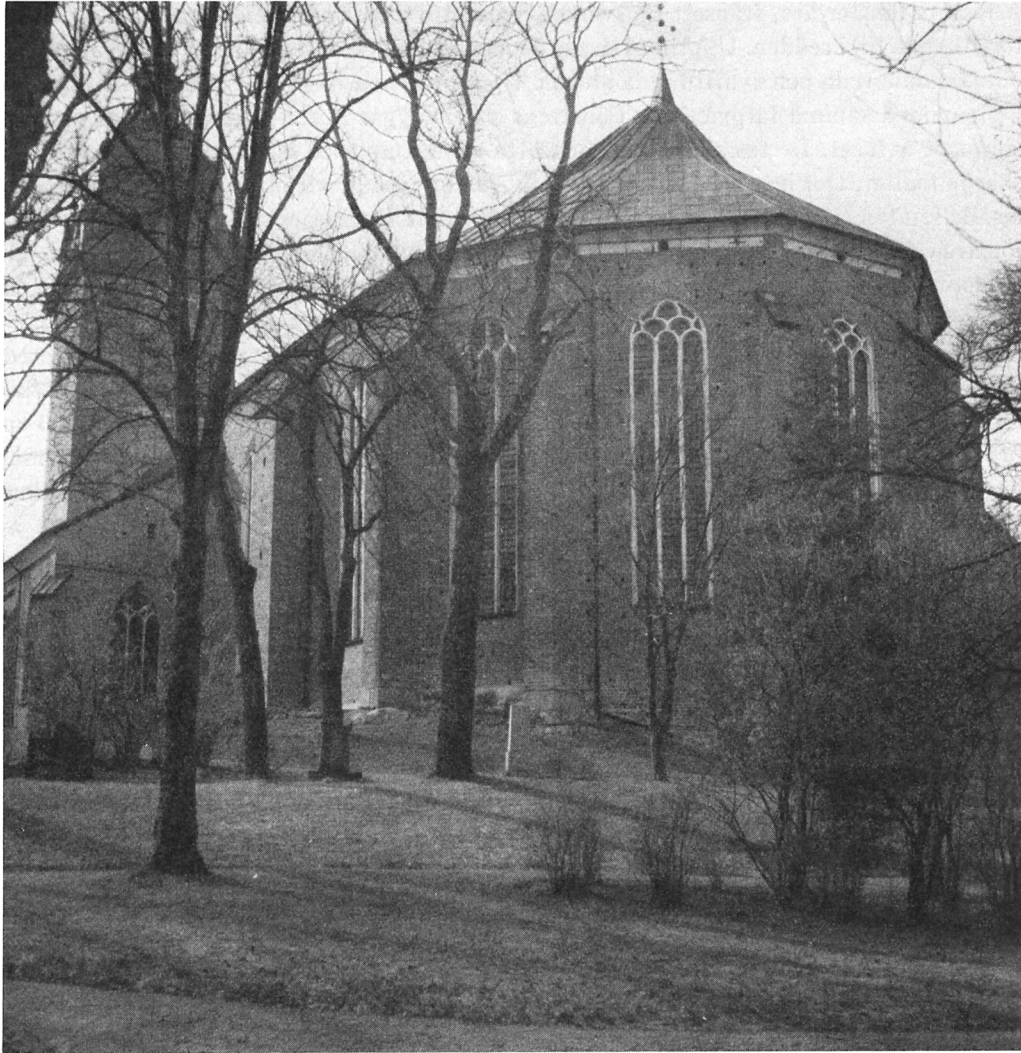

Fig. 206. Högkoret från sydöst. Foto Iwar Anderson 1948.

SO Ansicht des Hochchores.

High Chancel from SE.

talet. Under denna taklist avslutas kormurarna uppåt av ett insänkt, vitt band om 3 skifts höjd, som löper runt hela koret, dock med korta avbrott vid hörnen. Sannolikt har ovan detta band ursprungligen funnits en särskild taklist av ett utskjutande och på något sätt profilerat tegelskift.

FÖNSTER Korets fönster äro, frånsett masverket, varandra alldeles lika. De äro mycket höga i förhållande till bredden. Upptill avslutas de med svagt spetsiga bågar, $\frac{1}{2}$ sten tjocka med omväxlande röda och svartbrända stenar. Utanför denna båge ett följeskift av liggande koppar med samma färgväxling. Fönstrens yttersmygar äro 2-språngiga, med yttersta språnget avfasat. De fasade hörnen fortsätta nästan upp till bågarne, som däremot ha skarpa kanter. Det inre språnget är rätvinkligt. Smygen är vitputsad ut till och med den fasade kanten. Genom två poster av särskilt format tegel uppdelas de raka delarna av fönstren i 3 smala fack, som upptill i bågfälten avslutas i ett masverk av växlande mönster (se pl. V, VII o. VIII A; fig. 207). Samtliga korffönster synas ursprungligen ha gått något djupare ned än nu (8—10 skift) såsom framgår av tydliga fogar i murverket.

ARBETSPORT I korets södra mur finnes nedtill vid marken strax väster om trappornet en bred, igenmurad öppning, som tydligen är utsprunglig i murverket (pl. V; fig. 209). Den täckes av en $\frac{1}{2}$ stens stickbåge med följeskift av liggande koppar. Öppningen har varit 230 cm bred, och bågens högsta punkt ligger 150 cm över nuvarande marknivå. Genom grävning har konstaterats, att öppningens skarvar fortsätta under marknivån ned till ett sådant djup, att höjden från botten upp till bågens hjässa blir 207 cm. Igenmurningen av öppningen synes ha skett i två omgångar, att döma av två lodräta skarvar inom igen-sättningen (fig. 210). Avståndet mellan dessa skarvar är 122 cm. Även på murens insida synes igenmurningen av denna muröppning. Den är där av alldeles samma form, som utvändigt (pl. XVII A).

Den breda öppningen i murverket kan med största sannolikhet tydas såsom en »arbetsport», avsedd att under korets byggnadsperiod användas för transport av byggnads-materialier av olika slag in i korbygget. Kärnkyrkans östgavel genombröts givetvis icke, förrän det nya koret var färdigbyggt, och materialtransporter genom den i bruk varande Kärnkyrkan måste av naturliga skäl undvikas. Arbetsporten är förlagd till den punkt, där marken kring korbyggnaden låg lagom högt för att materialtransporterna utan svårighet skulle kunna införas i det växande bygget. Då detta nått så långt, att större materialtransporter icke längre voro nödvändiga, förminskades den breda öppningen till en gångport för arbetsfolket genom den å fig. 209 o. 210 synliga partiella igenmurningen, som på insidan fick en anslagsnisch för en dörr, som kunde låsas. När hela arbetet var avslutat, igenmurades även gångporten, i vilken endast en liten murnisch inåt kyrkan utsparades (pl. XVII A).

I kormurens rakt åt öster vända sida finnes mitt under fönstret och strax ovan sockeln en grund rektangulär nisch med vitputsad botten (pl. VIII A). De lodräta sidorna utgöras av jämna hörnkedjor i gott förband med omgivande murverk. Översidan består av ett skift liggande koppar ovanför ett av stående, fasade koppar. I nedre delen av nischens fondvägg finnes en liten kvadratisk gråsten inmurad. Vilket ändamål nischen och stenplattan tjänat, har icke kunnat avgöras.

YTTERTAK Koret täckes i våra dagar av ett enda stort tak, som åt öster är 5-sidigt valmat (pl. VIII A). Takets översta del har något brantare lutning (densamma som långhusets övre

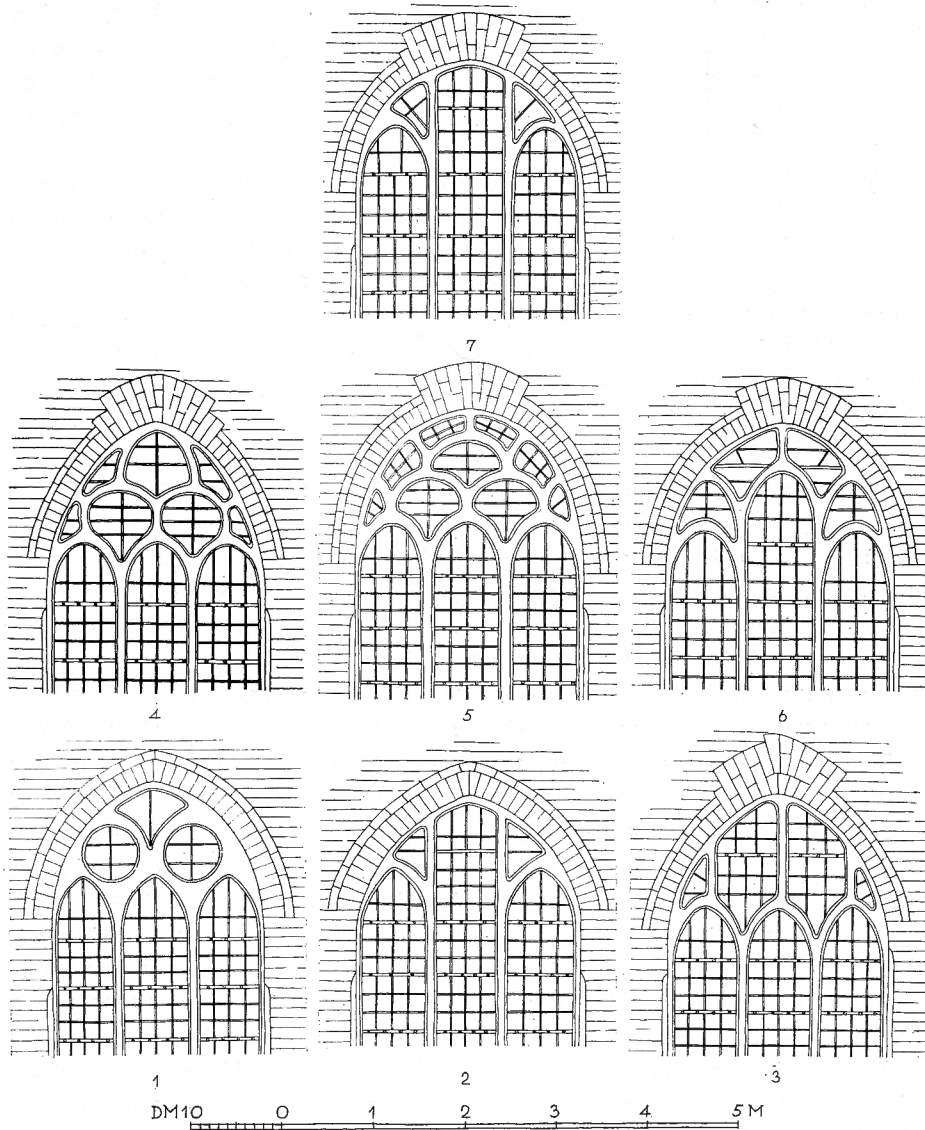

Fig. 207. Masverk av putsat tegel i Högkorets fönster, sedda utifrån. Nr 1—2 i södra fasaden, nr 3—7 i den brutna östfasaden. Uppm. M. Wernstedt 1908—1910.

Masswerk aus verputztem Backstein in den Fenstern des Hochchores, von aussen gesehen. Nr. 1—2 in der Südfassade, Nr. 3—7 in der polygonalen Ostfassade.

Tracery of brick and plasterwork in windows of High Chancel from outside. Nos. 1—2 in S front, Nos. 3—7 in broken E front.

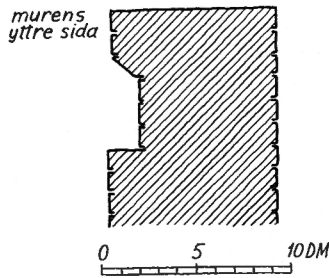

Fig. 208. Tvärsnitt av krönet på Högkorets södra högmur. 1: 40. Uppm. 1963.

Querschnitt durch die Mauerkrone des S Obergadens des Hochchores.

Cross section of topmost part of S high wall of High Chancel.

takfall) än den nedre, varigenom en brytning i takets profillinje uppstår (se pl. VIII B). Den nuvarande takformen är emellertid icke den ursprungliga. Vi äga dock möjlighet att göra oss en tydlig bild av det äldsta tillståndet.

Över korets arkadbågar äro uppförda högmurar av tegel, som uppdelar även vinden i mittskepp och sidoskepp (pl. VII B). De sträcka sig från Kärnkirkans östgavel fram till en punkt rakt ovanför korets östliga pelarpar, 12C och 12D. Här sluta de stumt (pl. XVII A; XIX A). Att de icke förenats med varandra i öster beror på den säregna utformning, som givits åt valvet över det polygona östpartiet, där förbindande gördelbågar saknas (jfr nedan). — Högst upp ha de nyss

nämnda högmurarna en indragning, som bildat upplag för sidoskeppens takfall, samt några skift högre upp en taklist (fig. 208).

Korets begränsning åt väster utgöres av Kärnkirkans östra gavel och den påbyggnad ovanpå denna, som nödvändiggjorts av att koret byggdes avsevärt högre än Kärnkirkans (pl. IX A o. B). Skarven utefter Kärnkirkans östgavel, vars spets rivits för att ge bättre fäste för påmurningen, synes med all önskvärd tydlighet både från korets och långhusets mittskeppsvindar samt nedifrån kyrkan i korets sidoskepp (fig. 19).

Korets västgavel framträder emellertid numera icke i sitt ursprungliga skick. Ifrån korets sidoskeppsvindar synes tydligt, att de översta delarna av korets nuvarande västgavel, i den mån de falla inom sidoskeppen, äro resultatet av en senare påmurning. Teglet i dem är av annan sort och murningstekniken ofantligt mycket sämre än i de ursprungliga delarna. Korsidoskeppens ursprungliga gavellinjer hava både på norra och södra sidan utplånats till följd av rivningar, som företagits i det äldre murverket för att ge fäste åt det nya. Det synes emellertid vara klart, att de nämnda gavellinjerna gått från yttermurarnas krön, nuvarande taklist frånräknad, och upp till nedre kanten av den ovan omtalade indragningen i högmurarna (fig. 208). Såsom framgår av spår inom mittskeppsdelen av korets västgavel (pl. IX A), sammanföll dess ursprungliga takfall med övre delen av det nuvarande, men fortsatte utan brytning ned till kanten av högmurarnas krön. Vi få sålunda tänka oss, att koret ursprungligen, liksom Kärnkirkans, haft särskilda pulpettak över sidoskeppen och sadeltak över mittskeppet, skilda åt av en utifrån synlig remsa av högmurarnas översta delar, såsom rekonstruktionen fig. 204 visar. Takets avslutning åt öster kan förmodas ha varit gestaltad såsom å rekonstruktionen angives. Eftersom högmurarna icke varit förenade i öster, måste stycket mellan det övre och undre takpartiet inom de östra delarna ha varit utfört av trä, alldeles som ännu är fallet i S. Nicolai kyrka i Nyköping,¹ vars koravslutning överensstämmer med den i Strängnäs

¹ E. LUNDBERG, St Nikolai kyrka, Sörmländska kyrkor, 97. Eskilstuna 1947.

Fig. 209. Igenmurad öppning i Högkorets sydmur. Under korets uppförande använd såsom arbetsport. Foto E. Bohrn 1942.

Zugemauerte Öffnung in der S Mauer des Hochchores. Während der Errichtung des Chores als Arbeitstür verwendet.

Bricked-up opening in S wall of High Chancel, used as door during erection of chancel.

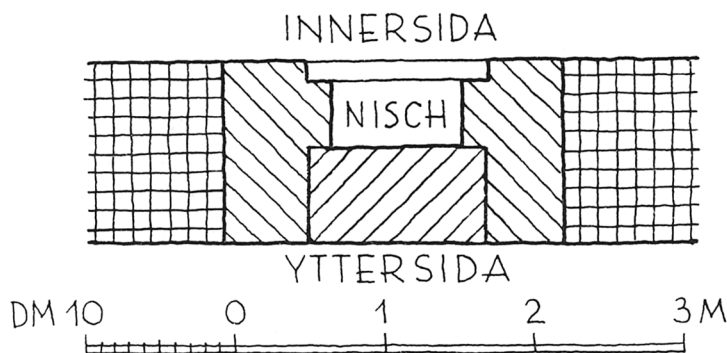

Fig. 210. Plan till fig 209.

Grundriss zu Abb. 209.

Plan of fig. 209.

domkyrka. Nicolaikyrkans takform, sådan den framställs på teckningen till Sueciasticket över Nyköpings stad, ger en god föreställning om, hur det äldsta taket på Strängnäs domkyrkas kor bör ha varit gestaltat.

I de delar av korets västgavel, som sköto upp över Kärnkyrkans takfall, funnos fyra ursprungliga ljusgluggar, en mindre i vart och ett av sidoskeppen samt två större i mitt-

skeppet (se pl. IX A). De ha samtliga stickbågig övertäckning. Den södra sidoskeppsgluggen är fortfarande synlig ovanför långhusets södra sidoskeppetstak. Mittskeppsgluggarna sitta nu under det senare (s. 288 f) förhöjda taket.

2. INTERIÖR

Högekoret förbindes med långhuset genom stora i Kärnkirkans östgavel uppbrutna bågöppningar (pl. IX A o. B; fig. 20, 201). I mittskeppet följer denna öppning (= den nuvarande triumfbågen) helt formen på den östra sköldbågen i Kärnkirkans mittskepp. Även i sidoskeppen har man följt de östra sköldbågarnas form så långt detta varit möjligt. Den ökade bredden på korets mittskepp förde emellertid med sig, att dess västligaste murpelare (10C och 10D) måste förläggas utanför Kärnkirkosidoskeppens inre delar med påföljd, att bågöppningarna mellan dessa sidoskepp och koret måste göras osymmetriska. De yttre (närmast yttermurarna belägna) båghalvorna följa således de gamla sköldbågarnas form, medan de inre i huvudsak följa de lodräta smygssidorna på de fönster, som sutto i respektive sköldmurar (jfr s. 196 f). Resultatet av dessa operationer framgår av pl. IX A o. B.

Högekorets golv består nu, förutom av gravstenar av olika slag, såväl i mittskepp som i sidoskepp, av kvadratiska plattor av grå och röd kalksten; blott vissa partier av omgångens golv äro av tegel (pl. I).

Korets innerväggar äro nu vitputsade och hava säkerligen varit behandlade på detta sätt alltifrån början. Murarna domineras även i det inre helt av de stora fönstren (fig. 202). Dessa ha skrånande smygar med 2 språng närmast dageröppningen. Av dessa språng har det ena fasat hörn ända upp till båganfangen. Smygens skråning föres icke runt fönstrens avslutande bågar. De skrånande sidorna föras i stället lodrätt upp mot undersidan av fönstrets täckande båge (se fig. 200). Denna undersida ligger i hela sin utsträckning vinkelrätt mot murens ytor (jfr fönstren i Tornrummet, fig. 196). Fönstren torde även på insidan ursprungligen gått lika djupt ned som på utsidan (jfr s. 252); härav synas emellertid nu inga spår. — Ett fönster i norra korväggen igenmuras (pl. XIX), då Övre sakristian byggdes (s. 334 f). Vid restaureringen 1907—10 togs detta åter upp, men försågs med en tunn igenmurning, i vilken ett masverk av oputsat tegel är insatt.

Glasfönstren bestå av fyrkantiga, blyinfattade rutor med klart glas, sammanställda i fack om fyra rutor i bredd och tre i höjd. Facken äro fästade vid vågräta järnspröjsar, som gå från fönstersida till fönstersida igenom tegelposterna. Dessa sistnämnda stöddas dessutom av ett antal kraftiga järnstag, fästade vid fönstersmygens hörn in mot koret.

Ungefär mitt på korets södra yttervägg finns ingången till det tidigare (s. 250) omtalade trappornet på korets yttersida (pl. V). Ingången, som har en rektangulär anslagsnisch för en enkel furudörr, täckes av en $\frac{1}{2}$ stens stickbåge. Omkring 5 m högre upp på väggen finns en liknande dörröppning (nu igenmurad) av mindre mått. I östra dörrposten sitta in mot koret de ursprungliga dörrhakarna, liksom på den västra två öglor för låsnings-

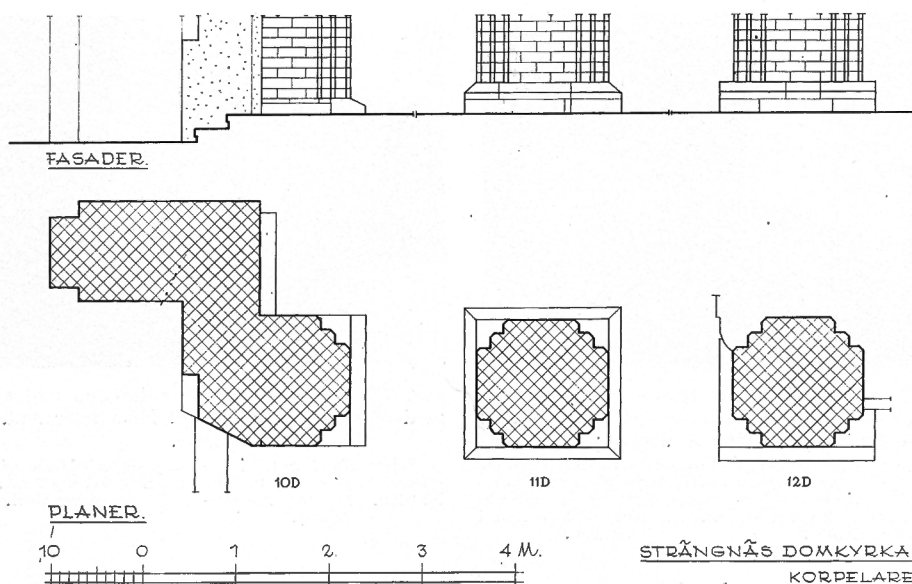

Fig. 211. Detaljuppmätning av Högkorets södra pelare, 1: 80. Uppm. J. Söderberg 1963.

Detailaufmessung der S Pfeiler des Hochchores.

Details of S pillars of High Chancel.

anordning (pl. XVII B). I nivå med öppningens nedre kant finnas i muren tre stora bjälkhål (H 25, B 22, Dj 93) på 180, respektive 135 cm avstånd från varandra. Ett kort stycke öster om dörren finns ett mindre hål (H 12, B 6,5, Dj 16) på en höjd av 68 cm över dörröppningens botten. Ett liknande hål sitter intill sydmurens västra fönster. Det framstår fullt klart, att den övre dörröppningen lett ut till en mindre läktare eller balkong, som burits av bjälkar, som suttit i de tre större hålen. Dess räcke har varit fästat i de två mindre. Den övre dörröppningen har nåtts genom trappan i tornet (fig. 214).

Denna trappa är en synnerligen välbyggd spiraltrappa, helt av tegel. Den runda spindelns stenar äro väl formade och sakna helt spår av mejselhuggning. Stenarna äro alltså formade före bränningen. Trappan för vidare upp till korvinden, där den mynnar i en stickbågig öppning, i vilken finnas ursprungliga gångjärnshakar och låsögla. Trappan belyses av tre små rektangulära öppningar i tornets sydmur, 2 skift höga. Nära krönet finnes dessutom en öppning i västra muren; över denna sitter en hissbox. Varken hissbox eller öppning äro ursprungliga.

I korets norra mur (pl. XIX B) finnas tvenne dörröppningar. Den västra, som leder in till Nedre sakristian, är spetsbågig. Omfattningen består av omsorgsfullt fogstruket, rödmålat tegel och har 5-språngig profil med fasade hörn på samtliga språng (fig. 220).

Från den andra dörröppningen leder, efter restaureringen 1907—10, en trappa av kalksten upp till en orgelläktare i korets norra sidoskepp. Tidigare förde den in till en

Fig. 212. Högkorets pelare 10 C med bas av huggen kalksten. T v. sockelstycke på Kärnkirkans östfasad. Foto Iwar Anderson 1945.

Hochchor: Pfeiler 10 C mit Basis aus gehauenen Kalkstein. Links Sockelstück in der O Fassade des Kernbaues. Pillar 10 C in High Chancel with base of carved limestone. Left, piece of socle in E front of original church.

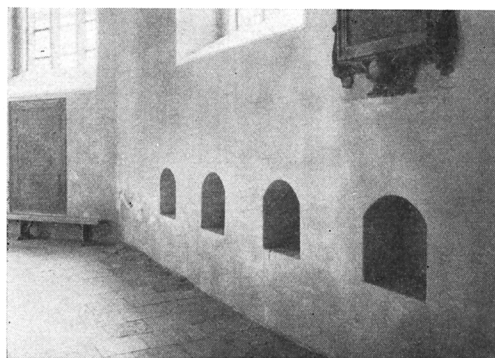

Fig. 213. Högkorets södra sidoskepp mot sydöst med nischer i ytterväggen. Foto Iwar Anderson 1945.

S Seitenschiff des Hochchores gegen SO mit Nischen in der Aussenwand. S aisle of High Chancel looking SE with niches in exterior wall.

rakt genom muren gående trappa upp till Övre sakristian. Dörröppningen är alltså sekundär i kormuren och upptogs i samband med Övre sakristians uppförande (s. 330). Inom en grund, rektangulär anslagsnisch med gångjärnshakar och låsögla för en inåt koret gående dörr finnes en tryckt rundbågig muröppning. Denna tillslutes nu av en grind, sammansatt av korsade järnband. Ursprungligen låg dörröppningens botten 66 cm över golvnivån, varför det måste ha funnits minst 3 i koret utskjutande, nu borttagna trappsteg.

I korets södra och norra murar finnes ett antal öppna nischer (pl. XVII B o. XIX B; fig. 213). De ha alla samma storlek (B 65, H 73, Dj 49) och täckas av $\frac{1}{2}$ -stens stickbågar. Av den omsorgsfulla fogstrykningen inuti nischerna att döma ha de möjligen invändigt stått med teglet bart; nu äro de tunt vitslammade. Spår av skåpinredning finnas ej¹.

Nischernas antal är i sydväggen 9, i nordväggen 7. En av nischerna i sydväggen är emellertid av annan karaktär än de övriga, nämligen den, som utförts i samband med igensättning av den s. k. arbetsporten (s. 252). Antagligen har en åttonde nisch funnits i nordväggen på den plats, där ingången till Övre sakristian blev uppbruten.

Nischerna i norra muren och de fyra östliga i södra muren sitta alla på samma höjd över golvet — 80 cm; de fyra västliga i södra muren sitta däremot lägre — 59 cm över golvet. Möjligen kan detta antyda, att golvet i denna del av koret ursprungligen legat lägre än i övriga delar.

Koret är, såsom ovan (s. 248) nämnts, genom två rader smäckra pelare indelat i ett brett mittskepp (B 10,25 m) och två smalare sidoskepp (B 3,75 m). Det är egentligen

¹ Nischerna hava sannolikt använts för tillfällig förvaring av böcker, kärl och redskap, som användes vid de många mässorna i kyrkan. Nischerna tjänstgjorde därvid närmast som ett slags avlastningsbord.

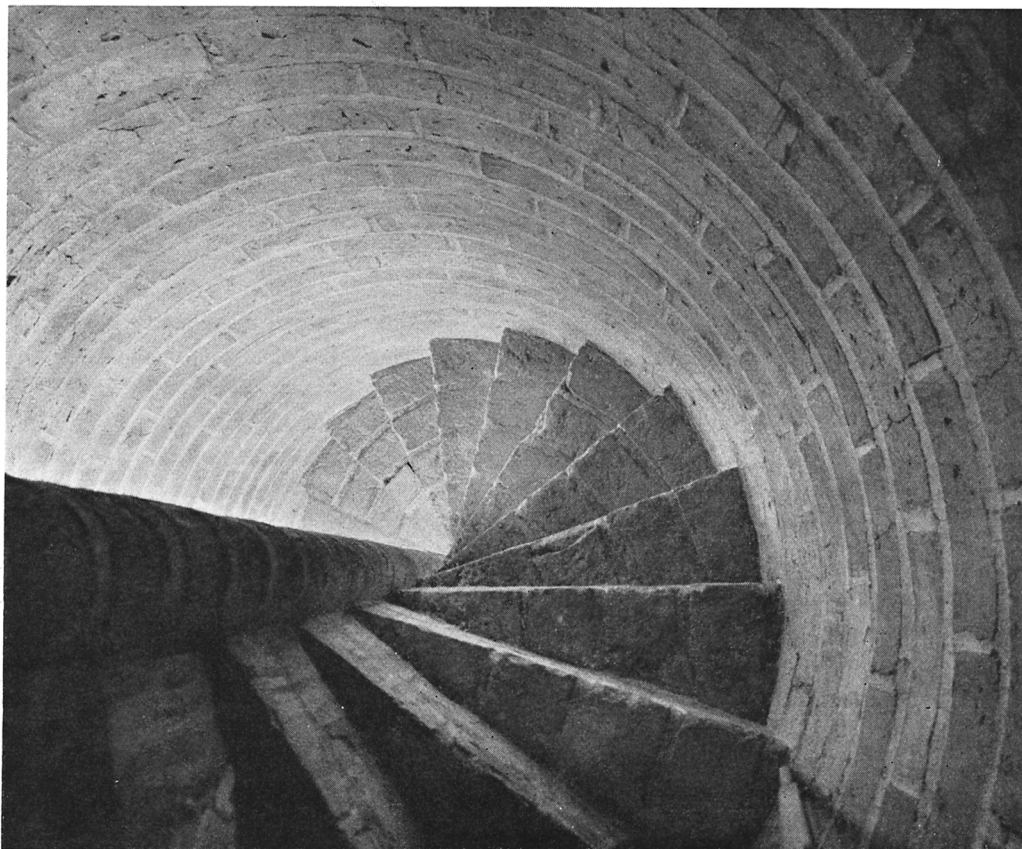

Fig. 214. Spiraltreppe vid Högkorets sydmur, sedd uppifrån. Foto A. Lundh 1955.

Wendeltreppe an der S Mauer des Hochchores, von oben. Spiral staircase, S wall of High Chancel, seen from above.

endast mittskeppets valv, som bäras av pelarna, ty sidoskeppens strävbågsliknande valv uppbäras så gott som helt av yttermurarna (pl. VIII B), under det att sidoskeppens valven stödja mittskeppets högmurar mot de stora mittskeppsvalvens påfrestande sidotryck.

Mittskeppets valv uppbäras alltså av två par fristående pelare (11C—11D, 12C—12D) och två par väggpelare, varav ett par (10C—10D) är byggt mot Kärnkyrkans östra fasadmur, medan det andra (13C—13D) är inbyggt i tvenne vinklar på korets östra polygonala mur. Dessa valvstöd äro förenade genom arkadbågar av brett spetsig form (pl. XVII A o. XIX A).

De tre västra valvstödsparen (10—12C och 10—12D) stå i två parallella rader och omsluta två regelbundna valvkvadrater. De båda östra väggpelarna (13C och 13D)

stå längre ut åt sidorna, varigenom de båda östra arkadbågarna brytas i vinkel mot övriga arkadbågar. De hava även mindre spännvidd än dessa. Mittskeppets östligaste valvparti har därigenom fått en säregen polygonal planform, som fordrar en särskild utformning av detta valv (se pl. II).

De 11 m höga pelarna äro ovanligt slanka i jämförelse med Kärnkyrkans. Deras planformer framgå av fig. 211. De ha skråkantade socklar av kalksten (fig. 212). Redan en flyktig granskning visar, att dessa icke äro huggna för sin nuvarande funktion. Skråkantens bredd och vinkel stämma med Kärnkyrkans yttersockel. Det är alldeles tydligt, att korpelarnas socklar bestå av stycken, som härröra från utrivna partier av Kärnkyrkans sockelmurar. — Samtliga pelare äro i övrigt byggda av oputsat tegel med vackra, väl strukna fogar. De fasade hörnen äro utförda av formtegel. Pelarnas profiler fortsätta utan kapitäl eller annan markering upp i arkadbågarna. Av dessa hava de två västliga paren en spännvidd av 8,60 m, medan det östligaste parets blott är ca 4,25 m. Den plana undersidan på samtliga arkadbågar är vitputsad ända ut till den kant, där första fasen vidtager.

Mittskeppet täckes av tre stjärnvalv med ribbor. De båda västliga regelbundna valvkvadraterna ha enkla vanliga stjärnvalv, medan det östligaste med 6-kantig planform har en efter denna avpassad indelning (se pl. II). I de två förstnämnda uppstiga från varje hörn tre ribbor, de mellersta (diagonalbågarna) mötas i valvhjässan kring en rund ring med rätvinklig profil, de yttre ribborna mötas två och två, och från deras föreningspunkter gå korta ribbor upp till hjässringen. Valvkvadraterna skiljas åt av en enkel ribba, helt av samma slag som de övriga. — Det östligaste valvet, som är slaget över 6-sidig oregelbunden plan, har sitt ribbssystem utformat i nära anslutning till de andra korvalvens, dock utan diagonalbågar. Från konsoler i murhörnen uppstiga ribbor, två och två, vilka mötas uppe i valvet parvis, från mötespunkterna utgå nya ribbor till en ring i valvets hjässa.

Mittskeppsvalvens ribbor äro samtliga tjockt putsade och i likhet med valvkapporna försedda med dekorativ kalkmålning. Profilen framgår av fig. 217. Den ganska grova putsprofilen är lagd på en betydligt finare profilerad tegelribba av formtegel, som äro skurna ur den våta leran före bränningen (se fig. 217). Den rätvinkliga listen på formteglets spetsiga ända är avsedd att giva bättre fäste för putsen. Ribbteglens svansar äro synliga på valvens översida. Valvstrålarna utgå från enkla, putsade, skråkantade konsoler, som skjuta ut från pelarnas släta, in mot koret vända sidor.

Valvkapporna uppstiga omedelbart från arkadbågarnas översta fasade tegelrad. Blott vid korets västvägg — Kärnkyrkans östfasad — finnes en särskild sköldbåge, 1 sten bred. Kapporna äro av $\frac{1}{2}$ stens tjocklek och slagna på stick (pl. III). I samtliga valvsvecklar finnes nödigt antal fyrkantiga avloppshål från vinden (s. k. skvallerhål).

Sidoskeppens valv hava en säregen, i svensk medeltidsarkitektur mycket sällan förekommande konstruktion. I sin helhet kunna de närmast karakteriseras som halva tunnvalv med anfanget i yttermuren och hjässan stödande mot högmuren ovan de stora

arkadbågarna (se pl. VIII B). Dessa valv indelas i 6 rektangulära fält genom 7 gördelbågar, vilka från konsoler på ytterväggarna stiga i kvartcirkelform upp mot mittskeppets arkadmur, som de träffa på en linje strax ovanför arkadbågarnas hjässor (pl. IX A). Mellan hörnen i de valvfack, som avskiljas av gördelbågarna, gå diagonalribbor med samma profil som mittskeppsvalvens, och mellan dem äro slagna ett slags snedställda tillplattade kryssvalv, som i stort sett anpassats efter gördelbågarnas form (pl. VIII B; XVII B; XIX B). Åt öster avslutas sidoskeppens valv med ett triangulärt valvfack, i vilket från varje hörn uppstiga ribbor, som mötas i mitten.

Valvkapporna äro $\frac{1}{2}$ sten tjocka. De kappor, som ligga an mot yttermurarna, sakna sköldbågar; deras upplag i muren bilda spetsbågiga sköldfält. Då valvkappan ligger över ett fönster, är dess begränsningslinje koncentrisk med fönstrets båge och valvfackets bredd avpassad efter fönstrets; dessa valvfack äro bredare än de övriga (pl. XVII B). Den översta valvkappan, som ligger an mot arkadmuren, är svagt kupig och dess begränsningslinje mot nämnda mur är därför flackt bågformig. Skiftgången i valvkapporna är på grund av det säregna valvläget ganska växlande och anpassad efter de olika kappornas lägen. Skiftgången kan sålunda växla inom samma kappa. Den är antydd å pl. III; den kan i vissa kappor skönjas genom putsen (fig. 215, 216). Sedvanliga avloppshål (skvalerhål) genom valvkupornas lägst belägna delar äro på de flesta ställen bevarade.

Den ovan beskrivna konstruktionen¹ av sidoskeppens valv spelar utan tvivel en viktig roll för att stabilisera mittskeppets vida och luftiga uppbyggnad med dess smäckra pelare, höga och breda arkadbågar samt vidspända valv. Sidoskeppsvalven verka såsom kontinuerliga strävkonstruktioner, som lämna ett fast sidostöd utefter hela högmurssträckorna över arkadbågarna, ej blott på vissa viktiga punkter, såsom fallet är med de vanliga strävbågskonstruktionerna. Detta har i föreliggande fall varit av stor vikt, särskilt med hänsyn till frånvaron av sammanbindning mellan de båda arkadlängorna (jfr s. 254). Lösningen är genial, även om den måhända icke kan kallas elegant. Den har säkerligen icke uppfunnits av någon bland gotikens rutinerade byggmästare. Men den är utan varje tvivel mycket ändamålsenlig ur rent konstruktiv synpunkt. Och även ur rent estetisk synpunkt samarbeta dessa sidoskeppsvalv ganska lyckligt med det övriga något »ogotiska» byggnadsverket till skapande av ett både vackert och särpräglat kyrkorum med en ganska betagande rymd- och ljusverkan (fig. 202). Därtill bidrager också den ovanligt luftiga dekorativa målningsutsmyckning av samtliga valv, varmed det stora korbygget avslutades (se s. 206, not 1).

Även den ovanliga avslutningen av mittskeppet mot öster bidrager, i varje fall här, till att öka intrycket av vidrummighet och luftighet. Genom de östligaste arkadbågarnas utvikning åt sidorna, försvinna dessa sidobegränsande partier ur åskådarens perspektiv, vilket i hög grad vidgar det östligaste mittskeppspartiets rymdverkan, samtidigt som

¹ En likartad konstruktion finnes i Stora Tuna kyrka i Dalarna, där sidoskeppens valv stiga stödande upp mot mittskeppets högmurar, ehuru mindre brant än i Strängnäs domkyrka. Se SvK, Da I, fig. 341.

Fig. 215. Högkorets norra sidoskepp, valv NN5. Bilden visar den stigande kappans tegelförband. Foto S. Hallgren 1963.

N Seitenschiff des Hochchores, Gewölbe NN5. Das Bild zeigt den Backsteinverband in der aufsteigenden Gewölbekappe.

N aisle of High Chancel, vault NN5. The illustration shows the brickwork bond of the cell.

korets längd ökas. De smäckra pelarna och de höga, breda arkadbågarna göra det möjligt för åskådaren att överallt med blicken nå ut till yttermurarna, som i sin tur upplösas av de väldiga, ljusflödande fönstren (fig. 202). Därigenom uppfattas hela koret som ett enda stort, högt och ljust rum, som utgör en mycket starkt verkande kontrast mot den äldre Kärnkyrkan med dess bastanta, starkt rumsuppdelande pelare, dess mörka kupolliknande valv och kraftiga, röda tegelmurar. Kärnkyrkan och Högkoret utgöra båda, var och en i sitt slag, karakteristiska exempel på två olika tidsåldrars skilda arkitektoniska ideal, här i Strängnäs förenade till god samverkan under ett tak.

Fig. 216. Högkorets norra sidoskepp, valv NN2. Bilden visar de olika kappornas tegelförband. Foto S. Hallgren 1963.

N Seitenschiff des Hochochores, Gewölbe NN2. Das Bild zeigt den Backsteinverband der verschiedenen Gewölbekappen.

N aisle of High Chancel, vault NN2. The illustration shows the different bonds in the different cells.

Enligt uppgifter i domkyrkokalendariet började Högkoret i Strängnäs domkyrka DATERING uppföras den 30 juli 1448 och enligt samma källa invigdes högaltaret i »nya koret» den 23 juni 1462 av biskop Sigge Ulfsson (Sparre).¹

Planläggningsarbetet för det nya stora korbygget hade alltså utförts under Erik Birgerssons episkopat (s. 246, not 4). Det var under samma, tydligen mycket byggnadslustiga period, som det äldsta västtornet fullbordades (jfr s. 247). Både biskop Erik och hans broder, domprosten i Strängnäs Birger Birgersson voro lärda och beresta män, systersöner till ärkebiskop Nils Ragvaldsson i Uppsala. Tyvärr äga vi inga som helst

¹ SIGGE ULFSSON (Sparre), biskop i Strängnäs 1449—1463. G. CARLSSON, s. 504—507.

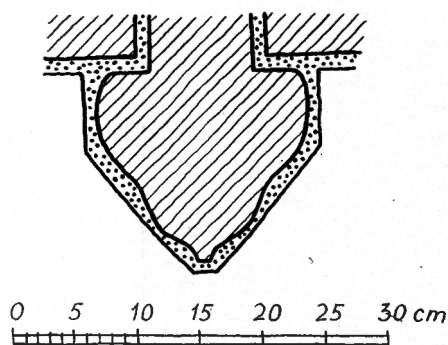

Fig. 217. Höggkoret, valvriibernas profil. De streckade partierna = tegel; de prickade = puts. Uppm. S. Curman 1909.

Hochchor, Profil der Gewölberippen. Die gestrichelten Partien = Backstein; die gepunkteten = Putz.	Profile of vault ribs in High Chancel. Hatched parts brick, dotted parts plaster.
--	---

vid Linköpings domkyrka¹. Dylåka hallkor ha sitt hemland i södra och östra Tyskland, där typen var färdigbildad redan under 1300-talets andra hälft. De tyska 1300-talsbyggmästarna Peter Parlers² och Hans Stettheimers³ krets har därvid spelat en stor roll. Indirekt hör även den nordiska utvecklingen under 1400-talet samman med den riktning, som dessa mästare inledde. Det är betecknande, att Strängnäskorets sidoskepp ha valv, som kunna uppfattas som en lokal omtolkning av en valvtyp, som på tyska kallas Springgewölbe och som spred sig just i ovannämnda delar av Tyskland.⁴ I Strängnäskoret äro över huvud taget de utifrån kommande impulserna omtolkade och bearbetade till någonting, som fått en stark inhemsk lokalfärg.

uppgifter om de byggnadsfackmän, som bistått domkapitlet vid planläggningen av det blivande arbetet. Biskop Erik dog redan i början av 1449 och efterträddes av ärkedjåknen i Strängnås Sigge Ulfsson (Sparre), även han en av dessa vittberesta teologer, som studerat vid utländska universitet och som sålunda under sina resor sett många prov på samtida europeisk kyrkobyggnadskonst. Han hade väl även på grund av sitt tidigare ämbete varit med om förberedelserna till det stora korbygge i Strängnås, vars utförande han såsom biskop skulle få följa och slutligen inviga, då det året före hans död stod färdigt.

Det nya Strängnäskoret är en manifestation av en stilvilja, som i Sverige tagit sig uttryck redan under 1400-talets början med grundläggningen av det gotiska koret

¹ AXEL L. ROMDAHL, Linköpings domkyrka, s. 127 f.

² PETER PARLER, f. 1330, † 1399, kånd främst genom sin verksamhet i Schwäbisch-Gmünd och vid St. Veits dom i Prag. Se Thieme-Becker, XXVI, s. 243 f.; E. LUNDBERG, Arkitekturens formspråk IV, Sthlm 1950, s. 245 f., 250 f.

³ HANS STETHAIMER (STETTHEIMER), f. ca 1350/60, † 1432, var huvudsakligen verksam i Bayern (Landshut). Se Thieme-Becker, XXXII, s. 13 f.; E. LUNDBERG, a. a., s. 337.

⁴ K. H. CLASEN, a. a., s. 64 f.; H. TINTELOT, Die mittelalterliche Baukunst Schlesiens, Kitzingen 1951, s. 114 f.

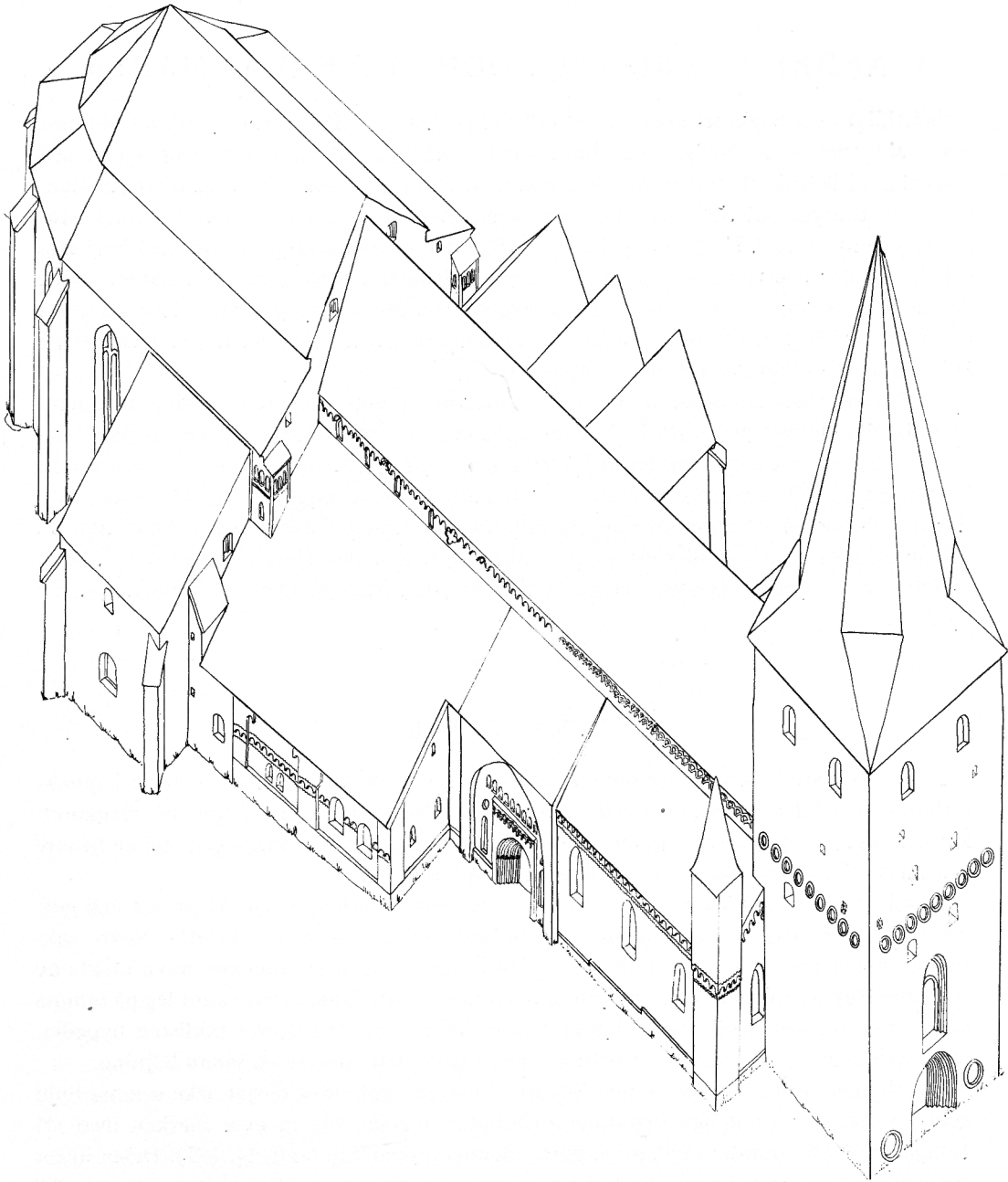

Fig. 218. Kyrkan från nordväst efter uppförande av Högkoret, Nedre sakristian och Silverkammaren.
Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.

Rekonstruktion der Kirche von NW nach Errichtung des Hochchores, der Unteren Sakristei und der Silberkammer. Church from NW after building of High Chancel, Lower Vestry and Silver Chamber. Reconstruction.

V. NEDRE SAKRISTIAN OCH SILVERKAMMAREN

Samtidigt med högkoret eller i varje fall endast kort tid efter detta uppfördes vid dess norra sida den s. k. Nedre sakristian. Vidare utfylldes utrymmet mellan denna och Sakristia I i Kärnkyrkan med den byggnadsdel, som nu rymmer den s. k. Silverkammaren. Den tillbyggnad till högkoret, som plägar benämnas Nedre sakristian, består av tre våningar (pl. VIII B och XX A), av vilka den mellersta ligger i nivå med högkoret och innehåller det rum, som givit hela byggnadspartiet dess namn, ett namn, som i denna beskrivning sålunda avser hela byggnaden. Benämningen Silverkammaren avser här nedan hela partiet mellan Nedre sakristian och Sakristia I. Detta består av två våningar, tillkomna vid olika tidpunkter.

Att Nedre sakristian tillkommit i nära anslutning till uppförandet av högkoret framgår av följande. Högekorets nordsida försågs, liksom syd- och östsidorna, med stråvpelare, som emellertid mot norr utfördes med förtagningar (se pl. IX B, t. v. om NÖ hörntornet), till vilka sakristians östra och västra murar anknötos vid uppförandet. Att Nedre sakristian och Silverkammaren äro uppförda samtidigt framgår därav att förband finnes i det inåtgående hörnet mellan deras yttermurar (pl. II). Att slutligen Nedre sakristian byggts före den öster därom belägna Övre sakristian framgår klart av planen (pl. II; fig 219).

1. EXTERIÖR

Nedre sakristian och Silverkammaren äro, liksom koret, uppförda av tegel i munkförband med fogar, strukna utefter överkanten. Murverket, här liksom på Högekoret, karakteriseras i övrigt av de jämna raderna av ställningshål och växlingen mellan ljusare och mörkare stenar, vilket allt ger ytan liv och karaktär.

Utskjutande sockel saknas; ett bälte närmast ovan marken är tjockt putsat och gråmålat. Den kraftigt framspringande, vitputsade taklist, som nu avslutar Nedre sakristians norra fasad, är från 1700-talet. Sakristian torde ursprungligen hava täckts av ett pulpettak av ungefär samma form som det nuvarande. Takets övre kant låg på samma ställe som nu; dess nedre kant däremot, som höjdes, då den tjocka taklisten byggdes, låg något lägre än nu. Nedre sakristians västra gavel bär spår av en sådan höjning.

Den byggnadsdel, som inrymmer Silverkammaren, hade från början icke samma höjd som nu. Dess ursprungliga yttermur avslutades ungefär $6\frac{1}{2}$ m över marken med ett tidigare å s. 230 omtalat skift av enbart stående koppar (pl. VII; fig. 187). Detta ligger på samma höjd som krönet på de båda äldre sakristiernas nordmur efter den å s. 230 beskrivna förändringen (se fig. 186). Att denna höjd valdes för den nya byggnad, som utfyllde utrymmet mellan Sakristia I och Nedre sakristian, var ganska självklart, ty därigenom kunde denna läggas under gemensamt pulpettak med de äldre sakristierna i

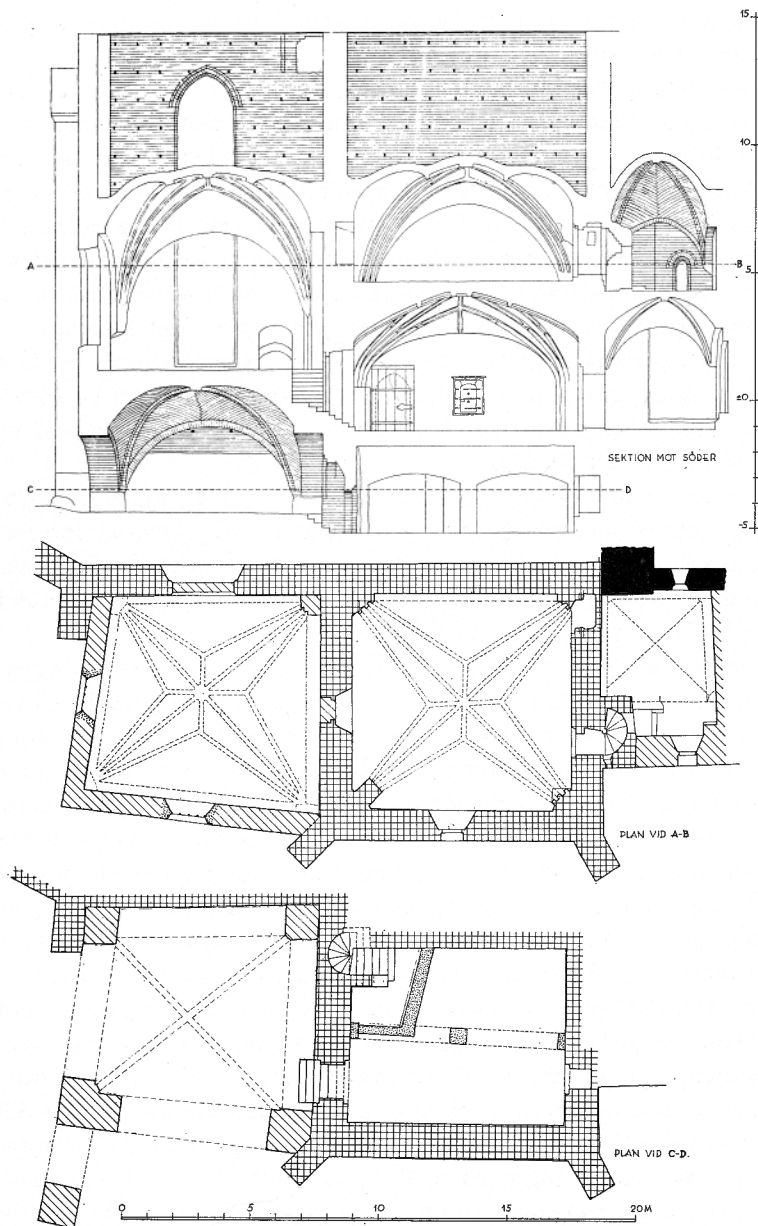

Fig. 219. Längdsektion mot söder genom (fr. v.) Övre sakristian, Nedre sakristian och Silverkammaren och planer av deras över- och undervåningar. Efter uppm. M. Wernstedt 1908—1910.

Längsschnitt gegen S der beiden Sakristeien und der Silverkammer mit Grundrissen deren Ober- und Untergeschosse. Plans and longitudinal section looking S of Upper Vestry, Lower Vestry and Silver Chamber.

deras redan tidigare förändrade skick. Rummet ovanför den egentliga Silverkammaren in-gick således icke i den ursprungliga byggnaden.

Det nyss omtalade skiftet av stående koppar, som anger den ursprungliga höjden på Silverkammarens yttermur, går icke ända fram till Nedre sakristians västmur (se pl. VII; fig. 187), utan slutar ett stycke därifrån. I denna punkt börjar en vertikal skarv, som går lodrätt uppåt till 13:e skiftet under taklisten; därefter går skarven snett uppåt åt öster till sakristians västmur. Partiet mellan dessa skarvar och Nedre sakristians västmur utgjorde norra muren till ett litet vid Nedre sakristians västmur utbyggt torn med en ännu bevarad spiraltrappa från Silverkammaren upp till Nedre sakristians övre våning (fig. 219). Större delen av trapptornets södra och västra begränsningsmurar äro nu bevarade i rummet ovanpå Silverkammaren. Spår av tornets översta del finnas ovanför dess valv. Av dessa spår framgår, att trapptornet uppåt avslutats med ett litet pulpettak, som legat direkt på murat underlag. Trappan får sitt ljus genom två små rektangulära gluggar i norra muren (se fig. 187).

Silverkammarens nedre våning har ett tämligen stort stickbågigt fönster. Sidorna utvändigt svagt skrånande, stickbågen vinkelrät mot muren. Det är försett med galler utanför glasfönstret och järnluckor innanför. Detta fönster är icke ursprungligt, vilket framgår av tydliga skarvar i murverket omkring detsamma (fig. 187). Av det ursprungliga fönstret på samma plats finnas inga spår.

Nedre sakristian har utrymmen i tre våningar, vilka alla nu få sitt ljus genom fönsteröppningar i norra muren (pl. VII, fig. 219). Nederst, i själva sockeln, två stickbågiga gallerförsedda fönster till en källare, i vilken kyrkans värmepannor nu äro uppställda. Dessa fönster ha icke ursprunglig form; från början fanns i ytterlivet blott ett par små rektangulära gluggar. Fönstret i mellanvåningen — Nedre sakristian i trängre bemärkelse — täckes av en tryckt $\frac{1}{2}$ -stens spetsbåge med följeskift av liggande koppar. Inom denna omfattning en stickbågig dageröppning. Den svagt skrånande smygen och fältet mellan omfattningens och dageröppningens bågar äro vitputsade. Fönsteromfattningen är ursprunglig. Översta våningen belyses av en med järngaller och glasfönster försedd öppning med rätvinklig smyg och $\frac{1}{2}$ -stens stickbåge. Ett fönster av samma form fanns ursprungligen även mitt på östra väggen (pl. VIII B), senare igenmurat mot Övre sakristian. — I Nedre sakristians västvägg i den del därav, som sköt upp över Silverkammarens ursprungliga pulpettak, fanns den enda ingången till Nedre sakristians vind, en muröppning, som ännu är bevarad och kan studeras från vinden ovanför Silverkammarens övre våning (pl. IX B, inprickad bakom övervåningens östra valvkappa). I en rektangulär nisch sitter en dörröppning med $\frac{1}{2}$ -stens stickbåge och bevarade dörrhakar och låsögla. Denna dörröppning kunde ursprungligen endast nås medelst en stege, lagd på Silverkammarens pulpettak.

2. INTERIÖR

Nedre sakristians källarvåning användes nu dels som vinkällare, dels som pannrum. Den täckes av två parallella tunnvalv av tegel med vederlag i källarens södra och norra mur samt en stödmur i rummets mitt. I denna finnas två stora öppningar, 1-stens stickbågar, som vila på en pelare i rummets mitt och två murpelare vid väggarna (fig. 219). De nuvarande fönstren upptogs, då källaren vid restaureringen 1907—10 återades till pannrum. Ingången till pannrummet i östra muren har stickbågig öppning inom en rektangulär dörrnisch, täckt av 2 utkragade skift. I källarens västra vägg en djup skåpnisch.

NEDRE
SAKRISTIANS
KÄLLARE

I källarens sydöstra hörn har med 1-stens tegelmurar avskilts ett utrymme för vinkällare, som genom en sekundär spiraltrappa av tegel står i förbindelse med Nedre sakristians mellanvåning.

Mellanvåningen innehåller ett enda stort rum, den egentliga Nedre sakristian. Dess golv är av tegel, väggar och valv äro helt vitputsade. Ingången i dess södra vägg har mot koret en rik omfattning, förut beskriven (fig. 220), och in mot sakristian en spetsbågig öppning i en rätvinklig dörrnisch, täckt av 2 utkragade tegelskift (fig. 219). I nischen sitter en ståtlig dörr av breda träplankor, på utsidan beslagen med kvadratiska järnplåtar, som fästas vid underlaget med spikar, som ha stora runda, kupiga huvud. På mitten ett vackert smitt handtag i form av en blomma med långa, spetsiga kronblad och en rikt profilerad pistill, som utgör själva handtaget (fig. 221). Det stora låset, sannolikt från 1600-talet, har mot ena änden form av ett trepass. Dörren är på insidan omålad och har som handtag en självvuxen träklyka. — I sydmuren finns en skåpnisch med bevarad ursprunglig dörr av ek med smidda, förtenta järnbeslag (fig. 222). Omfattningens krönande list är icke medeltida. Skåpet torde härstamma från sakristians byggnadstid. — I västra väggen är ingången till Silverkammaren, en stickbågig öppning i rektangulär dörrnisch. I östra väggen finnes ingången till Övre sakristian. Denna sitter i en skrånande nisch med stickbågig avtäckning (pl. VIII B). Denna smyg härrör otvivelaktigt från ett ursprungligt fönster av samma slag som norra väggens. Ojämheter i smyg-sidornas nedre delar angiva att fönsterbänken där bortbilats i samband med fönsteröppningens förvandling till dörröppning. Denna dörröppning till Övre sakristian upptogs¹ först 1859. Dessförinnan har det ursprungliga fönstret varit igenmurat från tiden för Övre sakristians uppförande (s. 336). — I östra väggen finns även en ursprunglig skåpnisch, vars nuvarande dörrparti av furu är omålat, så när som på de svartmålade ytor, mot vilka de plattskurna ornamenten avteckna sig (fig. 223). I nedersta fältet läses med siffror i träfärg mot svart botten ANNO 1628. — I rummets sydöstra hörn en utbyggt murklack med dörröppning till en spiraltrappa ned till vinkällaren. Anordningen är sekundär, liksom en i sydvästra hörnet murad omfattning till ett värmeele-

MELLAN-
VÅNINGEN

¹ Str. domkap. arkiv. Domkyrkosysslomannens arkiv, nr 22 fol. s. 235. — O. NORBERG, s. 69.

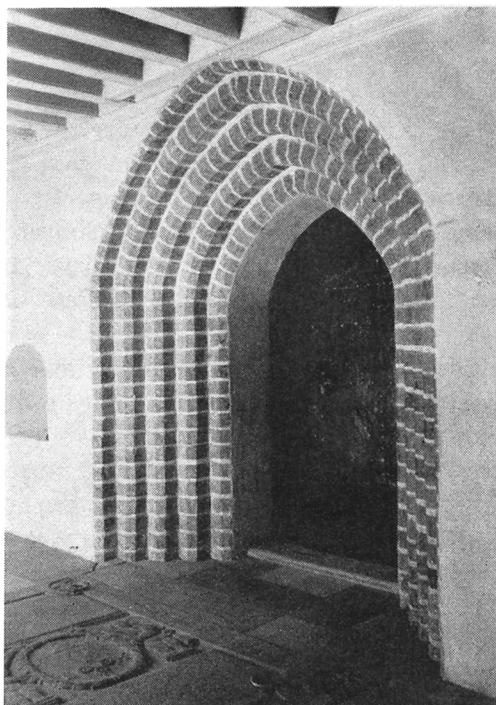

Fig. 220. Ingång till Nedre sakristian från Högkorets norra sidoskepp. Foto Iwar Anderson 1945.

Eingang zur Unteren Sakristei vom N Seitenschiff des Hochchores.	Entrance to Lower Vestry from N aisle of High Chancel.
--	--

ment. — I norra väggen finnes rummets nuvarande enda fönster (pl. XX A). Det har svagt skrånande smyg och stickbågig avtäckning med urhuggningar för invändiga järnluckor. Luckor och reglar äro av mycket kraftiga dimensioner.

Rummet täckes av ett ganska tryckt stjärnvalv, vars ribbor bilda samma mönster som högkorets västliga mitterskeppsvalv, blott med den skillnaden, att ribborna i kappornas hjässlinjer fortsätta ned till sköldfälten (pl. XX A; fig. 219). Ribborna utgå i nordöstra och nordvästra hörnen från trespråkiga hörnpilastrar. Så har säkerligen fallet varit även i de andra hörnen, innan de ovan omtalade sekundära anordningarna utfördes. Ribborna äro $\frac{1}{2}$ -sten breda och tjockt putsade. De nedre delarna av de stjärnbildande ribborna synas vara slagna av profiltegel, som genom det tjocka putspåslaget helt förändrats till en spetsig, trekantig profil. Ribbornas övre delar äro av vanligt tegel med fasade hörn, som bilda en 5-sidig profil. Denna användes på de fyra hjässribborna i hela deras längd. Mellan ribbornas olika profilerade delar är lagd en vanlig rätvinklig tegelsten. Utefter södra väggen uppbäras valvkapporna av en tryckt sköldbåge av 1-stens bredd. På övriga sidor saknas sköldbågar och valvkapporna övergå direkt i vägg-

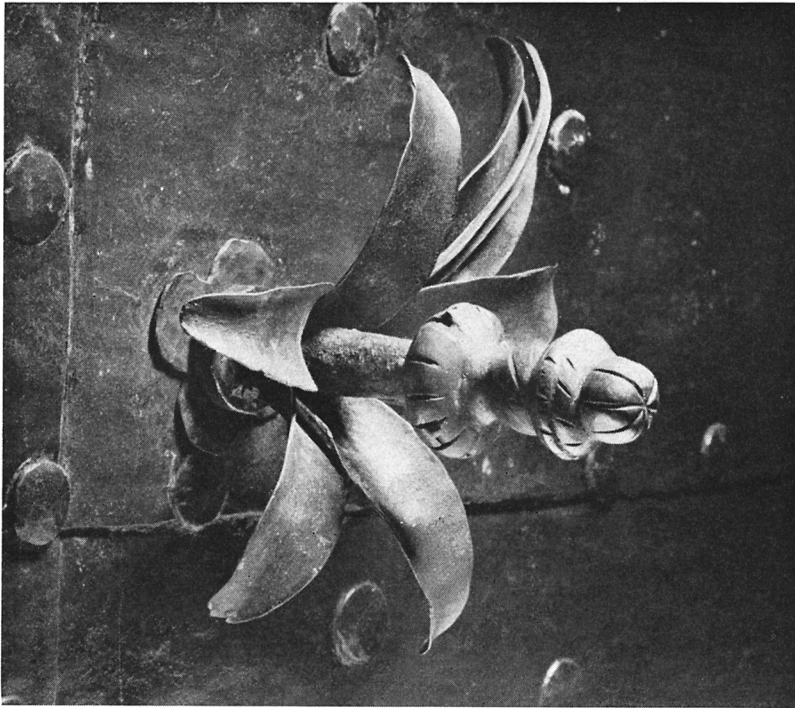

Fig. 221. Handtag av smitt järn på Nedre sakristians dörr. Foto S. Hallgren 1963.

Handgriff aus Schmiedeeisen an der Tür der Unteren Sakristei. Wrought iron handle on door of Lower Vestry.

fälten. Kapporna äro $\frac{1}{2}$ -sten tjocka och slagna på stick. I samtliga hörn äro i de yttre kapporna inmurade kraftiga järnhakar (om dessas ändamål se s. 274).

I Silverkammaren är golvet av kalkstensplattor Väggar och valv helt vitputsade. Södra och västra väggen utgjorde från början yttermurar till Kärnkyrkan och dess Sakristia I och bevara ännu tydliga spår av de ursprungliga anordningarna, synliga på pl. X A. De äro nu nästan helt dolda av stora skåp för kyrkans silver, textilier m. m. Ingången i östra väggen har en ny karm av huggen sandsten för en modern järndörr I norra väggen ett sekundärt förstorat fönster (jfr s. 268) med svagt skrånande smyg, stickbågig avtäckning och bastanta järnluckor I rummets nordöstra hörn skjuter in en stor murklack, som utgör nedre delen av det förut (s. 268) omtalade trapptornet. I dess södra sida finns den nuvarande ingången till trappan. Dess stickbågiga öppning sitter i en rektangulär nisch för dörren, som är en modern järndörr Ursprungligen torde trappan ha mynnat i Nedre sakristian. Nedersta delen av trappan är helt ommurad med nyare tegel.

SILVER-
KAMMAREN

Rummet täckes av ett kryssvalv med $\frac{1}{2}$ -stens diagonalbågar (rätvinklig profil). Dessa

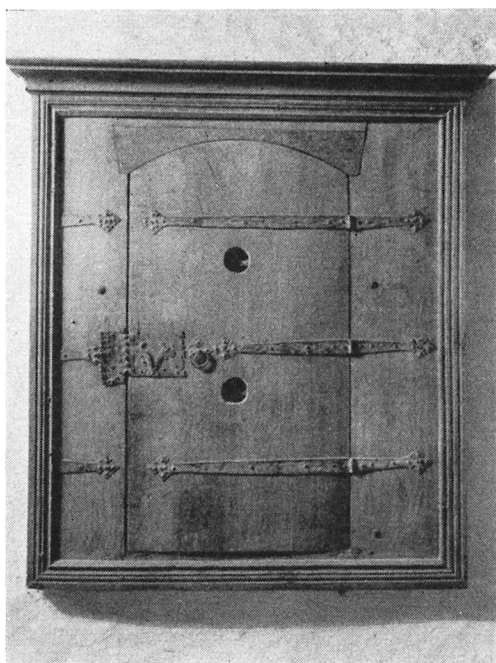

Fig. 222. Väggskap i Nedre sakristians sydmur.
Foto Iwar Anderson 1945.

Wandschrank in der Wall cupboard in S wall
S Mauer der Unteren of Lower Vestry.
Sakristei.

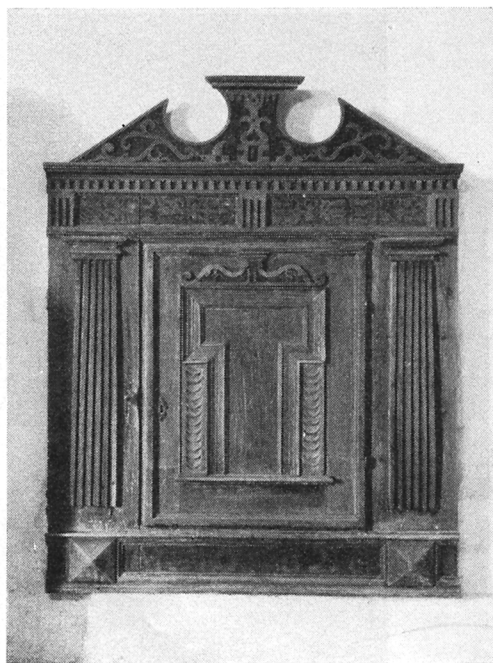

Fig. 223. Väggskap i Nedre sakristians östmur.
Foto R. Norberg 1932.

Wandschrank in der Wall cupboard in E wall
O Mauer der Unteren of Lower Vestry.
Sakristei.

gå ned till rummets hörn utom den nordöstra, som går till murklackens hörn. Valvkapporna, som antagligen äro $\frac{1}{2}$ -sten tjocka, äro byggda på stick. Mot västra väggen vilar kappan på en helstens sköldbåge; övriga valvkappor (även den södra) ansluta direkt till väggfälten. I de båda södra hörnen äro i valvkapporna inmurade kraftiga järnkrokar (om deras ändamål se s. 274).

Trappan är inrymd i både murklacken och Nedre sakristians västra mur (pl. II). Det är en spiraltrappa med cylindrisk spindel, det hela utfört i tegel. Spindelteglens rundade delar äro skurna i våt lera före bränningen. Trappans ursprungliga uppgift var enbart att leda upp till rummet över Nedre sakristian (se nedan). Sedan rummet ovanför Silverkammaren byggts, upptogs en öppning från trapptornet även till detta utrymme.

SAKRISTIANS
ÖVRE
VÅNING

Till Nedre sakristians övervåning, där nu orgelverkets bälgar och maskineri äro uppställda, leder, förutom den nämnda spiraltrappan på västra sidan, även en nyupptagen ingång från orgelläktaren i högkoret med en tegeltrappa genom högkorets norra mur. Denna ingång togs upp vid restaureringen 1907—10. — Våningen innehåller ett enda stort välvt rum med tegelgolv. I dess norra vägg finnes i en bred, kraftigt skrånande nisch med stickbågig övertäckning rummets enda nuvarande fönster, utanför vilket

Fig. 224. Valv i rummet ovanför Silverkammaren. Bilden visar tydligt tegelförbandet i ett $\frac{1}{2}$ -stensvalv, slaget på stick. Foto S. Hallgren 1963.

Gewölbe im Raum über der Silberkammer. Das Bild zeigt deutlich den Backsteinverband in einem $\frac{1}{2}$ -Backsteingewölbe.

Vaulting in room above Silver Chamber. The illustration shows the bond in a half-brick vault.

sitter ett enkelt järngaller (pl. XX A). På insidan sitta gångjärnshakar och låsögla för en fönsterlucka. Ett likadant fönster har funnits på östra väggen (pl. VIII B), men detta murades igen, då Övre sakristian tillkom. Dess inre nisch finns ännu bevarad med gångjärnshakar, och låsögla för lucka. I södra väggens östra del mynnar den sekundära trappgången, men i västra väggens norra del finns den ursprungliga ingången från trappornet. Öppningen sitter i en grund stickbågig nisch för dörren med de ursprungliga

gångjärnshakarna bevarade. Dörren är nu en modern järndörr, men den ursprungliga trädörren av breda furuplankor med kraftiga gångjärnsbeslag finns förvarad, uppställd i rummet.

Rummet täckes av ett vanligt enkelt stjärnvalv (fig. 219) med $\frac{1}{2}$ -stens rätvinkliga ribbor, som hava sina anfang vid golvet utom i det nordöstra hörnet, där de utgå från en diagonalt i rummet inskjutande murklack (B 75, L 75, H 180), som förefaller vara en av obekant anledning gjord senare tillsats. Valvkapporna äro $\frac{1}{2}$ -sten tjocka och slagna på stick. Vid södra väggen vilar kappan på en helstens sköldbåge; vid övriga sidor övergå kapporna direkt i muren. I de mot murarna gränsande valvkappornas hörn äro på ca 225 cm höjd över golvet inmurade kraftiga järnkrokar. I den östra kappans krokar hänga ännu kvar järnlänkar med stora ringar. I dessa trädde runda bommar, på vilka textilier och andra inventarier kunde upphängas. — I sydöstra valvsvickeln finnes även ett rektangulärt avloppshål (skvallerhål).

DATERING

Ovan har å s. 266 framlagts de byggnadsarkeologiska skäl, som visa att Nedre sakristians och Silverkammarens uppförande planlagts och förmodligen också påbörjats samtidigt med Högkoret. Det måste i själva verket vara ganska självklart, att man icke planerade byggande av en stor ny koranläggning av Strängnäs korets art utan att samtidigt sörja för att denna utrustades med en efter dess storlek anpassad sakristiavdelning. Det måste under alla förhållanden ha varit ett önskemål att ersätta de små och föga monumentala utrymmen, som de gamla Sakristierna I och II kunde erbjuda det vid denna tidpunkt ganska talrika och förnämliga prästerskapet vid Strängnäs domkyrka (jfr s. 248), som väl också måste ha ställt vissa krav på de för kleresiet avsedda kyrko-utrymmena. Man har därför all anledning antaga, att Nedre sakristian och Silverkammaren planlades och påbörjades samtidigt med högkoret.

Dock finnas bestämda tecken, som tyda på, att sakristibygget senare fick stå tillbaka för själva korbygget och först efter dess fullbordan 1462 återupptogs och fullföljdes. De ovan nämnda förtagningarna å korets norra strävpelare (s. 266) hade ju varit onödiga, om sakristians murar uppförts jämsides med korets. Vidare visa sakristivalvens förseende med sköldbågar enbart utmed sydmurarna, att dessa senare stått färdiga, innan sakristivalven ännu påbörjats. Sakristibyggets fullbordan torde därför sannolikt ha ägt rum under 1460-talets lopp.

Det finns emellertid anledning att ställa sig frågan: vartill avsåg man egentligen det ganska stora välvda utrymme, som uppförts ovanpå Nedre sakristian? Såsom utökning av det för prästerskapet avsedda egentliga sakristiutrymmet var det knappast lämpligt på grund av sin belägenhet. Dit förde en smal och obekväm spiraltrappa. Det utrymme, som nu kallas Silverkammaren, brukades däremot tillsammans med Nedre sakristian och kallades på 1470-talet för domkyrkans »mindre» sakristia vid sidan av en »större» sådan.¹

¹ I S. Katarinas av Vadstena Kanonisationsprocess, utgiven av ISAK COLLIJN i: Samlingar, utgivna av Sv. Fornskr. sällsk. Andra serien, Bd III, omtalas, att kanonisationskommisarierna den 24/6 1477 sammanträdde »in minori sacrario alme ecclesie Strengenensis» (s. 188). Den 30/6 1477 samlades de »in maiore sacrario prefate ecclesie Strengenensis» (s. 191). — Se vidare G. CARLSSON, s. 509.

Det övre rummet bär helt karaktären av förvaringsrum, och dess upphängningskrokar visa ju också, att man kunnat använda det till förvaring av kyrkans textilier. Det fanns emellertid även ett annat ändamål, för vilket domkyrkan behövde en säker förvaringslokal. Professor Gottfrid Carlsson har i sin ofta citerade avhandling klarlagt, att biskoparna i Strängnäs åtminstone under hela 1400-talet tjänstgjort såsom Sveriges rikskanslerer och på grund därav haft ansvaret för förvaring av riksregistraturet och rikets statshandlingar. Ett bevarat register över sådana handlingar, tillkomna under åren 1434—72, har upprättats just i Strängnäs senast vid 1470-talets mitt.¹ Att dessa och senare likartade statshandlingar förvarats i Strängnäs under biskopens ansvar torde vara klart ådagalagt. Man vet, att t. o. m. rikssigillet, »riksens klämman», förvarades av biskop Kort Rogge i hans egenskap av rikskansler.²

Till förvaringen av dessa dyrbara akter fordrades ett säkert och lämpligt utrymme. Det förefaller, som om det nämnda rummet ovanför Nedre sakristian varit för ändamålet lämpligt genom sitt läge, sin beskaffenhet och sin svårtillgänglighet. Det synes också vara det enda utrymme i domkyrkan, som skulle kunnat komma ifråga för sagda ändamål.

Några direkta dokumentariska bevis för riktigheten av ovan framställda hypotes äro för närvarande ej kända. Är hypotesen riktig, kan det ifrågavarande utrymme betecknas såsom vårt senmedeltida riksarkiv.

VI. HÖGMURAR OCH TAKFALL HÖJAS

FÖRSTA GÅNGEN

Sedan tornet och högkoret uppförts vid Kärnkyrkans västra och östra gavelfasader, måste denna kyrkans gamla huvuddel ha tett sig relativt oansenlig och nedtryckt mellan de höga tillbyggnaderna (se fig. 204 o. 218). Det är med hänsyn härtill endast vad man kunde vänta, att domkyrkoledningen vid förekommen anledning skulle söka råda bot för detta missförhållande. Och anledning till nya arbeten på domkyrkan yppade sig snart i mycket tvingande form genom följderna av en stor brand, som trefaldighetssöndagen 1473 härjade Strängnäs stad, varvid även domkyrkan drabbades. Tornspira och tak gingo därvid till spillo; kyrkans klockor och orgelverk förstördes, liksom en del andra

¹ Bidrag till Riks-Archivets äldre historia. A. En archivalieförteckning från medeltiden, i: Meddelanden fr. svenska RA, I: 2, s. 35—45 (1878). Av denna förteckning framgår, att akterna förvarades i »byttor» och »askar» med olika märken på kärnen. Se vidare G. CARLSSON, s. 494—496, 509—510.

² G. CARLSSON, s. 520. — Finlands medeltida urkunder, nr 4634: i ett brev från riksföreståndaren Sten Sture till ärkebiskop Jakob Ulfsson (nov. 1495) skriver Sten Sture bl. a. »och wil iach nw scriffwe til then werdighe herra biskop Cort i Strengnes om thetta breff wnder rigesens clämme». Det gällde ett öppet brev, som ärkebiskopen och domkapitlet i Uppsala begärt av riksföreståndaren och som denne måste låta förse med rikssigillet.

inventarier.¹ Det framgår icke av kalendariets uppgifter, huru stora delar av taket, som brandskadades. Det förefaller sannolikt att Högkorets tak skonats, ty denna byggnadsdel bär inga spår efter en dylik brand. Däremot visar tornet och Kärnkirkans murar på vinden, särskilt västra delen av norra sidoskeppets yttermur, tydliga brandspår.

HÖGMURARNA Det var därför en självklar sak, att i första hand taket över kärnkirkan och tornet måste återuppföras. Därvid yppade sig ett osökt tillfälle att samtidigt söka realisera det nyss anförda önskemålet att bättre sammankomponera Kärnkirkan med Högkoret. Den åtgärd, som man i detta syfte vidtog, var att påbygga Kärnkirkans högmurar och höja mittskeppstaket, så att dess taknock kom i jämnhöjd med Högkorets (fig. 225). Att de nya delarna av högmurarna icke tillkommit samtidigt med korets uppförande framgår därav, att de ligga stumt an emot korets västmur, liksom givetvis också mot tornets östmur.

Omfattningen av den höjning av högmurarna, som härrör från denna period, studeras bäst inifrån mittskeppets vind (pl. XVII A). Den övre gränsen för den ursprungliga Kärnkirkans högmurar har tidigare (s. 70) påvisats. Ovanför denna gräns har teglet genomgående ett helt annat utseende: det är ljusare och icke brandskadat, dessutom ligger murverket på ömse sidor om denna horisontala gräns på många ställen ej i samma liv, varigenom en visserligen obetydlig, men i skarp belysning underifrån dock tydligt skönjbar avsats bildas. Även påbyggnadens övre gräns markeras av en obetydlig avsats. Denna ligger på södra högmuren i nivå med krönet på korets södra högmur (se pl. XVII A). Takfallen över korets och långhusets mittskepp slutade sålunda nedåt på samma höjd. På norra sidan (pl. XIX A) synes påbyggnadens krön egendomligt nog ha legat avsevärt (över 1 m) lägre än på den södra och alltså lika mycket lägre än krönet på korets norra högmur. Om icke skillnaden i högmurarnas höjd beror därpå, att de översta delarna av påbyggnaden på norra sidan avrivits en hel meter, innan en senare förhöjning (s. 288) utfördes, så måste det norra takfallet ha gjorts avsevärt brantare än det södra. Detta förefaller onekligen egendomligt, men är kanske ej ens av estetiska skäl otänkbart, eftersom man ingenstädes hade möjlighet att direkt jämföra de bågige takfallen.

I södra högmuren ovan travé V (pl. XVII A) finns en förtagningsskarv, som går från den nedre upp till den övre gränsen för påbyggnaden. Även i norra högmuren finns en sådan förtagning rakt ovanför f å pl. XXI B, i gränsen mellan travé IV och V. Dessa skarvar visa, att höjningen av högmurarna icke tillkommit i ett sammanhang utan i flera etapper, men någon större skillnad i tid mellan de olika delarna torde dock knappast föreligga.

I de påbyggda delarna av högmurarna finnas ljusöppningar mot mittskeppets vind. Såväl i södra som norra högmuren finnas fyra öppningar, alla nu igenmurade. De båda östligaste i södra högmuren hava både på utsidan och insidan rätvinklig omfattning med $\frac{1}{2}$ stens stickbågig avtäckning samt en dageröppning av samma form. Den västligaste

¹ Enligt kalendariet i Martyriologium Strengnense (s. 246, not 2).

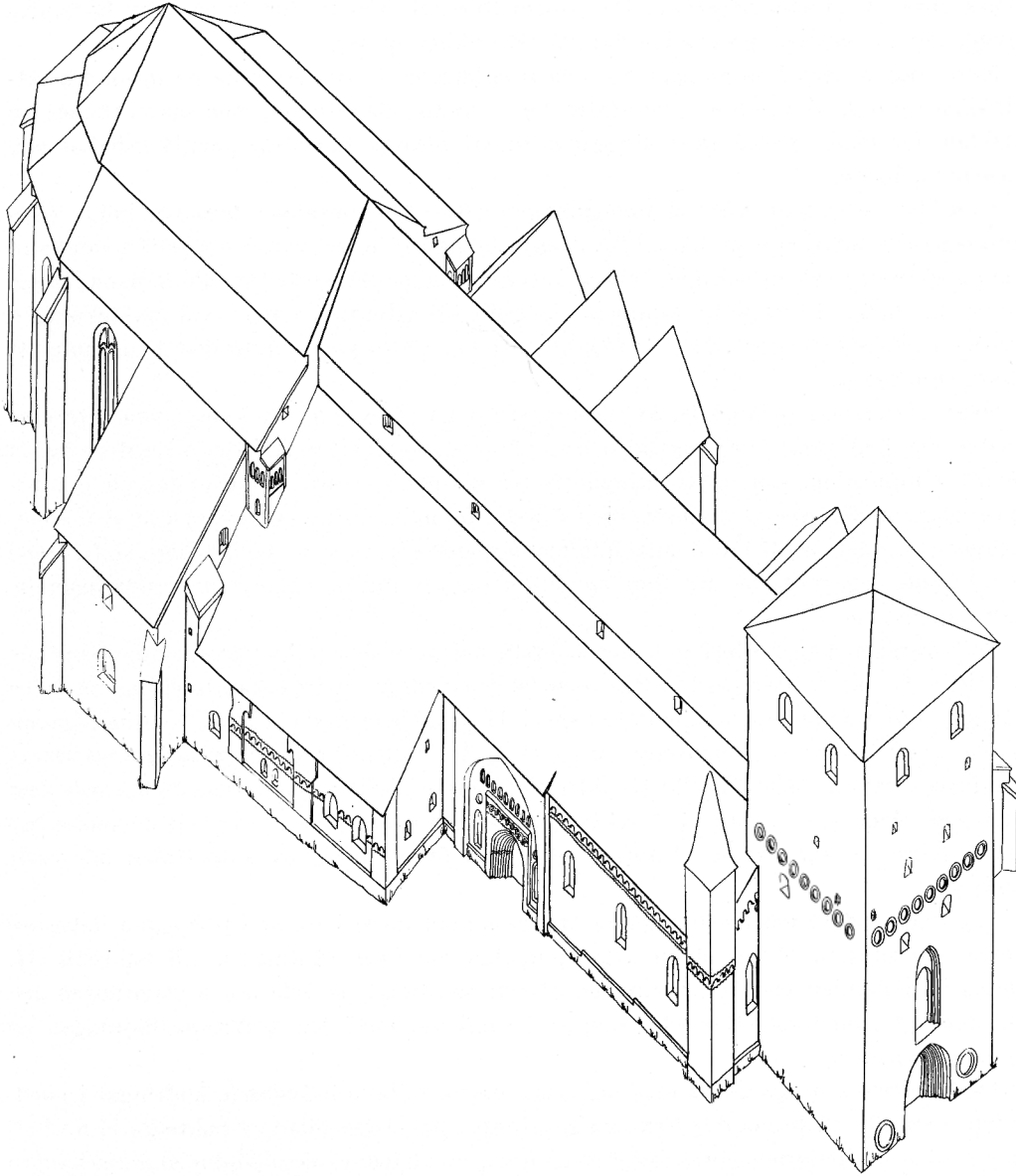

Fig. 225. Kyrkan från nordväst efter högmurarnas första höjning. Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.
NW Ansicht der Kirche nach der ersten Erhöhung der Mauern des Obergedens. Rekonstruktion. Church from NW after high walls had been raised the first time. Reconstruction.

synes vara av samma utseende. Det andra fönstret från väster är en liten fyrkantig glugg, som åtminstone på insidan har ett rätvinkligt språng.

Norra högmurens fyra gluggar äro alla stickbågiga; de två östra ha på insidan 2 rätvinkliga språng, på utsidan 1; de västra ha 1 språng på insidan, men sakna sådant på utsidan. De bägge sistnämnda gluggarna ha på insidan bevarade gångjärnshakar och haspar för luckor.

NORRA
SIDOSKEPPET
HÖJES

Samtidigt som man vid takomläggningen efter den omtalade branden höjde högmurarna och mittskeppets tak i syfte att giva långhuset större volym och bättre samband med högkoret, torde också motsvarande åtgärder hava planerats för sidoskeppen. Dessa planer ha dock, så vitt vi nu kunna se, kommit till utförande enbart vid omtäckningen av det norra sidoskeppet. Det är möjligt, att det södra sidoskeppstaket hade undgått större brandskador.

Ovan (s. 53) har meddelats, att de översta delarna av Kärnkirkans norra yttermur väster om den stora norra portalen icke äro ursprungliga, utan utgöra resultat av en senare ommurning, som nödvändiggjorts på grund av svåra brandskador på det ursprungliga murkrönet. Dessa hava med största sannolikhet förorsakats just av den ovan nämnda branden 1473. Vid denna ommurning höjdes muren sannolikt några skift. Både beträffande tegelmaterial och fogning skiljer ommurningen sig från det underliggande äldre murverket.

Påmurningen ligger i förband med översta delen av den pulpetgavel, som avslutade Sakristia II mot väster (se fig. 225) och vars gavellinje tydligt kan urskiljas på östra väggen i nuvarande Norra vapenhuset (pl. XII A) alldeles under valvet. Utdrages gavellinjen uppåt träffar den högmuren på en nivå, där utefter hela muren en insänkt ränna går fram ovanför en rad bjälkhål alldeles i gränsen mellan högmurens äldsta och dess påbyggda delar (pl. XX B; pl. XXI B visar rännan vid nivån I—I samt de därunder liggande hålen för taksparrar). Rännan anger, att övre kanten av pulpettaket här varit inskjuten.

Tegelmateriallets mått och fogning äro desamma inom hela den påbyggda delen av norra yttermuren, liksom även inom pulpetgaveln över västmuren till Sakristia II. Dessa förhållanden visa, att höjningen utförts samtidigt på hela norra yttermuren och att den ägt rum först efter eller snarare i samband med den beskrivna höjningen av högmurarna.

SAKRISTIORNA
SILVER-
KAMMAREN

Dessa arbeten drogo också med sig vissa andra, mindre betydande ändringar i nord-sidans exteriör. Utdrages den nämnda gavellinjen på västra sidan av Sakristia II nedåt, så skär den sakristiornas norra fasad på en nivå, som ligger exakt i höjd med underkanten på en utkragning i murverket, synlig kring de stora gotiska fönstren i denna fasad (fig. 56). Utdrages åter denna horisontallinje österut till Silverkammarens yttermur träffar den överkanten av ett skift, som består av enbart liggande koppar. Detta skift är det tredje ovanför det skift av enbart stående koppar, som utgjorde denna murs ursprungliga krön (fig. 187). Härav framgår, att norra yttermuren på Silverkammaren och Sak-

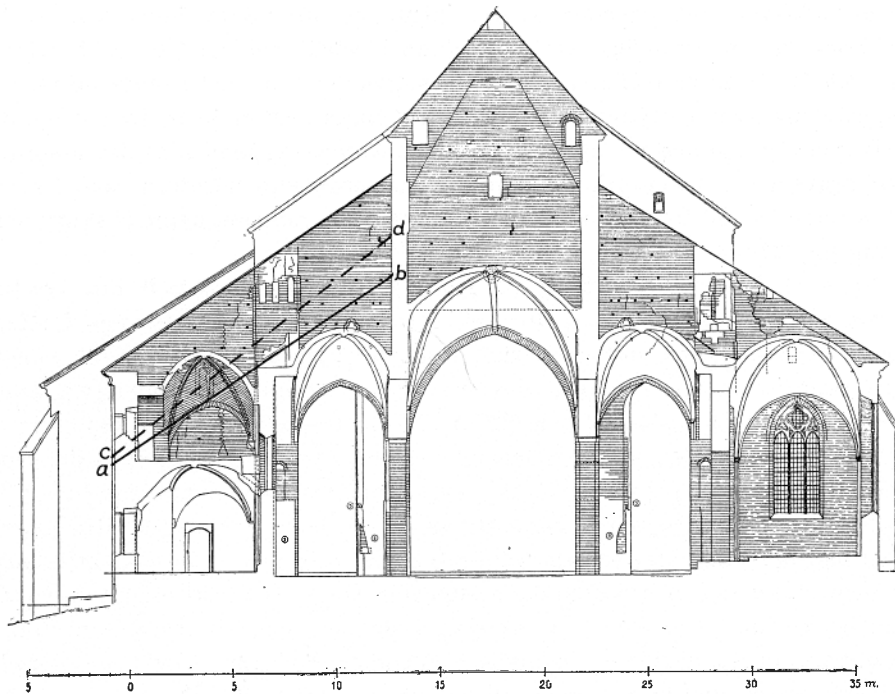

Fig. 226. Tvärsektion mot öster genom travé I. Linjen a—b anger takfallet över norra sidoskeppet. Silverkammaren och Sakristierna I och II före högmurarnas första påbyggnad. Linjen c—d visar samma takfall efter denna påbyggnad.

Querschnitt gegen O durch Joch I. Linie a—b zeigt die Dachneigung über dem N Seitenschiff, der Silberkammer und den Sakristeien I und II vor der ersten Erhöhung der Obergaden. Linie c—d zeigt die gleiche Dachneigung nach diesem Aufbau.

Cross section of church through bay I, looking E. The line a—b illustrates the pitch of the roof over N aisle, Silver Chamber and Vestries I and II before the high walls were elevated the first time. The line c—d the same pitch after this elevation.

ristierna I och II höjts 3 skift i samband med norra sidoskeppstaketets höjning för att dessa utrymmen skulle kunna läggas under samma stora pulpettak som sidoskeppet (fig. 225).

Å fig. 226 visar den heldragna linjen a—b takfallet över norra sidoskeppet, Silverkammaren och Sakristierna I och II före högmurens påmurning. Punkten a ligger vid det stående koppskiftets överkant, punkten c vid det liggande koppskiftets (fig. 187).

Punkten b anger det höjdläge, där det ursprungliga sidoskeppstaketet anslöt till norra högmuren (vid k—k på pl. XXI B). Punkten d anger nedre gränslinjen för högmurens första påmurning (vid l—l på pl. XXI B). — Den streckade linjen anger sålunda läget för det efter 1473 förhöjda taket över norra sidoskeppet, Sakristierna I och II samt Silverkammaren.

Även på västgaveln till norra sidoskeppet blevo vissa ändringar nödvändiga i samband VÄSTGAVELN

med ovan beskrivna ombyggnader. Såsom tidigare (s. 45) visats, finnas vissa rester av norra sidoskeppets ursprungliga västgavel ännu i behåll, synliga från Bibliotekskorets vind (pl. XV B). Gränsen mellan dessa ursprungliga delar och det i samband med norra sidoskeppstaket höjning nyuppförda murverket anges med en svart linje å fig. 37. På pl. XV B synes tydligt den vertikala skarven mellan påbyggnaden på den ursprungliga sidoskeppsgaveln och Kärnkirkans ursprungliga nordvästra hörntorn, som i samband med en senare förändring blev rivet och ersatt med en norr om nämnda skarv uppförd trappgång (fig. 227 B).

Vid det nu ifrågakvarande arbetet på norra sidoskeppet kvarstod¹ det nordvästra hörntornet (åtminstone till sin nedre del) för att med sin spiraltrappa fortfarande tjänstgöra såsom uppgång till långhusvindarna och västtornet. Man uppförde emellertid nu en ny trappförbindelse mellan hörntornstrappans mynning och ingångsöppningarna till mittskeppsvind och västtorn (se fig. 227 A). Denna trappa gjordes helt innesluten inom tegelmurverk på det sättet, att en friliggande, stigande valvbåge slogs ovan sidoskeppets västligaste valv utmed dess västra pulpetgavel för att bära själva trappan, som sålunda ej belastade det underliggande sidoskeppsvälv. På denna valvbåges östra kant uppfördes en tegelmur, som sträckte sig från hörntornet och upp till mittskeppets högmur. Mellan denna mur och den påmurade västgaveln slogs ett stickbågigt tunnvalv över trappgången (se pl. XV A). Det var säkerligen de obehagliga erfarenheterna från 1473 års eldsvåda, som föranledde anläggandet av denna »brandfria» trappa, som kunde avstängas både mot kyrkorummets, vindarna och västtornet.

Genom mätningar på de noggranna uppmättningsritningarna kan man fastställa, att lutningen på den sydliga delen av den nuvarande trappgångens väggar och tak svarar mot den beräknade lutningen av norra sidoskeppets vid denna byggnadsetapp förhöjda tak, under vilket sålunda trappgången fick plats.

NORDÖSTRA
HÖRNTORNET

Slutligen kan förtjäna hänvisas till ytterligare en åtgärd, som sannolikt vidtogs med anledning av takhöjningen över norra sidoskeppet. Såsom ovan nämnts (s. 28), markeras hörnen på Kärnkirkans nordöstra hörntorn av kraftiga rundstavar. Dessa äro borthuggna upp till en viss punkt, som ligger högre på tornets sydvästra än på dess nordvästra hörn (pl. XXIII). Dessa punkter ligga alldeles ovanför det höjda takfallets linje. Det är därför i hög grad sannolikt, att en bit av hörnstavarna huggits bort för det nya taket.

DATERING

Det har här ovan (s. 278) framhållits, att de i detta kapitel beskrivna arbetena med allra största sannolikhet utförts för att reparera skadorna efter den stora brand, som

¹ Huruvida det nordvästra hörntornets översta del efter eldsvådan 1473 kvarstod ovanför det nya sidoskeppstaket, såsom rekonstruktionsbilden å fig. 225 utvisar, kan icke avgöras, emedan detta hörntorn helt bortrevs ända ned till sidoskeppets taklifthöjd i samband med det senare uppförandet av den nordvästra kapellgruppen (s. 305). Det är möjligt, att hörntornets övre delar blivit så skadade vid 1473 års brand, att de måste bortrivras så långt ned, att återstoden av hörntornet kunde läggas in under det nya, förhöjda sidoskeppstaket. Upp till denna nivå bevarades hörntornet under alla omständigheter vid det här ifrågakvarande byggnadsskedet (jfr fig. 227 A).

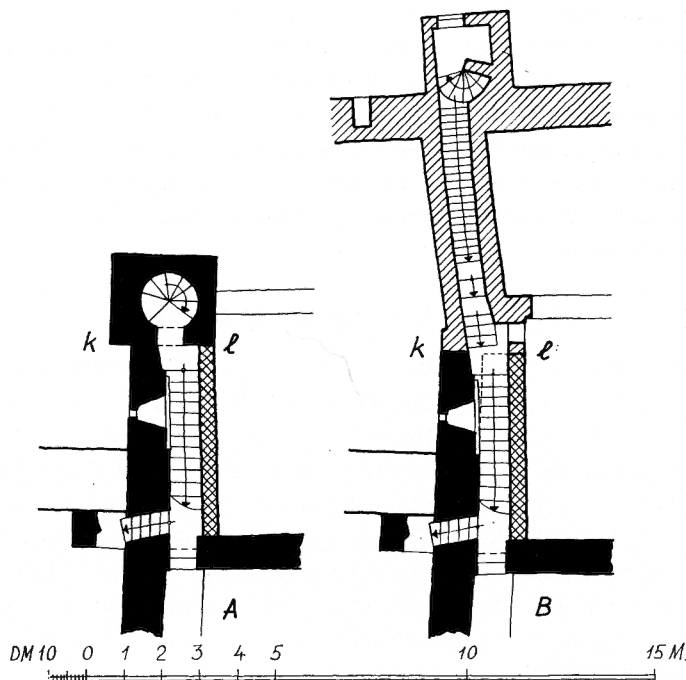

Fig. 227. Kärnkyrkans nordvästra hörn. Planer av trappa upp till mittskeppets vind och till västtornet. A visar tillståndet efter 1473 års brand, men före Bibliotekskoretets och Dopkapelletts uppförande under 1480-talet. — B visar tillståndet efter dessa kors uppförande.

NW Ecke des Kernbaues. Grundrisse der Treppe, die zum Boden des Mittelschiffes und zum W Turm hinaufführt. A zeigt den Zustand nach einem Brand von 1473, jedoch vor der Errichtung der Bibliothekskapelle und der Taufkapelle in den 80er Jahren des 15. Jahrh. — B zeigt den Zustand nach der Auführung dieser Kapelle.

NW corner of original church. Plans of staircase to attic of nave and to W tower. A shows situation after fire in 1473, but before erection of Library Chapel and Baptistry during 1480's. — B shows situation after erection of these chapels.

inträffade i juni 1473. Arbetena böra ha utförts omedelbart efter denna brand och måste närmast betraktas såsom nödvändiga reparationsarbeten, framtvingna av ellsolyckan. De äro sålunda icke att betrakta såsom några av arkitektoniska övertväganden framkallade förändringar, även om de med avseende på det nya mittskeppstakets gestaltning sökte tillgodose vissa arkitektoniska önskemål.

Brandkatastrofen inträffade under biskop Hans Magnussons¹ episkopat och drabbade icke blott domkyrkan, utan hela staden mycket hårt. Olyckan, vars verkliga omfattning beträffande domkyrkan icke med någon säkerhet kan bestämmas, ställde givetvis stora

¹ HANS MAGNUSSON, biskop i Strängnäs 1463—1479. — G. CARLSSON, s. 508—511.

anspråk på stiftsledningens driftighet i reparationsarbetet, som måste ha varit omfattande och ekonomiskt krävande. Redan 1473 uttogs en hjälpskatt från åtminstone de större kyrkorna i stiftet såsom bidrag till botande av domkyrkans skador. Mer än de nödvändigaste reparationsarbetena torde icke ha medhunnits under den gamle Hans Magnussons tid. De stora och betydelsefulla omgestaltningar av domkyrkans byggnad, som väl dock ytterst aktualiserats av brandkatastrofen, skulle i stället tagas om hand och genomföras med stor målmedvetenhet av biskop Hans' efterträdare, den initiativrike och driftige biskop Kort Rogge.¹

VII. VÄSTTORNET HÖJES

Efter 1473 års brand stod domkyrkans västtorn utan spira, förmodligen under en tid täckt med ett mycket enkelt nödtak ungefär av det slag, som fig. 225 visar. Detta underströk ytterligare det faktum, att västtornet i sin ursprungliga lägre gestalt, som avpassats enbart till Kärnkyrkan, nu tedde sig alltför lågt och oansenligt i förhållande till den genom Högkorets uppförande förlängda och förhöjda domkyrkokroppen. Det var därför ganska naturligt, att domkyrkoledningens första uppgift, sedan de nödvändiga takreparationerna slutförts, blev att taga itu med tornet, dess iståndsättande och dess anpassande till den ansenligt förstörade domkyrkan. Detta blev biskop Kort Rogges första stora byggnadsuppgift vid domkyrkan. Domkyrkokalendariet uppgiver nämligen, att biskop Rogge låtit förhöja tornmuren.

Tidigare har visats (s. 232), att det äldsta tornet slutade omedelbart under det vita band, som löper runt det nuvarande tornet. Detta torns murar torde, särskilt invändigt, ha lidit åtskilliga skador genom branden och tarvade under alla förhållanden kostsamma iståndsättningsarbeten. Att dessa borde utföras på sådant sätt, att de möjliggjorde tornets förhöjande, har säkert från början stått klart för domkyrkoledningen. Metoden för dessa nödvändiga iståndsättnings- och förstärkningsarbeten var att förse tornmurarna med de kraftiga, invändiga »fodermurar», som redan tidigare här utförligt beskrivits (s. 234f). Sedan dessa arbeten fullbordats, kunde man våga att såsom en direkt fortsättning på det gamla västtornet uppföra en 12,5 m hög påbyggnad.

Denna påbyggnad är från och med det vita bandet uppförd av tegel i munkförband. Murytorna äro nu utvändigt putsade, rödmålade och försedda med fogindelning i vit färg. Det behöver dock icke råda någon tvekan om, att även den påbyggda delen av tornet från början liksom den nedre har stått med teglet bart eller rödmålat.

Övergången mellan den äldre och den påbyggda delen markeras alltså av ett svagt insänkt, vitputsat, 4 skift högt band (pl. VI); detta går icke runt hörnen, utan slutar på 1½ stens avstånd från dessa. Avslutningen uppåt utgöres av ett ännu bevarat, utskjutande skift av stående koppar, i nederkanten fasade. Detta skift kan ännu iakttagas under den nuvarande stora putsade 1700-talslisten. Närmast under krönet orneras

¹ KORT (KONRAD) ROGGE, biskop i Strängnäs 1479—1501. — Se G. CARLSSON, s. 511—524 och där anförd rikhaltig litteratur.

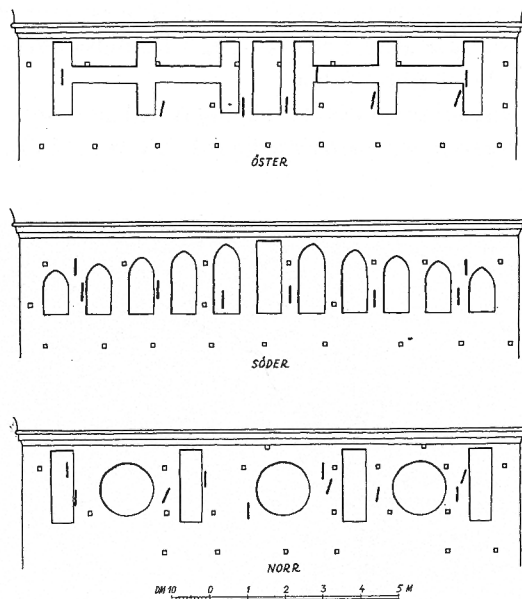

Fig. 228. Västtornets blindingar vid murkrönen på norra, södra och östra sidorna. 1 : 200. Uppm. M. Wernstedt 1908—1910.

Blendarchitektur an der Mauerbekrönung der N, S und O Seite des W Turmes. Ornamental brickwork on W tower at capping on N, S and E sides.

tornmuren av insänkta blindingar med vitputsad botten och av olika form på de fyra sidorna (pl. VI o. fig. 228).

I tornets påbyggda del finnas inga andra öppningar än de nu fungerande ljudgluggarna. I södra, västra och norra muren finnas fyra gluggar, sammanställda parvis och inom paren skilda av en fyrkantig pelare av $1\frac{1}{2}$ stens bredd (pl. XVI); i östra muren finnas blott två ensamt sittande gluggar (pl. XV B). Gluggarna ha något olika form: dels finnas gluggar med var sin stickbågiga övertäckning, dels täckas två närliggande gluggar av en gemensam stickbåge, som går fram över pelaren mellan gluggarna. På det senare sättet äro västsidans södra och nordsidans västra gluggar utformade. Alla övriga gluggar hava var sin stickbåge. I samtliga gluggar ligga numera starkt utåtlutande solbänkar av huggen kalksten. De äro icke ursprungliga.

Strax ovanför det vita bandet på utsidan finns mitt på västfasaden ett kraftigt bjälkhål. Med detta som centrum sitta järnkrampor i muren i en ganska vid krets. Kramporna ha tjänat som fästen för en urtavla, och genom hålet har visaraxeln stuckit ut. Liknande kretsar av järnkrampor finnas även på tornets övriga sidor, men däremot ej hål för visaraxlarna. På Erik Dahlberghs originalteckning till bilden av Strängnäs stad i Suecia

Antiqua (fig. 229) synes på östra och södra tornsidorna en stor urtavla ungefär på den plats, där kretsen av krampor sitter; en teckning i Peringskiölds Monumenta (fig. 230) visar motsvarande urtavla på södra sidan.

På insidan av de påbyggda tornmurarna iakttagas nedtill i murverket två breda stickbågar å var sida. Arkivolterna äro 1 sten tjocka (pl. XV B o. XVI). I östra murens södra

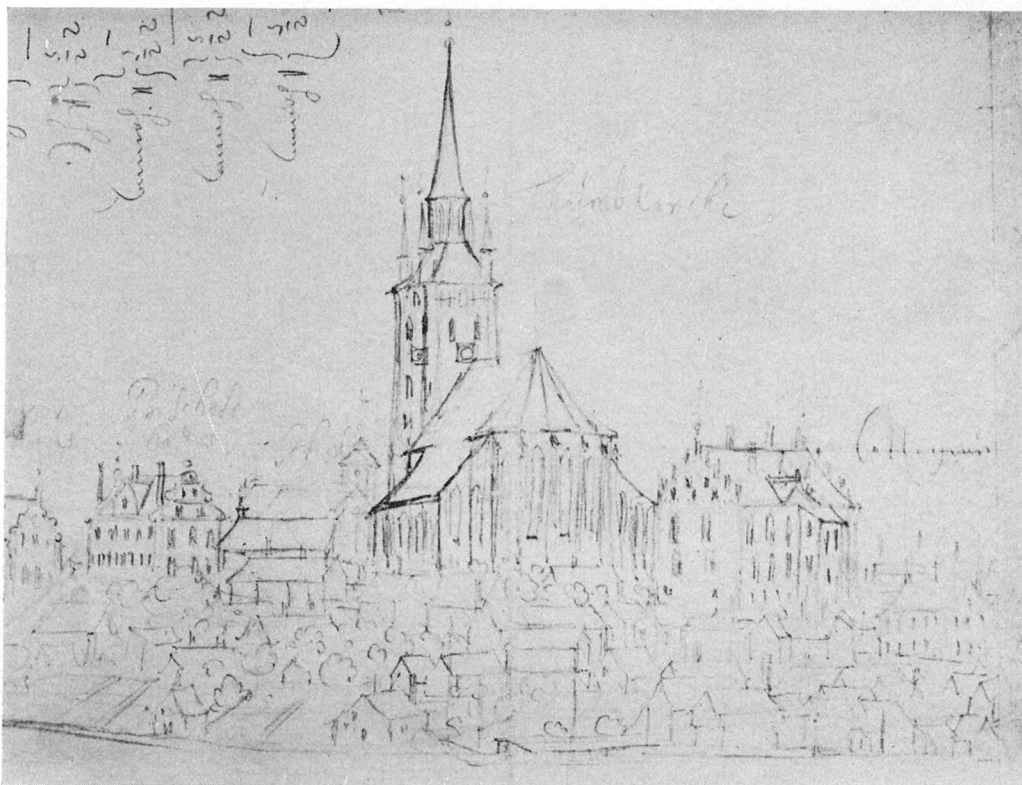

Fig. 229. Detalj ur Erik Dahlberghs originalritning till Strängnäs-bilden i Suecia Antiqua. KB.

Detail aus der Originalzeichnung Erik Dahlberghs zum Strängnäs-bild in der Suecia Antiqua (17. Jahrh.).

Detail from Erik Dahlbergh's original drawing for the Strängnäs engraving in Suecia Antiqua (17th cent.).

båge kan konstateras, att bågen icke går igenom muren ända till utsidan. Bågarnas uppgift synes vara att avlasta tornpåbyggnadens tryck på det äldsta tornets underliggande, igensatta ljudgluggar.

Inom tornets påbyggda del ligger klockvåningen. Dess golv är lagt på kraftiga träkonstruktioner, som uppbära klockbockarna. Troligen låg det ursprungliga golvet på samma nivå. Spår av ursprungliga tak- eller tornhuvskonstruktioner saknas dock helt och hållet.

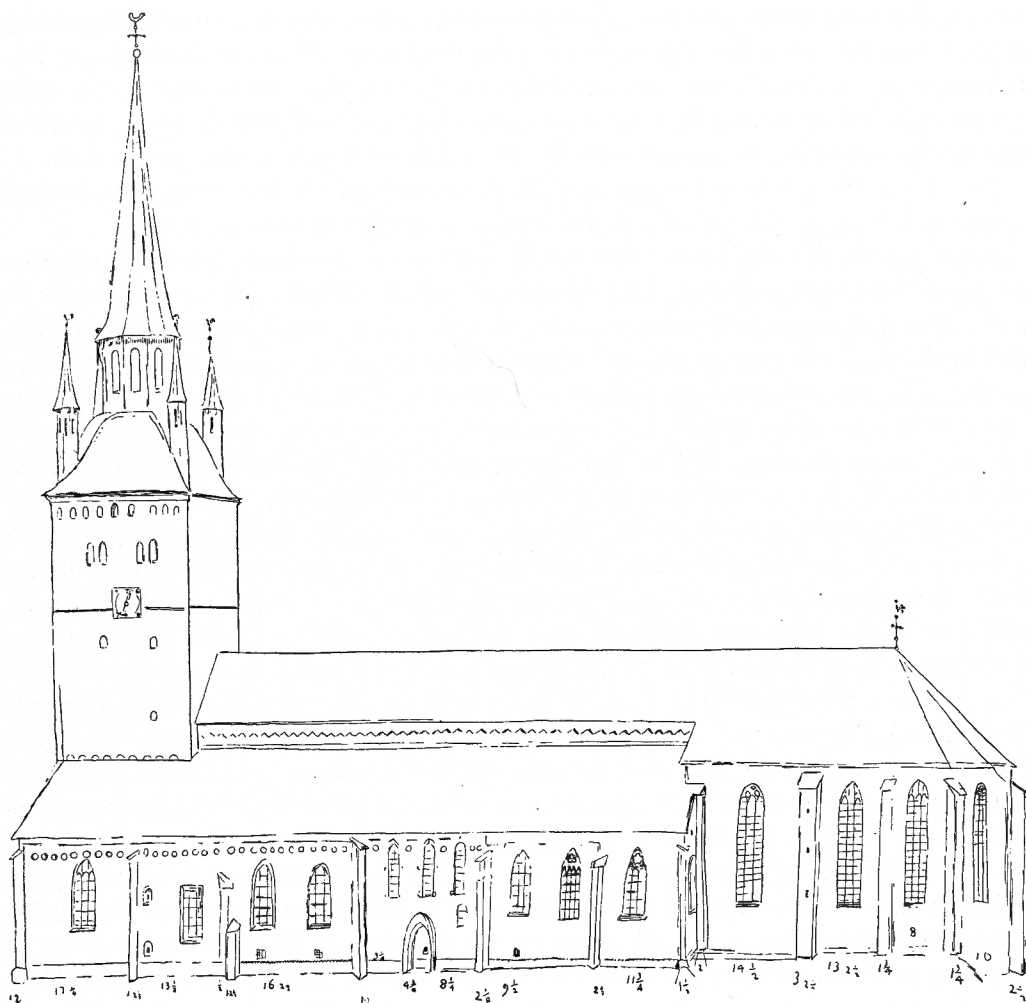

Fig. 230. Domkyrkan från söder omkring 1680. Tuschkalkering efter blyertsteckning i J. Peringskiölds Monumenta VI. KB.

Zeichnung der Domkirche um 1680.

Drawing of the cathedral, about 1680.

Ljudgluggarna omgivas på murens insida av grunda nischer med rätvinklig smyg och stickbågig övertäckning. Gluggarna nå icke ända ned till nischens botten. Härigenom bildas låga bröstningar av 8—11 skifts höjd.

I västra murens södra nisch kan nu göras följande iakttagelse: pelaren mellan gluggarna, ett stycke av posten på södra sidan, hela bröstvänet och ytterligare ett stycke av muren nedanför äro icke, såsom muren i övrigt, av brandskadat tegel, utan av ljusst, nytt tegel, murat med slarvig fogning. Dessa partier tillkommo, då den öppning igensattes,

som tagits upp för att kunna införa söndagsklockan i tornet efter dess senaste omgjutning år 1924. Vad som här relaterats, utgör en tydlig förklaring till att två ljudgluggspar försetts med en för bägge gemensam stickbåge. Härigenom blev det möjligt att på dessa ställen utan svårighet riva bort pelaren mellan gluggarna och sålunda på ett bekvämt sätt erhålla öppningar av sådana mått att större klockor kunde införas genom dem.

Överst i norra muren går uppgången till tornhuven på ett litet stycke via en kort trappa inne i muren (pl. XVI C). Denna trappa är emellertid icke ursprunglig.

Strax ovanför det vita bandet runt tornet finns en rad ganska kraftiga bjälkhål, som gå genom hela murtjockleken. I hörnen äro de radiellt riktade. Även strax ovanför de nuvarande ljudgluggarna finns en krans av på samma sätt anordnade bjälkhål (pl. VI). Det kunde ligga nära till hands att i dessa kransar av större genomgående bjälkhål se tecken på förekomsten av skyttbalkonger av trä (jfr s. 246). Att giva dem denna tydning är emellertid knappast riktigt. Till den undre balkongen fanns nämligen ingen utgång från tornet och den övre skulle ha legat synnerligen opraktiskt, betydligt ovanför klockvåningens golv. Det är troligare, att kransarna av bjälkar, som legat i dessa hål, först tjänat till att uppbära de byggnadsställningar, som användes, då tornet påbyggdes, och senare använts vid reparationer och ombyggnader av tornspiran. Vid dessa tillfällen kunde man genom att skjuta ut bjälkar genom hålen på ett enkelt sätt skaffa sig ett säkert underlag för vidare ställningsbygge. Att hålen använts på detta sätt även efter den sista stora eldsvådan 1723, då tornspiran senast avbrändes, framgår därav, att de brandskadade murarnas skal av sintrat tegel, som överallt täcker tornets innermurar, flerstädes slagits bort runt bjälkhålen, så att det underliggande oskadade röda teglet lyser fram. Detta har rimligen skett i samband med utskjutande av bjälkar genom hålen.

Över våning III och våning IV i det äldre tornet finnas bjälkhål för två lager av varandra korsande bjälkar, så placerade, att det ena ligger alldeles ovanför det andra (alltså ett förstärkt bjälklag). Samtliga bjälkar äro givetvis nu försvunna. I hålen sitta järnankare, vilkas slutar äro synliga på murarnas utsidor. Bjälkhålen synas vara ursprungliga i förstärkningsmantlarna; vid ena sidan av två motstående hål finnes regelbundet en upphuggen ränna, vars uppgift varit att möjliggöra inskjutandet av nya bjälkar. Upphuggningarna äro icke svärtade av eld, vilket visar, att de tillkommit för att möjliggöra inläggande av nya bjälkar efter 1723 års brand. Systemet har emellertid tillkommit samtidigt med förstärkningsmantlarna, eftersom hålen äro ursprungliga i dessas murverk. Även järnankarna ha förmodligen tillkommit samtidigt, eftersom de synas ligga i medeltida murbruk.

Av intresse äro också de hål eller lägen för snett uppåt gående virken, som strax under hålen för förankringsbjälkarna mellan våning IV och V (i äldre tornet) finnas i murarna, tre i varje. Vartill dessa snedsträvor tjänat är nu svårt att avgöra. Man kan möjligen antaga, att de ingått i träkonstruktioner, som uppburit en väldig tornspiras hjärtstock och förankrat denna i tornets nedre delar.

Tidigare (s. 236) har påvisats, att valvet över tornets bottenvåning jämte de inre mur-

partier vid dennas södra, västra och norra väggar (se pl. II, per. H), vilka uppbära det samma, icke tillhöra tornets ursprungliga byggnad (se fig. 194), liksom ej heller de båda inre förstärkningsmantlarna ovanför tornvalvet. All sannolikhet talar dock för att bottenvåningens valv och därmed sammanhörande murpartier äro äldre än mantelmurarna, kanske redan från tiden omkring 1460, då triumfbågen mot högkoret blev upptagen, ty det bör ha legat nära till hands att samtidigt genom upptagande av en liknande bågöppning åt väster ytterligare förstora domkyrkans gudstjänstrum. På samma gång skulle då tornrummets valv i sin äldre, något lägre form hava inslagits (jfr s. 238).

Av de omtalade inre murmantlarna sträcker sig den nedre upp till avsatsen **a** å fig. 195, den övre omfattar partiet mellan **a** och **b** på samma figur. Att dessa mantlars uppförande motiverades av skadorna genom 1473 års brand synes vara ställt utom allt tvivel. Av sektionerna å fig. 195 framgår omedelbart, att tornets tillagda översta parti icke kan ha byggts före förstärkningsmantlarnas uppförande, eftersom den påbyggda tornmuren i så fall skulle ha kommit att hänga ut över det inre murlivet ganska betydligt. Förstärkningsmantlarna inuti tornets nedre delar böra sålunda ha utförts före höjningen av tornet; troligast är väl, att de tillkommit just för att möjliggöra denna. En närmare analys av tegelmaterial och murnings sätt ger emellertid vid handen, att mantlar och förhöjning icke utförts i samma etapp.

I de bägge förstärkningsmantlarna konstateras nämligen samma tegelformat (genomsnittligt $31 \times 14,6 \times 9,5$) samt vendiskt murningsförband; alltså samma förband som i tornets ursprungliga murverk. Men tornets översta del är däremot byggd av något mindre tegel (genomsnittligt $29,9 \times 14,2 \times 8,7$) samt med användande av vanligt munkförband. Detta synes visa, att ett uppehåll i byggnadsarbetet förekommit mellan förstärkningsmantlarnas uppförande och tornets påbyggande.

I domkyrkokalendariets ovan omtalade uppgifter om 1473 års stora brandkatastrof (jfr s. 275 f) meddelas särskilt, att domkyrkans klockor därvid förstördes, varav givetvis även kan slutas, att tornet eldhärjats. Måhända var det vid klockornas nedstörtande, som valvet över tornrummet skadades i sina centrala delar, vilka därför måste undergå den restaurering, som tidigare (s. 238) beskrivits. Om så är fallet, vilket synes sannolikt, får den här ovan föreslagna dateringen av tornvalvets byggande omkring 1460 ett klart stöd. — Att tornets inre förstärkningsmantlar uppförts ganska snart efter brandkatastrofen synes sannolikt, varför deras tillkomst torde kunna förläggas till mitten av 1470-talet. Först efter en tids avbrott vidtog arbetet på tornets förhöjning, som måhända utfördes av en annan byggmästare än den, som ledde mantelmurningen. Den nye byggmästaren använde annat tegelmaterial och annan murningsteknik än den föregående. Om man daterar detta arbetes påbörjande till något år före 1480, så passar detta även väl samman med en annan av kalendariets uppgifter, nämligen att biskop Kort Rogge låtit förhöja tornmuren samt att han den 20 juli 1481 invigde den nya stora klocka, som då blivit upphängd i tornet.

Kort Rogge tillträdde sitt biskopsämbete i början av år 1480, men redan 1475 hade

DATERING

han vid ett besök i Rom av påven förordnats till koadjutor åt företrädaren, biskop Hans Magnusson. Han har sålunda haft tillfälle att även före sin biskopsutnämning sysselsätta sig med de många och trängande byggnadsfrågor, som på grund av 1473 års brand hopat sig hos domkyrkostyrelsen i Strängnäs. Och att syssla med bygghenskap var tydligen en lust för Kort Rogge.

Om formen på den spira, som småningom krönte den förhöjda tornkroppen, saknas tyvärr varje underrättelse. Den å rekonstruktionsbilden fig. 231 ritade spiran återger sålunda endast en sengotisk spirtyp, som möjligen kan ha förekommit.

VIII. HÖGMURAR HÖJAS. TAKFALL ÄNDRAS

ANDRA GÅNGEN

Den kraftfulle och byggnadslustige biskop Kort Rogges (s. 282, not 1) ämbets-tid (1479—1501) utgjorde en period av livlig och omfattande byggnadsverksamhet vid Strängnäs domkyrka. Det var under denna tid, som domkyrkan slutligt växte ut och samlades till det mäktiga, utvärtes enhetliga byggnadsverk, som ännu i dag står kvar i stort sett oförändrat.

De iståndsättningsarbeten, som varit en omedelbar följd av eldsvådan 1473 och som påbörjats strax efter olyckans inträffande, fortsattes under Kort Rogges ledning och blevo därvid utgångspunkten för nya, mera omfattande byggnadsarbeten, som syftade till att utåt föra samman domkyrkans många olikformade, vid skilda tidpunkter uppförda delar till en samlad arkitektonisk enhet. Det torde knappast råda något tvivel om, att det var biskop Kort, som låg bakom dessa planer och som också såg till, att de planerade byggnadsföretagen successivt bragtes till utförande.

De nya planerna avsågo främst att sammankomponera långhuset med högkoret och västtornet på ett bättre sätt, än den i hast efter eldsvådan tillkomna första takomläggningen lyckats åstadkomma (jfr s. 276). Detta mål sökte man nå genom att ännu en gång höja Kärnkyrkans högmurar, genom att fylla luckorna i kransen av kapell runt densamma samt genom att lägga kapellkransar och sidoskepp under gemensamma pulpettak, som sträckte sig högt upp på högmurarnas sista påbyggnad (fig. 233).

1. HÖGMURARNA

Högmurarna påmurades denna gång till sådan höjd, att deras ytterliv nådde upp strax under takfallet på Högkorets västgavel (se pl. IX B). Därigenom kunde Kärnkyrkans nya mittskeppstak helt sammanföras med Högkorstakets övre hälft så att gemensamma takfall under en och samma taknock täckte hela den centrala byggnadskroppen öster om tornet.

Påmurningen utfördes på sydmuren till en höjd av ca 1,5 m, på nordmuren till ca 2,3 m,

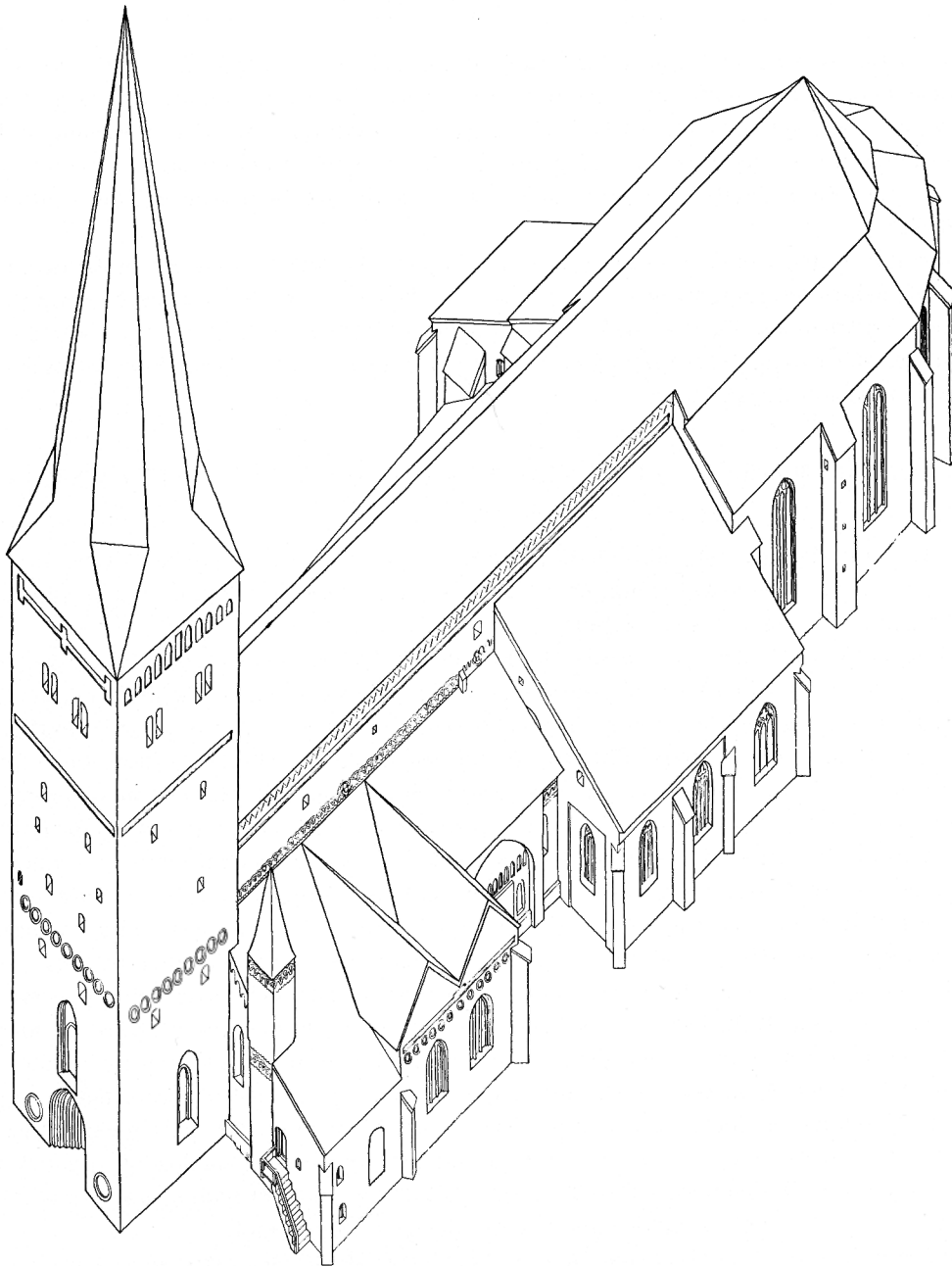

Fig. 231. Kyrkan från sydväst med förhöjt västtorn och de tre östra sidokoren på södra sidan lagda under ett gemensamt pulpettak. Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.

Die Kirche von SW mit erhöhtem Westturm, nachdem die drei Ö Seitenkapellen der S Seite unter ein gemeinsames Pultdach gelegt worden sind.

Church from SW, with elevated W tower, showing the three easternmost chapels on S side covered by a common lean-to roof

så att deras överkanter denna gång skulle komma på samma höjd (jfr s. 276). Nymurningens nedre gräns markeras, särskilt i de östra delarna, av en mindre avsats på högmurarna, klart synlig å pl. IX B. Mot Högkorets västmur och tornets östmur stöta dessa påmurningar givetvis stumt. De äro utförda av tegel i munkförband. Yttersidorna äro nu putsade, rödmålade och försedda med vit fogimitation. Ursprungligen stodo de oputsade.

Närmast under krönet, som nu utgöres av en på 1700-talet tillkommen profilerad, vit putslist, dekoreras påmurningens fasadsida av en insänkt trappstegsbård med vitputsad botten. Under denna löper ett rakt, försänkt, vitputsat band (pl. V o. VII). På högmurarnas insidor finnas stora upphuggna bjälkhål med kvarsittande järnankare för numera försvunna förankringsbjälkar.

2. STUREKORET, DJÄKNEKORET OCH GYLLENHIELMSKA KORET

Sedan mittskeppet fått sin enhetliga form, fortsattes unifieringsarbetet i ett flertal etapper närmast genom sammanförandet av Kärnkirkans sidoskepp och kapellkrans. Början gjordes i de sydöstra partierna.

Tidigare (s. 190—228) har visats, hur kapellen vid Kärnkirkans södra sida byggdes det ena efter det andra, så att slutligen hela sydsidan var kantad med kapell utom framför dess sydportal (fig. 192). De tvärställda sadeltaken över dessa kapell inneburo säkerligen en ur praktisk synpunkt föga tillfredsställande konstruktion. Huruvida dessa tak blivit förstörda vid 1473 års brand, vet man icke genom direkta uppgifter härom, men sannolikheten talar för att så varit fallet. Vid deras ersättande valde man pulpettakets form dels på grund av dess praktiska fördelar, men dels också — och kanske inte minst — emedan ett samlande av de tidigare på mindre enheter splittrade byggnadspartierna under stora gemensamma pulpettak utgjorde ett medel att åstadkomma den arkitektoniska helhetsverkan, som Kort Rogge och hans byggmästare ur estetisk synpunkt eftersträvade.

Man avsåg tydligen att täcka de båda kapellgrupperna öster och väster om sydportalen med var sitt pulpettak. Denna plan synes emellertid icke hunnit bliva utförd på mera än de tre kapellen öster om portalen, innan man beslöt sig för en ändring av planen.

För att kunna lägga ett gemensamt pulpettak över de tre östra koren, måste man bygga triangulära pulpetgavlar dels på Sturekorets östra mur, dels på Gyllenhielmska korets västmur och vidare över södra sidoskeppet en mycket stor snedgavel, som måste räcka ända upp till högmuren. Dessutom blev det nödvändigt att höja södra yttermuren för att Sturekorets valv skulle rymmas under det nya pulpettaket.

Bägge pulpetgavlarna äro bevarade i tämligen orört skick. Den östra, över Sturekoret (pl. IX A o. B), höjdes något, då den nuvarande taklisten på södra yttermuren under 1700-talet tillkom. På murens insida är den gamla gavellinjen emellertid särdeles tydlig. Det äldre murverket skiljer sig avsevärt från påbyggnaden genom mörkare färg på teglet

Fig. 232. Insidan av den östra pulpetgaveln på Sturekoret sedd från vinden. Foto E. Bohrn 1941.

Innenseite des O Pultgiebels der Sturekapelle, vom Boden aus gesehen. Inside of lean-to gable of E wall of Sture Chapel, from attic.

och omsorgsfullare murning (fig. 232). Pulpetgaveln ligger givetvis icke på insidan i förband med Högkorets västligaste strävpelare; så är dock fallet på utsidan, vilket emellertid beror därpå, att man vid gavelns höjning i samband med taklistens tillkomst drog ned en snibb av nytt murverk i hörnet mellan strävpelaren och gaveln, antagligen för att ersätta trasiga och vittrade tegelstenar. I snedgaveln sitter en liten rektangulär glugg, som är ursprunglig i murverket.

Den stora gaveln på västra sidan (pl. XI B o. XII A) saknar numera varje praktisk funktion, men står dock kvar nästan orörd under det nuvarande taket. Den vilar på Gyllenhielska korets västmur och på en stor, 1-stens rundbåge över södra sidoskeppet. Denna båges uppgift är att avlasta det tryck, som gaveln eljest skulle ha utövat på sidoskeppets gördelbåge S III—S IV. Fogarna på bågens undersida äro mycket grova och visa avtryck av skålbräderna på den form, över vilken bågen slagits. Fogstrykningen på gavelmurens västsida är omsorgsfullare utförd än på dess östsida. Teglet på sistnämnda sida är svärtat av eld, vilket däremot icke är fallet på västsidan. Den övre gavelkonturen är icke intakt; men så mycket finnes dock i behåll, att dess ursprungliga sträckning kan fastställas. Den sammanfaller med den linje, som spåren på Sturekorets östgavel ange. I gavelmuren finns en rektangulär glugg, som sitter mitt över det igensatta fönstret i Gyllenhielska korets västvägg (pl. XI B).

Såsom ovan nämnts, nödvändiggjorde höjden på Sturekorets valv, att de tre korens yttermurar påbyggdes. Då emellertid Djäkne- och Gyllenhiemskorens sydmur ligger något indragen i förhållande till Sturekorets, blev det nödvändigt för att ernå en jämn takfot för det planerade gemensamma pulpettakets att kraga ut de förstnämnda korens påmurning till Sturekorets murliv, vilket tydligt kan iakttagas på fig. 164. Att det översta partiet över de tre korens sydmurar verkligen är en samtidigt utförd påbyggnad, framgår klart därunder, att den vertikala skarven mellan Sturekoret och Djäknekoret icke fortsätter upp genom påbyggnaden.

Resultatet av den ovan beskrivna byggnadsetappen framgår av fig. 231.

Om de ovan antydda planerna nu hade kommit till utförande i ursprungligen avsett skick, skulle en gavel av det nyss beskrivna utseendet hava byggts även på Tynnelsökorets östra mur för att möjliggöra ett gemensamt pulpettak över de västra sidokoren, medan utrymmet utanför den stora södra portalen skulle ha lämnats öppet. Man har säkerligen, förklarligt nog, i det längsta dragit sig för att bygga för och dölja de båda stora och ståtliga portalanläggningarna på Kärnkirkans södra och norra långsidor. Man har i varje fall varit inställd på att söka olika lösningar på detta svåra problem. Måhända har man en antydan om, huru man möjligen tänkt sig att gestalta taket ovanför sydportalens och de stora omgivande pulpetgavlarna i följande omständigheter. Man har tydligt tänkt sig ett pulpettak, som skulle gå från södra sidoskeppets murkrön upp till samma linje på högmuren, som de bägge omgivande pulpettaken. I västra sidan på pulpetgaveln över Gyllenhiemskorets västvägg finnes ett ganska stort ursprungligt bjälkhål, som icke går igenom muren (synligt å pl. XII A). Det förefaller icke osannolikt, att man haft för avsikt att från detta hål till ett liknande i den planerade pulpetgaveln på Tynnelsökorets östmur lägga en kraftig bjälke som skulle stödja de långa sparrarna över sidoskeppet. En sådan bjälke skulle komma att ligga ungefär under mitten på sparrarna. Hålet ligger alldeles under en linje, som svarar mot det avsedda takfallet över detta parti. Gavelns avlastningsbåge skulle ha kommit att ligga helt under detta takfall. Av ett sådant takfall finnes på gavelns västsida inga som helst spår, vilket innebär, att det planerade taket aldrig kom till utförande. Anledningen härtill var, såsom nedan närmare skall utvecklas, att byggnadsplanerna ändrats, innan man börjat med arbetena på den västra kapellgruppen.

3. SÖDRA VAPENHUSET

Det är alldeles tydligt, att byggnadsledningen småningom blivit alltmera betänksam inför en sådan lösning av området kring sydportalens som den nyss skildrade. Och sedan den första byggnadsetappen avslutats med den stora pulpetgavelns utförande närmast öster om portalen, har man sannolikt klart insett omöjligheten av att förena de båda önskemålen att å ena sidan samla sydsidans kapell och sidoskepp till en arkitektonisk enhet under likartade pulpettak och att å andra sidan bevara den monumentala syd-

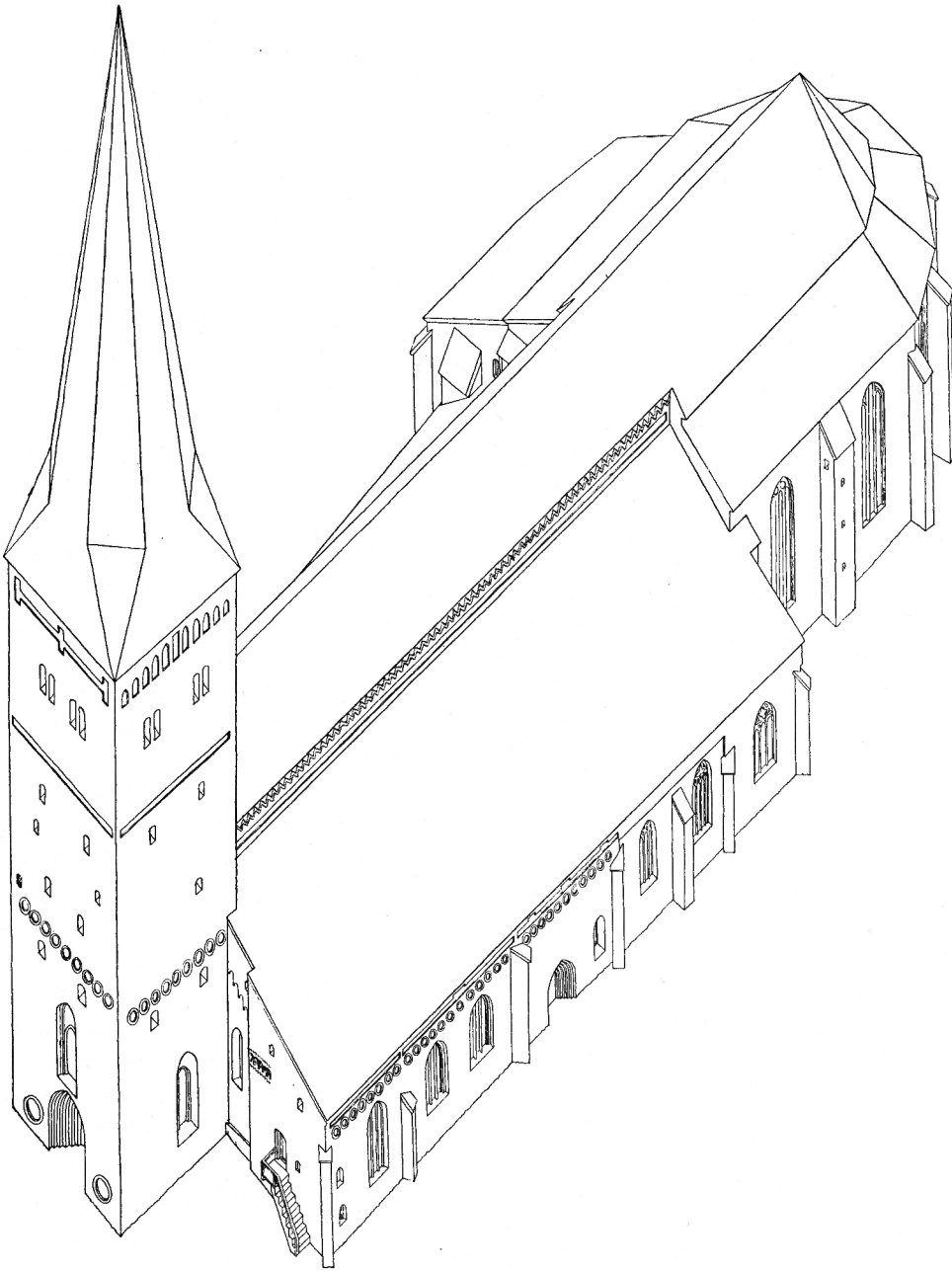

Fig. 233. Kyrkan från sydväst med sideskepp och kapell utefter hela sydsidan lagda under samma tak. Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.

Die Kirche mit Seitenschiff und Kapellen, die auf der ganzen S Seite ein gemeinsames Dach bekommen haben. Rekonstruktion.

Church from SW with S aisle and chapels along whole of S side under same roof. Reconstruction.

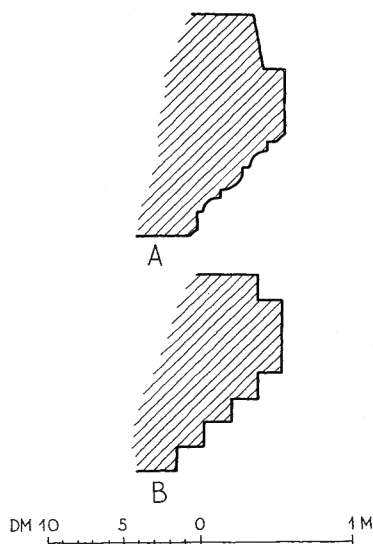

Fig. 234. Profiler på södra (A) och norra (B) ytterportalerna. Profile am südlichen (A) und am nördlichen (B) Aussenportal. Profiles of south (A) and north (B) external doorways.

portalen som en utifrån synlig entré till kyrkan. Man uppgav tydligen nu definitivt det senare önskemålet.

I stället beslöt man sig för att utfylla det ännu fria utrymmet framför sydportalen mellan kapellgrupperna med en ny byggnadsdel, innehållande ett vapenhus framför kyrkingången samt ett därbredvid liggande kapell. Denna nybyggnads yttermur i söder uppfördes till samma höjd som den södra kapellradens övriga murar. Det blev härigenom möjligt att lägga hela sydsidan under ett enda stort pulpettak (fig. 233), varigenom ett stort steg blev taget mot det arkitektoniska mål, som hägrade för domkyrkans byggnadsledning under den Roggeska byggnadsperioden.

Den omtalade nya yttermuren (fig. 235) är uppförd av tegel imunkförband. Utskjutande sockel saknas; nederst på muren ett bälte av tjock, gråmålad puts. Muren avslutas nu upptill av den på 1700-talet utförda stora putstaklisten. Under denna ligger ett utskjutande skift av stående koppar med fasad underkant. Detta har säkerligen utgjort den ur-

sprungliga taklisten. Under listen vidtog en blinderingsdekoration av samma slag som på Tynnelsö- och Sparrekoren (fig. 180). Denna har genom senare förändringar av muren (se nedan s. 298) till stor del spolierats, så att endast mindre delar av densamma nu äro bevarade (se fig. 235). Blinderingsfrisen har ursprungligen haft följande utseende: 2 skift under den ursprungliga taklisten löpte ett 3 skift brett, insänkt, vitputsat band, som med jämna mellanrum haft korta, med 1 skift uppåt utvidgade mellanstycken. Strax under bandet fanns en tät rad runda, insänkta bländen med vitputsade bottnar, omgivna av $\frac{1}{2}$ -stens tegelringar. Av dessa bländen finnas 5 i behåll jämte 2 smärre stycken av bandet. Denna fasad, liksom hela interiören närmast bakom densamma, framträder nu i ett helt och hållet annat skick än den kombinerade vapenhus- och kapellbyggnad, som uppfördes här under den Roggeska byggnadsperioden och av vilken nu endast den södra yttermurens stomme kvarstår, även denna dock med många förändringar av de ursprungliga muröppningarna i densamma.

Det nuvarande s. k. Södra vapenhuset är nämligen i sitt befintliga skick resultatet av ett flertal ändringsarbeten under senare århundraden.

För att göra en redogörelse för det ifrågavarande byggnadspartiets utvecklingshistoria lättare begriplig, torde det vara mest ändamålsenligt att börja med en beskrivning av dess nuvarande utseende för att sedan därur deducera fram dess ursprungliga anläggning och dess successiva förvandling.

Fig. 235. Sydfasaden med Södra vapenhusets yttermur. Foto Iwar Anderson 1945.
Südfassade. Aussenmauer der S Vorhalle. S front of S porch.

Södra vapenhusets yttermur genomrytes nu av en portal och tre fönster (pl. V o. XVIII A; fig. 235). Den förstnämnda, som sitter mitt på muren, är spetsbågig; dess yttre vitputsade smyg är rikt profilerad (fig. 234 A) och profilerna fortsätta oförändrade i arki-volten utan mellanliggande anfangslist eller kapital. Portarna, från 1600-talet, bestå av två lager plankor, det inre med stående plankor av väldig bredd, sammanhållna av naror med profilerade kanter; det yttre lagret är av snedställda plankor med påspikad rombin-delning, fästad vid underlaget medelst järnnitar med stora profilerade huvud. Stort stocklås.

Av de tre fönstren är det mellersta, som sitter mitt över portalen, högt och smalt, med $\frac{1}{2}$ -stens stickbåge samt något skrånande, vitputsad smyg. På sidorna därom sitta två stora fönster med $\frac{1}{2}$ -stens spetsbågar och utvändigt rätvinkligna, invändigt skrånande, putsade smyggar. Talrika kapade tegel i omfattningarna visa, att alla dessa fönster huggits upp sekundärt i det ursprungliga murverket.

Södra vapenhuset täckes av två kryssvalv av något större höjd än de övriga kapell-

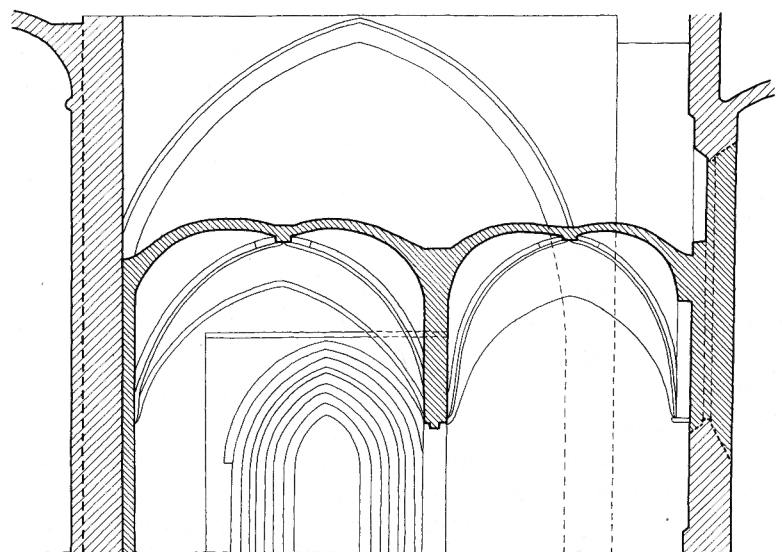
valvens (pl. XVIII A). Åt söder är mellan de båda kryssvalven inskjuten en extra kappavänför det höga smala mittfönstret. Med södra sidoskeppet förenas vapenhusrummet genom tvenne i Kärnkyrkans södra yttermur upphuggna båögppningar av samma slag, som äro upptagna mot de övriga sidokapellen. Genom upphuggningen av den västra av dessa bågar har den gamla ståtliga sydportalen till sin största del förstörts.¹

Ett studium av vapenhusets östra och västra väggar leder oss på spåren till den ursprungliga dispositionen och utformningen av detta rum. Å såväl den östra som den västra väggen äro bevarade mycket tydligt begränsade, tjockt putsade sköldfält, av vilka det östra är spetsbågigt (pl. XII A; fig. 168), det västra närmast rundbågigt (pl. XIII A; fig. 24). Sköldfältet på östra väggen sträcker sig ej över dennas hela bredd utan blott fram till en hög och smal nisch, som sitter mitt under en pilaster på Gyllenhielskorets västsida. Nischen har stickbågig, avtrappad övertäckning; omfattningens norra hörn är avrundat. Nischen utgör tydligt den delvis igenmurade nedersta delen av en trappa, som från Gyllenhielskoret lett uppåt. Granska vi närmare sydsidan av pelaren 5E, se vi snett ovanför resterna av portalarkivolten ett bälte av senare insatt tegel (fig. 25). Det ligger på lagom höjd för att kunna vara ett igenmurat spår efter ett valvanfang, sammanhörande med de bevarade sköldmurarna.

Vid undersökningar 1907—10 av nedre delen av vapenhusets södra yttermur fann man i dess västra del otydliga spår, som kunnat härstamma från en igenmurad portal, och i dess östra del spår av ett lågt sittande fönster. Dessa av själva monumentet givna antydningar kompletteras lyckligt av en i BSt förvarad planritning, utförd år 1810 av H. Måsbeck (pl. XXIX). Denna visar, att Södra vapenhusets portal vid denna tid låg i yttermurens västra del snett utanför den ursprungliga sydportalen och att i den östra delen fanns ett litet fönster, som även är synligt på Peringskiölds teckning (fig. 230).

Med utgångspunkt från de ovan anförda uppgifterna har ett försök till rekonstruktion av den äldsta anordningen av Södra vapenhuset gjorts i fig. 236. Innanför den till full fasadhöjd uppförda södra muren har endast den nedre hälften av rummet utnyttjats för ett vapenhus och ett vid sidan av detta lagt kapell. Vapenhusets portal ligger obetydligt snett framför den gamla sydportalen, som fortfarande gör tjänst såsom en huvudingång till kyrkorummet. Inga ingrepp äro gjorda i muren mot södra sidoskeppet. Det lilla kapellet öster om vapenhuset får sin belysning från ett lämpligt beläget fönster i södra muren. Upp till det stora utrymmet ovan valven leder en väl inkomponerad trappa, som utgår från Gyllenhielskorets nordvästra hörn genom en nyupptagen öppning i dess mur. — Kapellets kryssvalv har mot östra väggen (gammal mur) vilat på en sköldbåge, slagen mellan de nya murarna, men mot övriga väggar (nya) har det ej behövt sköldbågar utan kunnat byggas in i särskilda för valvslagningen gjorda utsparningar (jfr fig. 237). Vapenhusets valv har mot den gamla nordväggen haft en sköldbåge, som fick

¹ De här ovan mera summariskt gjorda beskrivningarna av åtgärder, som utförts under 1500- och 1800-talet, komma att bliva föremål för närmare behandling i en kommande fortsättning av Strängnäs domkyrkas beskrivning, där kyrkans byggnadshistoria under tiden efter 1523 skall behandlas.

SEKTION A-B

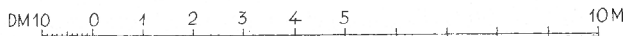
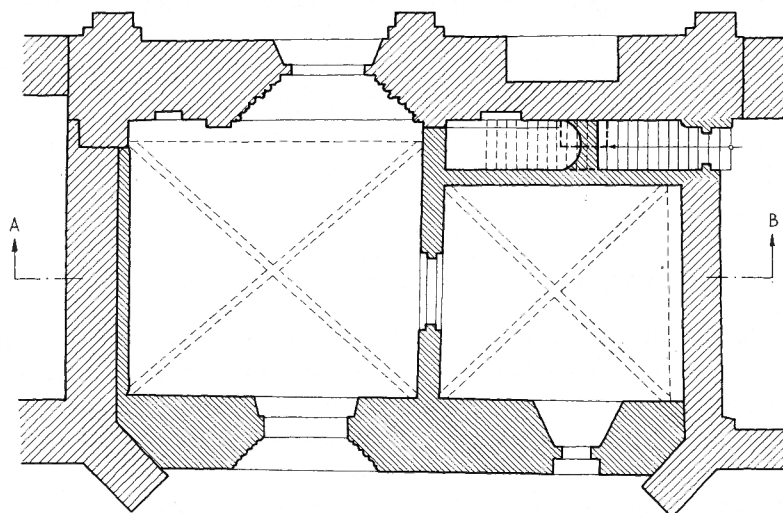
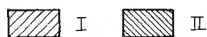

Fig. 236. Södra vapenhusets ursprungliga anläggning. Rekonstruktion av S. Curman 1963.

Ursprungliche Anlage der S Vorhalle.
Rekonstruktion.

Original disposition of S porch.
Reconstruction

sitt östra anfang just på den plats, där vi nyss konstaterat lagningar å pelaren 5E. Vid den västra väggen har man förfarit annorlunda. Där har man lagt ett $\frac{1}{2}$ -stens tegelskal utanpå Tynnelsökorets östra yttermur och slagit valvkappan mot detta murskal (fig. 237 A).

På detta sätt torde — i varje fall i sina väsentliga drag — det byggnadsparti ha varit gestaltat, vilket under 1480-talet uppfördes utanför den gamla sydportalen, och vars huvudsyfte måhända dock var att på ett lämpligt sätt fylla ut klyftan mellan de båda kapellgrupperna på domkyrkans sydsida.

Det var först på 1570-talet, som detta parti inkorporerades med det inre kyrkorummet. Det var vid denna tidpunkt (se s. 296, 328) som de låga valven nedrevos och ersattes med de nuvarande höga, varjämte de stora bågöppningarna mot södra sidoskeppet upphöggos. Efter de låga valvens rivning murade man igen de därvid uppkomna svickelsåren på ömse sidor om sköldfälten, så att man fick en jämn avslutning uppåt (fig. 237 B); härvid uppstod den avsats på västra muren, som ännu finns kvar. På samma sätt torde avsatsen på den södra fönsterväggen kunna förklaras. Vid samma byggnadstillfälle upptogs även i yttermuren tre höga, smala fönster (fig. 230), varav ett ännu sitter kvar mitt i rummet. Det lilla kapellfönstret och portalen lämnades vid detta tillfälle orörda. Det var först vid en restaurering år 1818, som de två stora spetsbågiga fönstren upptogs. Samtidigt igenmurades det lilla kapellfönstret och portalen flyttades till sin nuvarande plats. Därvid använde man det gamla profilteglet och återuppförde portalen utan förändring av dess former.

Det har syns nödvändigt att föra fram beskrivningen av detta byggnadsparti långt utanför den medeltida period, inom vilken denna beskrivning i övrigt rör sig. Det har skett för att förebygga eljest lätt uppkommande och ganska förklarliga missuppfattningar av detta till hela sitt utseende så förrädiskt medeltidsaktiga parti.

4. VÅRFRUKORET PULPETTAK ÖVER HELA SYDSIDAN

En nödvändig förutsättning för genomförande av planen att lägga ett gemensamt pulpettak över hela den södra sidan var givetvis uppförande längst i väster av en pulpetgavel av samma höjd som de i öster redan utförda samt skapande av en jämn takfotslinje även över den västra kapellgruppen. För vinnande av båda dessa mål måste Vårfrukorets murar påbyggas både i söder och väster.

SYDSIDAN

För den ursprungliga höjden av Vårfrukorets sydmur och pulpetgaveln på dess västra sida har ovan redogjorts (s. 206). Den nu erforderliga förhöjningen av sydmuren avgränsas från Sparrekoret genom en tidigare (s. 221) omtalad förtagningsskarv och från det yngre Bondkoret genom en rak vertikalskarv mitt ovanför den sydvästra strävpelaren (pl. V; fig. 171). Denna påbyggnad avslutades uppåt av ett utkragat skift av fasade koppar och under detta av samma blinderingsdekoration med insänkt horisontalband

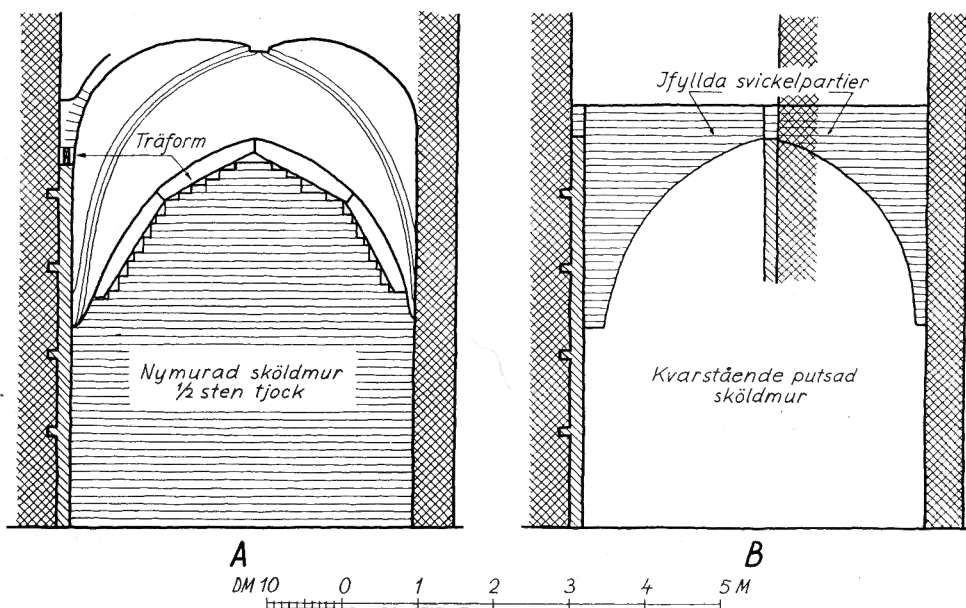

Fig. 237. Schematisk framställning av tillvägagångssättet vid byggande av de lägre valven och vid lagning av murarna efter valvens rivning i Södra vapenhuset (jfr fig. 236). S. Curman 1963.

Schematische Darstellung des Verfahrens beim Bau der unteren Gewölbe und bei der Instandsetzung der Mauern nach dem Abbruch dieser Gewölbe in der S Vorhalle (vgl. Abb. 236).

Diagram illustrating construction of lower vaults and repairs to walls after demolition of vaults in the S porch (cf. fig. 236).

och cirkelrunda bländen, som redan fanns på korets östra grannar. I vart tredje cirkelblände har man senare upptagit en rund fönsterglugg in till korets vindsutrymme.

Den på Vårfrukorets västside påbyggda stora pulpetgaveln ligger i förband med sydsideans påmurning (synligt på insidan) och stöter med sin nordände stumt mot västtornets sydöstra hörn. I samband med pulpetgavelns uppförande revs den övre delen av Kärnkirkans sydvästra hörntorn (jfr s. 47) ned till överkanten av södra sidoskeppets taklist (pl. XVIII B; fig. 41). Pulpetgavelns murverk sluter an mot hörntornets sydvästra hörn och dess ytterliv följer därefter dess västside fram till detta torns nordvästra hörn, för att sedan, efter två vinkelbrytningar, följa södra sidoskeppets västra gavelröste norrut mot västtornet. Den nya pulpetgaveln var v betydande omfattning, och för att vinna erforderligt fast underlag för dess murverk nödgades man göra ganska stora rivningar i det äldre murverket (se pl. XV A o. B).

I den nymurade pulpetgaveln finnas tre gluggar (en av dem synlig å fig. 170) av $1\frac{1}{2}$ stens bredd, täckta av utkragade stenar. De äro placerade på jämna avstånd och på sådant sätt, att en rak linje genom motsvarande hörn på alla tre gluggarna är parallell med taklinjen. Denna har sammanfallit med den taklinje, som angives av den stora pulpetgaveln över Gyllenhielmkorets västmur (s. 291).

PULPET-
GAVELN

Om gavelrösten funnits över Tynnelsö- och Sparrekoren, vilket ju icke är troligt (jfr s. 221), hava dessa nedrivits senast i samband med utförandet av det stora gemensamma pulpettak över södersidans västra parti, för vilket de närmast ovan skildrade byggnadsarbetena varit en nödvändig förberedelse (fig. 233).

DATERING

Uppgifter av arkivalisk art, som kunde möjliggöra en precisare datering av dessa arbetens utförande, föreligga veterligen icke. Det är emellertid tydligt, att det var med den sista höjningen av högmurarna och med tillbyggnaderna och omdaningarna på domkyrkans sydsida, som realiserandet av biskop Kort Rogges byggnadsplaner begyntes. Det är väl därför sannolikt, att den nu behandlade byggnadsperioden infallit under början av dennes biskopstid, d. v. s. under 1480-talet, måhända under dess förra del.

IX. KAPELL UTMED KÄRNKYRKANS NORRA OCH VÄSTRA FASADER

Sedan det arkitektoniska unifieringsarbetet fullbordats på kyrkans södra sida, måste nu turen komma till den norra, som onekligen företedde en från den södra i hög grad avvikande anblick. På norra sidan saknades dittills kapellbyggnader av samma art, som länge funnits på sydsidan (jfr fig. 225). Endast längst i öster fanns den under gemensamt tak med sidoskeppet liggande låga gruppen av stympade sakristifasader jämte den lilla Silverkammaren.

Vid uppgörande av arbetsplaner för omdaningsprojektets fullföljande på kyrkans nordsida hade man sannolikt icke enbart rent arkitektoniskt-estetiska mål för ögonen, såsom fallet ju egentligen varit, då det gällde de senaste arbetena på sydsidan. Rent praktiska, gudstjänstliga behov gjorde sig troligen samtidigt starkt gällande. Det stora och alltjämt växande antalet av altare- och prebendestiftelser vid domkyrkan krävde ökat utrymme av olika slag. Icke minst hade biskop Kort själv genom ett flertal egna prebendestiftelser bidragit till detta ökade platsbehov i domkyrkan.¹ — Det måste därvid ha tett sig naturligast att begynna den norra sidans omformande genom att bygga nytt utefter norra sidoskeppsfasadens västra del. Vid planeringen av nya korbyggnader utefter detta parti visade sig emellertid utrymmesbehovet så stort, att man såg sig föranlåten att taga i anspråk även utrymmet utanför västtornets norra sida. Man kan säkert utgå ifrån, att detta steg icke togs utan tvingande nödvändighet. Ty ur arkitektonisk synpunkt hade det givetvis varit önskvärt, att det ståtliga västtornet på alla tre sidorna fått behålla sin fria resning ända från marken såsom dittills varit fallet. Därmed hade man ju också räknat vid utförandet av den stora västra pulpetgaveln på Vårfrukorets västmur. Då beslutet senare fattades att bygga vid tornets nordsida,

¹ Se härom G. CARLSSON i Kort Rogges biografi, särskilt s. 514, 521—523. — O. NORBERG, s. 37—40, lämnar en förteckning över kända prebenden vid domkyrkan; av dessa äro nr 26—29 stiftade av biskop Kort.

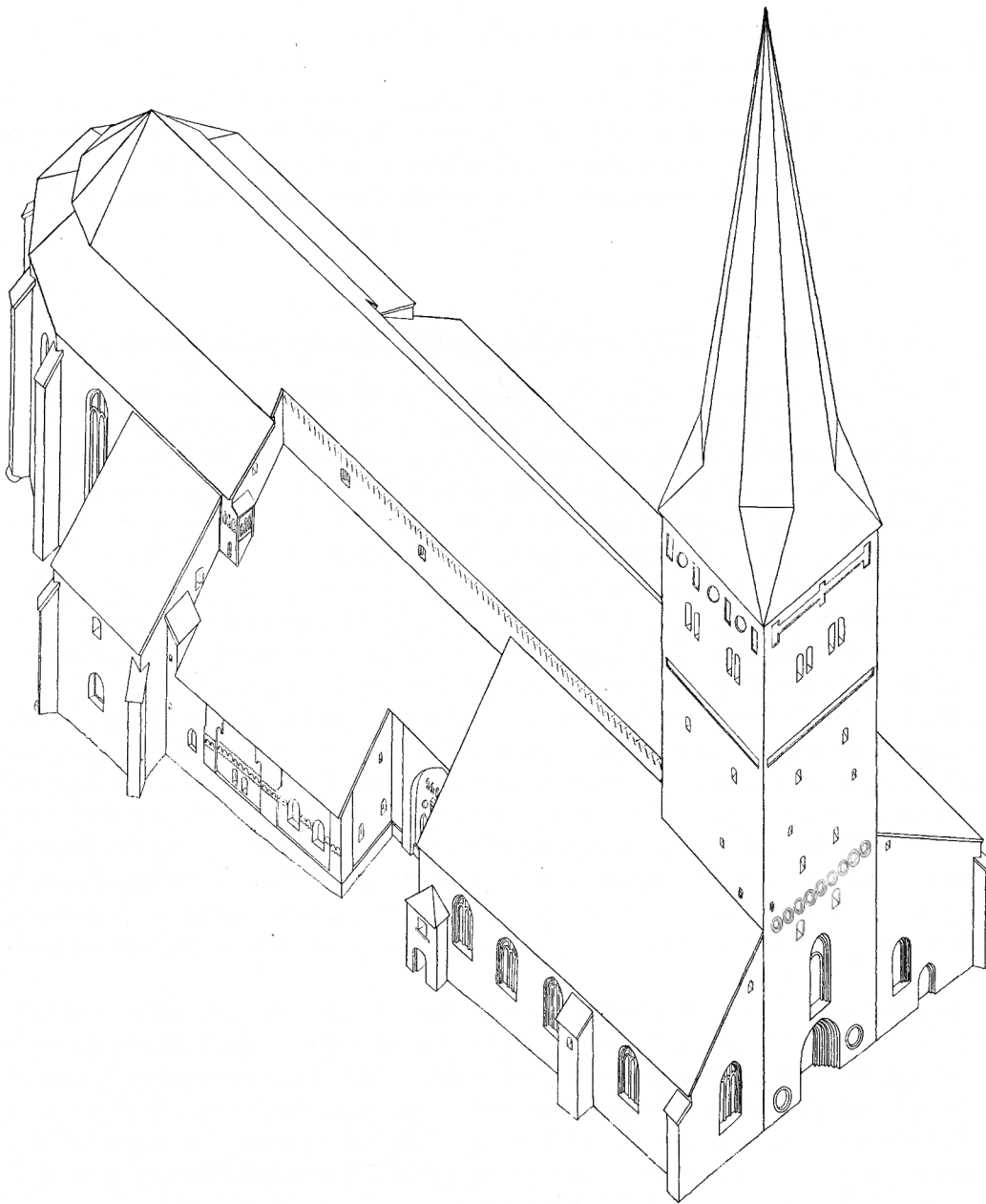

Fig. 238. Kyrkan från nordväst med samtliga sidokor på norra sidan, väster om Predikotornet uppförda. Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.

Rekonstruktion der Kirche von NW nach Erbauung sämtlicher Seitenkapellen der N Seite von W bis zum Predigerturm .

Reconstruction of church from NW, showing all chapels completed on N side, from extreme W to the Sermon Tower.

låg nog den tanken nära till hands att fortsätta med bebyggande även av området söder om tornet (jfr fig. 233 o. 238).

Det är för övrigt icke möjligt att på rent byggnadsarkeologiska grunder avgöra, huruvida de båda byggnaderna norr och söder om tornet äro utförda samtidigt eller successivt och, i senare fallet, vilkendera, som först kom till utförande. Med hänsyn till vad ovan sagts, förefaller det antagandet dock rimligast, att man började med det norra bygget.

1. KAPELLEN VÄSTER OM KÄRNKYRKANS NORDPORTAL

Då arbetena upptogos för att på domkyrkans norra sida skapa behövlige utrymmen för ytterligare ett antal altare- och kapellstiftelser, gick man till väga på ett annat sätt än det, som tidigare tillämpats på den södra sidan, där kapellen hade byggts successivt, det ena efter det andra såsom individuella enheter. Den norra tillbyggnaden utfördes såsom ett sammanhängande utrymme utefter Kärnkirkans tre västligaste travéer samt tornets nordmur, omfattande de partier, som på signaturplanen pl. IV äro betecknade med de nuvarande benämningarna Olivekransska och Cedercrantzka gravkoren, Dopkapellet och Bibliotekskoret. Då kapellens medeltida benämningar icke med någon som helst säkerhet kunnat utrönas, komma kapellen av praktiska skäl i denna beskrivning att omnämnas med sina angivna nutida namn.

Att de nämnda fyra kapellen utgöra ett enhetligt uppfört, från övriga delar skilt byggnadsparti framgår klart därav, att ingen skarv kan konstateras på dess yttermur mellan den ena ändskarven mot tornets nordvästra hörn och den andra mot Norra vapenhuset öster om det s. k. Predikotornet, som avslutade det nya kapellbygget mot öster (pl. II o. VII; fig. 238). Ursprungligen uppfördes heller inga skiljemurar mellan de olika kapellen inom detta byggnadsparti. Det är sannolikt, att denna anordning genomförts med syfte att möjliggöra en friare disposition av det samlade utrymmet. Önskvärda ändringar av dess indelning kunde ju på detta sätt lätt åstadkommas alltefter uppkommande behov.

KAPELLENS EXTERIÖR

Kapellens gemensamma nordmur går icke parallellt med Kärnkirkans norra fasadmur. Kapellen avtaga i djup mot väster. Dopkapellet är sålunda betydligt grundare än det motsvarande Vårfrukoret på sydsidan. Detta förhållande förlämnar domkyrkans västfasad en viss asymmetri. Att kapellens nordmur fått denna sneda sträckning beror säkerligen därpå, att man icke velat avvika alltför mycket från den riktning, som angavs av den befintliga norra fasadmuren på Sakristionna I och II och som betydligt skiljer sig från Kärnkirkans huvudaxel. Bibliotekskorets västmur är inriktad efter tornets västsida. Korets västmur fortsätter ett stycke förbi dess nordvästra hörn och bildar där en strävpelare. Att denna ej såsom alla andra hörnsträvpelare i kyrkan ställts snett över hörnet, utan så att den förlänger västfasaden mot norr är säkert att uppfatta såsom ett konst-

grepp för att genom murens förlängning något mildra västfasadens nyss nämnda asymmetri.

På norra fasaden finnas tvenne med denna samtida, tornartade utsprång (pl. VII); det ena ligger utanför gränsen mellan Bibliotekskoret¹ och Dopkapellet och inrymmer en trappa upp till kyrkvinden; det andra, det s. k. Predikotornet, finns vid kapellbyggnadens nordöstra hörn (fig. 238). Till dessa torn skola vi återkomma längre fram. Dessutom avbrytes det medeltida murverket helt av det Cedercrantzska gravkorets² i slutet av 1600-talet uppförda barockfasad, som till hela sin bredd och tjocklek ligger utanför det bortrivna medeltida murlivets linje (pl. II o. VII).

Det här ifrågasvarande byggnadspartiets murar äro utförda av tegel i munkförband. Fogarna äro delvis urfallna, men hava från början varit väl strukna. Teglet har ganska skiftande färg, vilket förlämnar ytorna en omväxlande karaktär. Sockel saknas på Bibliotekskorets västsida, där endast ett grovt putsat och gråmålat bälte närmast marken markerar en sockel. I denna sockel är en runsten (Sö 277) inmurad nära marken.³ Strävpelaren i nordvästra hörnet, trapptornet och Predikotornet ha socklar av tuktad gråsten utan språng. Nordmuren i övrigt har en utskjutande, skråkantad sockel, där det översta skrånande skiftet är av grovt huggen gråsten, som ligger på en illa murad, putsad och gråmålad tegelgrund.

Norra muren avslutas uppåt av den stora, vitputsade 1700-talslist, som går runt kyrkan; under denna finnas inga spår av en medeltida taklist. Denna har sannolikt legat i eller strax ovan gränsen mellan tegelmuren och nuvarande taklist. Västfasadens nuvarande lutande taklinje har tillkommit vid den höjning av pulpetgaveln, som blev nödvändig, då den nyssnämnda stora putstaklisten byggdes efter 1723 års brand. De påbyggda delarna framträda tydligt genom avvikande färg och sämre murningsteknik. Takfallets ursprungliga medeltida sträckning gick från gränslinjen mellan nordmurens tegelpartier och putstaklistens underkant upp till samma linje, där det nuvarande taket ligger an mot norra högmuren och tornet (se fig. 246).

Fönstren hava alla samma form. Denna framgår av pl. VI och VII samt av fig. 242. Omfattningarna ligga överallt i gott förband med omgivande murverk, vilket visar, att fönstren äro bevarade i ursprunglig form. Såväl smygar som masverk av tegel äro vitputsade. Ett fönster av samma form fanns säkerligen i den ursprungliga fasadmuren på

¹ Under detta kor anordnades vid senare hälften av 1600-talet ett gravvalv för den bekante Strängnäs-biskopen JOHANNES MATTHIAE (biskop 1643—1664, † 1670), vilken till domkyrkan skänkte sitt storartade bibliotek. Detta fick sin plats i gravkoret och förvaras där fortfarande. Därav namnet Bibliotekskoret. Se i övrigt s. 189, not 2.

² Detta kor förvärvades år 1686 av lagmannen i Gotlands lagsaga JOHAN CEDERCRA NTZ († 1699), som helt ombyggde det medeltida koret och i dess nedersta del inredde ett gravvalv åt sig och sina efterkommande. Se i övrigt s. 189, not 2.

³ Runstenen Sö 277 har sannolikt inmurats i väggen vid dennas uppförande. Peringskiöld har en anteckning om denna sten: »I Strängnäs domkyrkemur på väster gafveln vid Doct. Joh. Mathiae graf. — Se i övrigt s. 205, not 3.

det kapell, som senare förändrades till det Cedercrantzska gravkoret. — Vinden över Bibliotekskoret har belysts av en liten rektangulär glugg i västra pulpetgaveln, nu igenmurad på insidan.

KAPELLENS
INTERIÖR

Ursprungligen funnos inga skiljeväggar mellan de fyra här behandlade kapellen. Den nuvarande väggen mellan Bibliotekskoret och Dopkapellet tillkom vid restaureringen 1907—10 (fig. 239, där mellanväggen synes under uppförande). Att väggarna mellan Dopkapellet och Cedercrantzska koret samt mellan detta och Olivekransska koret¹ äro senare uppförda, framgår bland annat därav, att de murats omkring vissa delar av kapellens valv, som därigenom döljas (pl. XX A). Kapellen bildade sålunda från början ett enda sammanhängande rum, som hade karaktären av ett yttre sidoskepp, som öppnade sig mot det norra sidoskeppet genom stora bågöppningar, vilka uppbrutits i Kärnkirkans norra och västra yttermurar.

Golvet ligger nu i samtliga kor avsevärt högre än norra sidoskeppets nuvarande sänkta golv (jfr s. 117, not 1), och ingenstades synes den ursprungliga nivån vara bevarad. Golven Cedercrantzska och Olivekransska koren tillkommo på 1600-talet, då gravkällare inbyggdes i korens nedre delar. I Bibliotekskoret och Dopkapellet kan den ursprungliga golvnivån någorlunda bestämmas genom läget av trenne väggnischer (pl. XX A). Dessa äro varandra alldeles lika till form och mått (H 110, B 52, Dj 50). De täckas av gråstensflisor. Två av dem (i Bibliotekskorets norra vägg) ligga 15 cm över golvet; den tredje (i Dopkapellet) ligger 60 cm över dess golv.² Med ledning av väggnischers normala höjd över golv på andra ställen i kyrkan (ca 80 cm) är det tydligt, att det ursprungliga golvet i de bägge kapellen legat avsevärt lägre än nu.

Samtliga fönster äro varandra lika, sitta lika högt och nå samma höjd; fönstren i Bibliotekskoret äro obetydligt bredare än övriga (pl. VII). De ha alla skrånande smyg och brant sluttande solbänk; alldeles innanför det tegelmurade spröjsverket, som på grund av falsen för glasfönstren är grövre på insidan än på utsidan, finns ett rätvinkligt hörn, som även går utefter bågen. Tvärgående järnspröjsargå tvärs igenom tegelståndarna från fönstersida till fönstersida. I de sålunda bildade facken sitta fönsterdelar, var och en bestående av nio blyinfattade rutor av klart, ofärgat glas.

I nordmuren, vid gränsen mellan nuvarande Dopkapellet och Bibliotekskoret, fanns den ursprungliga ingången till trapptornet (pl. II; fig. 239), senare igenmurad och nu delvis dold av skiljemuren mellan kapellen, men delvis synlig i Dopkapellet. Den synliga öppningen täckes av en $\frac{1}{2}$ -stens stickbåge. Den utgör dörrnisch till den smalare trapp-ingången (jfr s. 306).

De bågöppningar, genom vilka kapellen stå i förbindelse med kyrkorummet, äro

¹ År 1675 uppläts detta kor åt generalguvenören JOHAN PAULIN OLIVEKRANS († 1707), son till ärkebiskop Laurentius Paulinus Gothus, som varit biskop i Strängnäs 1609—1637. Se i övrigt s. 189, not 2.

² Uppmätningen å pl. XX A visar golvnivån före Bibliotekskorets och Dopkapellets inredning för sina nuvarande ändamål. Måtten i texten här ovan äro tagna från nuvarande golvnivåer.

uppbrotna i Kärnkirkans yttermurar ungefär på samma sätt, som öppningarna mellan sydsidans kapell och det södra sidoskeppet. Dock har man här haft en särskild svårighet att bemästra. Mitt i gränsen mellan Bibliotekskoret och Dopkapellet stod Kärnkirkans ganska voluminösa nordvästra hörntorn hindrande i vägen för en förening av de båda rummen. Man löste dock denna svårighet genom en förvånansvärt djärv operation, som lyckades (jfr s. 49 f). Såsom fig. 40 närmare visar, rev man bort mer än hälften av hörntornet (åt norr och väster) ända nedifrån grunden och upp till gamla fasadens taklist, sedan man först omsorgsfullt murat igen spiraltrappan i tornet samt löpgångens vinkelformade genomgång under tornets sydöstra hörn. Vidare bortrevs hela återstoden av hörntornet ovanför taklistens nivå. Därigenom omformades den nedre delen av hörntornet till en måttligt stor pelare med rektangulär plan. På dennas norra sida synes ännu (högt uppe på väggen nära Dopkappellets sydvästra hörn) den gamla igenmurade hörntornstrappans spindel (pl. XX B). Mot denna pelare (1B) slogs från den nya norra yttermuren och dess trapptorn en bred, stigande »gördelbåge», som fick uppgiften att bära den svagt krökta, kringbyggda trappa, som ännu förmedlar förbindelsen mellan det nya trapptornets spiraltrappa och den tidigare (jfr s. 280 o. fig. 227) befintliga, raka trappgång, som förde över det norra sidoskeppets västligaste valv upp till mittskeppsvind och västtorn (pl. III o. XV A). Fig. 227 visar, huru dessa båda, vid olika tidpunkter uppförda, övervälvda trappstycken sammanfogats vid *k* och *l*, just där den södra trappdelen tidigare slutit an mot det ursprungliga nordvästra hörntornet. Skarvarna vid *k* och *l* (å fig. 227 B) äro mycket tydliga.

Bågen mellan Bibliotekskoret och norra sidoskeppet är ojämnt rundbågig med svag tillspetsning. Arkivolten mot sidoskeppet är $\frac{1}{2}$ -sten tjock (pl. XV A).

Vid genombrytningen av Kärnkirkans norra ytterfasad för öppningar in till de tre övriga kapellen har man följt konturerna av Kärnkirkans väggpelare och mellanliggande

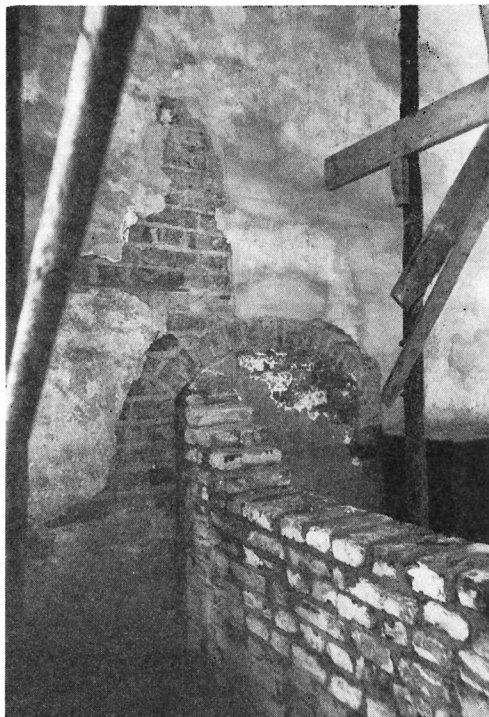

Fig. 239. Ursprungliga ingången från kyrkans inre till trapptornet på norra fasaden. Foto S. Curman 1908.

Ursprünglicher Eingang vom Innern der Kirche zum Treppenturm an der N Fassade. Original entrance to staircase tower on N front, from interior of church.

breda sköldbågar, men den bortrivna yttre muren har icke ersatts med valvbågar av samma bredd som den rivna murens tjocklek. I stället har man murat in betydligt smalare bågar under den rivna murens innerkant och låtit kapellvalvens södra kappor gå in under resten av den rivna muren fram till de nyinslagna bågarna. Kapellvalven ha sålunda liksom ätit sig in under den ursprungliga fasadmuren (se pl. XIII B o. XIV A o. B). De nya bågarna äro blott 1 sten breda och ojämnt spetsformade. I Cedercrantzska koret är den ifrågavarande bågen nu icke synlig (pl. XIX B) på grund av 1600-talsombyggnaden.

Alla fyra koren täckas av tegelvalv. Bibliotekskorets valv — ett vitputsat stjärnvalv med oputsade tegelstrålar — härrör från restaureringen 1907—10. Valvet uppfördes med viss ledning av bevarade spår efter det ursprungliga valvet, vilket störtade in 1724 som en följd av den stora eldsvådan 1723 (jfr s. 238, not 1). Det nya valvet (fig. 240) är en något rikare variant av den stjärnvalvstyp, som finns i det ungefär samtida Bondkoret. Valven i de övriga koren äro enkla kryssvalv med $\frac{1}{2}$ -sten breda diagonalbågar. Valvkvadraterna åtskiljas av gördelbågar av samma bredd och profil som diagonalbågarna. Alla hava fasade kanter (alltså 5-sidig profil) utom närmast korsningen i hjässan, där ett fyrarmat kors av $\frac{1}{2}$ -stensbredda, rätvinkliga strålar bildas. Korsarmarna äro av olika längd i de skilda kapellen. I Dopkappellets hjässa ansluta diagonalbågarna till en cirkelrund ring med plastisk dekor, utförd 1910. — Valvstrålarna växa fram ur väggarna utan egentliga konsoler.

Valvkapporna äro $\frac{1}{2}$ -sten tjocka och slagna på stick. Eftersom de äro utförda på samma gång som den norra yttermuren, saknas sköldbågar på denna sida; valvkapporna övergå nästan omärkligt i de underliggande väggfälten. Detsamma är förhållandet vid Olivekransska korets östmur. Dopkappellets västra valvkappa ansluter med sin norra hälft till den stigande gördelbågen under vindstrappan, med sin södra del till en halv sköldbåge, som går ned till pelaren 1B (se pl. XV A). — Den smala gördelbågen mellan Olivekransska och Cedercrantzska koren kan direkt konstateras inifrån det förstnämnda, där mellanväggens översta del är mycket tunn (pl. XX A). Motsvarande båge mellan Cedercrantzska koret och Dopkapellet döljes helt av den sekundära mellanväggen, men torde med största sannolikhet ha samma form som den nyssnämnda.

Väggar och valv äro helt putsade och torde hava varit så från början.

TRAPPTORNET Trapptornet är en utvändigt rätvinklig byggnad, som omsluter en rund spiraltrappa, vilken utgör den enda kommunikationsleden upp till långhusvindarna och västtornet. Nuvarande ingång ligger på trapptornets västra yttersida. Den har korgbågig övertäckning och ensprångig yttre dörrnisch. Dörren av trä, beslagen med falsad järnplåt. Upp till ingången leder en trappa av fem granitsteg. Yttertrappa och dörröppning äro emellertid icke ursprungliga. Spiraltrappan är anlagd med ingång från kapellrummet genom den igenmurade dörröppning, som ovan omtalats (fig. 239). Spiraltrappan med sin runda spindel är helt byggd av tegel. I trapptornets norra mur finnes nedanför dess pulpettak ett litet fönster med $\frac{1}{2}$ -stens korgbågig övertäckning. Strax ovanför fönstret

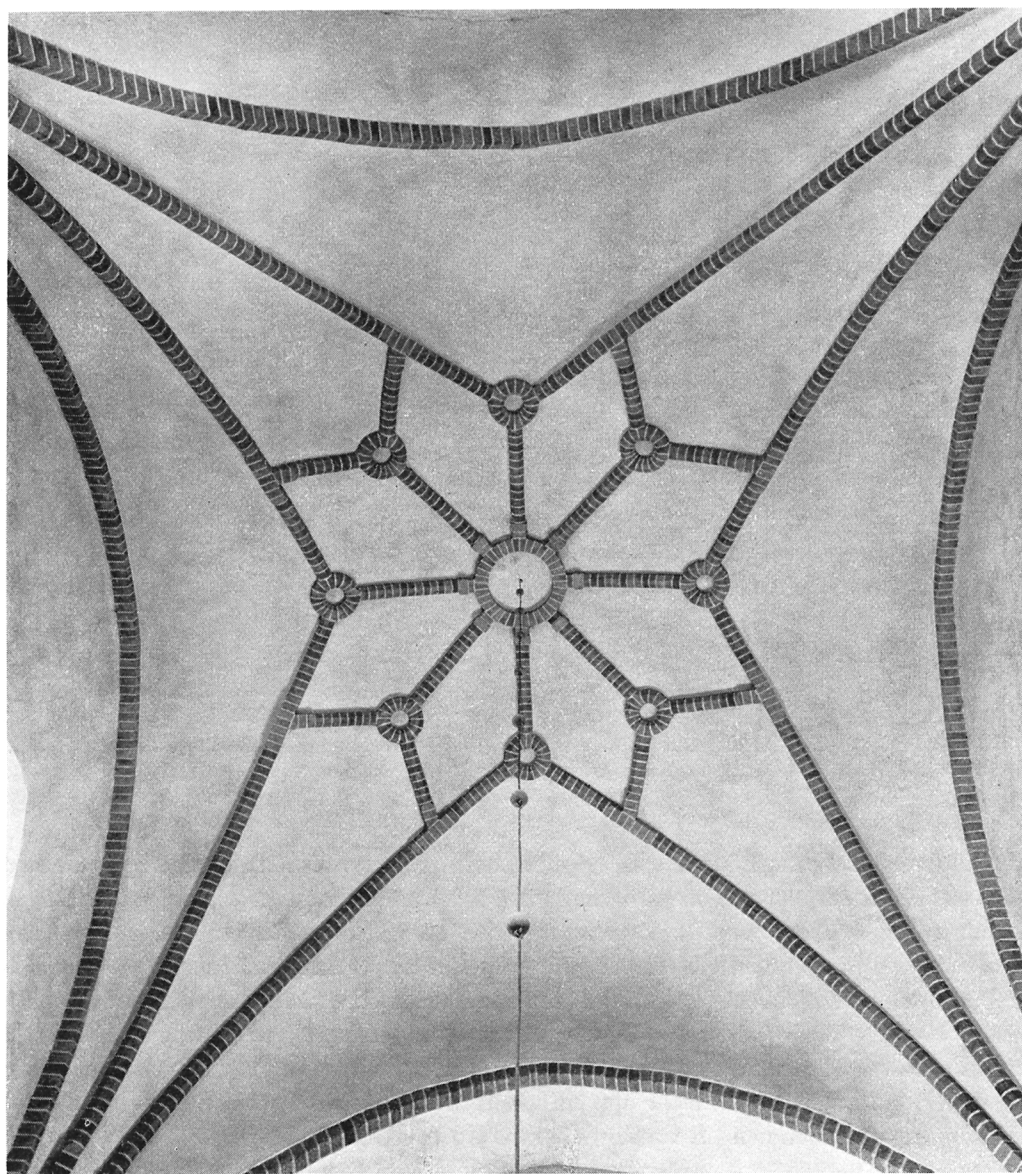

Fig. 240. Stjärnvalv i Bibliotekskoret. Rekonstruerat vid restaurering 1907—1910. Foto S. Hallgren 1963.

Sterngewölbe in der Bibliothekskapelle. Rekonstruiert bei der Restaurierung von 1907—1910. Star vaulting in the Library Chapel. Reconstructed at restoration 1907—1910.

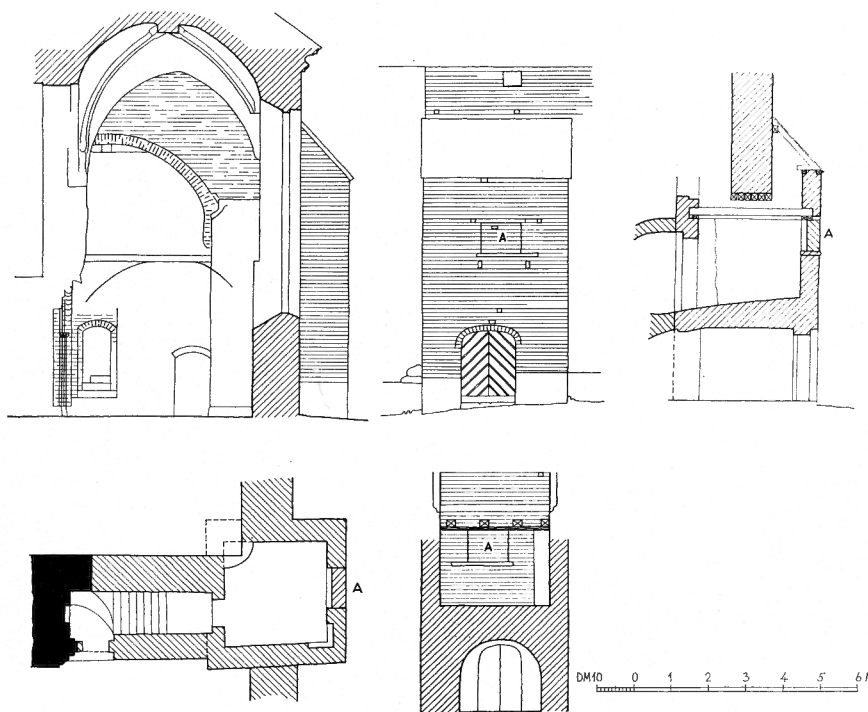

Fig. 241. Predikotornet, 1:200. Uppm. M. Wernstedt 1908—1910, kompletterad av J. Söderberg 1963.
 Predigerturm (Außenkanzel). Aufmessung. Sermon Tower, scale drawing.

ett hål för en hissbom. Efter att ha vridit sig ett helt varv, fortsätter spiraltrappan med en svagt krökt trapparm, som går ovanpå den förut nämnda breda stigande gördelbågen mellan Bibliotekskoret och Dopkapellet upp till den plats, där Kärnkirkans nordvästra hörntorn med sin spiraltrappa var beläget (se fig. 227 A). Såväl hörntornet som dess spiraltrappa ovanför löpgången försvunno helt i samband med omformandet av pelaren 1B, såsom ovan (s. 305) beskrivits. Den nya trappan över kapellvalvet kunde emellertid direkt anslutas till den tidigare utförda (s. 280) trappgången över norra sidoskeppsvalvet (se pl. III o. XV A), vilken leder upp till västtornets nordöstra hörn, där muröppningar till midskeppsvinden och till västtornets inre äro belägna (fig. 227 B).

PREDIKO-
TORNET

I den ovan beskrivna kapellgruppens nordöstra hörn ligger det s. k. Predikotornet,¹

¹ Predikotornet är en benämning på det tornartade byggnadsparti, som i nordöst avslutar den ovan behandlade nordvästra kapellgruppen. Benämningen har ingen historisk hävd. Den har här skapats för att underlätta byggnadspartiets omnämning i denna beskrivning. Den härledes från tornets användning såsom plats för predikanten vid friluftspredikningar för den på kyrkbacken församlade menigheten. Jfr s. 46.

Fig. 242. Predikotornet. Taleöppningen (nu igenmurad) synes ovan det smala ljusa bottenstycket av kalksten mitt på tornets nordsida. Foto P. O. Westlund 1937.

Predigerturm. Sprechöffnung (jetzt vermauert) ist über der schmalen hellen Kalksteinsohlbank in der Mitte der N Seite des Turmes sichtbar.

Sermon Tower. Opening for speaker (now closed) visible above the narrow, pale limestone sill in middle of N side of tower.

ett byggnadsparti, som visat sig svårt att på ett tillfredsställande sätt inordna i kapellgruppens byggnadshistoria.

Predikotornet (fig. 241) har kvadratisk plan och är byggt i två våningar, av vilka den undre utgör ett tunnvalvt källarrum. Tornets totala höjd över marken är $5\frac{1}{2}$ m. Den övre våningens murar äro 51 cm tjocka, undervåningens äro av växlande tjocklek (pl. II). Övre våningen har på södra sidan en ingång, vars underkant ligger ca $2\frac{1}{2}$ m över marken. Ingångsöppningen, som är bevarad i ursprungligt skick, täckes av en $\frac{1}{2}$ -stens stickbåge. Den har rätvinklig nisch för dörren på utsidan. På dess västra sida äro två gångjärnshakar inmurade; på östsidan en låsögla.

Det övre tornrummets väggar visa grov fogning, som gör det troligt, att man avsett att putsa dem. Rummets tak, som nu är ganska spolierat, består av fyra grova bjälkar, lagda mellan tornets norra och södra väggar. Under bjälkändarna äro i murarna inlagda 8 cm tjocka plankor, som löpa utefter hela norra och södra väggarna. Ovanpå bjälkarna har en panel av 1" bräder varit lagd med bräderna i öst-västlig riktning. Brädernas ändar ha varit inmurade i väggarna. I rummets norra vägg har vid A funnits en nu igenmurad fyrkantig öppning (B 106, H 90). Denna täckes av 8 cm tjocka träöverliggare, av vilka den som ligger närmast insidan fortsätter utefter hela väggen, tjänstgörande som underlag för bjälkändarna på denna vägg. I murens ytterliv har träöverliggaren borttagits i samband med öppningens igenmurning, men platserna för dess upplag vid sidorna äro tydligt synliga. Gluggens bottensida är täckt av en platta av huggen kalksten med rundad kant. Den inmurade plattan är åtskilligt längre än gluggens bredd och är tydligen icke tillverkad för denna plats. Väster om gluggen sitta på utsidan två inmurade gångjärnshakar för en lucka. I tornrummets nordöstra hörn finns en vinkelbruten, ca 15 cm djup försänkning i muren (se fig. 241). Väggarna i denna nisch äro slarvigt murade. Anordningen har sannolikt utförts för att lämna utrymme för ett redan från början planerat hörnskåp på denna plats.

Tornets murar äro tydligt avslutade 2 till 3 skift ovanför det förut beskrivna bjälklaget. Dess södra och västra murar ligga till hela sin höjd i förband med de nedre delarna av de murar, som i öster och norr omsluta det Olivekransska koret, i vars nordöstra hörn Predikotornet ursprungligen skjutit in med sitt sydvästra hörn (se fig. 241). Detta kunde med full säkerhet konstateras vid en undersökning 1907—10, vars resultat är inritat på uppmättningsritningarna pl. XIII B och XX A. Det inskjutande hörnet har i senare tid borthuggits, varvid man i stället uppmurat synnerligen klumpiga klackar i tornets inre hörn. Muren söderut från Predikotornets sydsida förbinder denna med Kärnkyrkans norra fasad och stöter stumt mot den västra imposten under den stora omfattningsbågen kring Kärnkyrkans nordportal (pl. II). Denna mur, som är 1 m tjock, går upp till samma höjd som Predikotornets murar och stannar på denna nivå. En betydligt tunnare (45 cm) påmurning tillhör ett något senare byggnadsskede, till vilket vi återkomma.

Fig. 243 visar Predikotornets ursprungliga tillstånd, innan det inbakats i det nordvästra kapellbygget.

Den i fig. 243 från senare till- och påbyggnader befriade anläggningen torde i varje fall representera en byggnadsidé, som man vid en viss tidpunkt önskat realisera, även om det nu är svårt att se, hur man då tänkt sig sambandet mellan denna och det samtidigt igångsatta västra kapellbygget.

Vilken har då avsikten med detta bygge varit? Man har tydligen önskat att vid domkyrkan skapa en särskilt markerad plats för officianten vid de stora friluftsgudstjänster, som vid därför lämpliga tidpunkter, särskilt vid de stora årsmarknaderna, plägade anordnas utanför kyrkorna. Vi ha tidigare i denna beskrivning kunnat konstatera före-

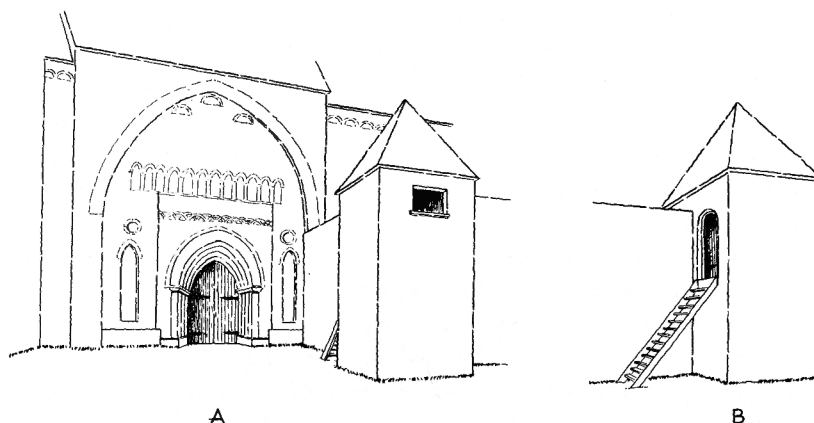

Fig. 243. Första etappen av Predikotornets uppförande. A från nordöst, B från sydöst. Skiss enl. S. Curman. Del. J. Nömmik 1963.

Erste Etappe der Errichtung des Prediger- First stage in erection of Sermon Tower.
turmes (Außenkanzels). A von NO, B von A from NE, B from SE. Reconstruction
SO. Rekonstruktion.

fintligheten av en dylik »friluftspredikstol» i Kärnkirkans sydvästra torn (jfr s. 46). Anledningen till att man nu anlade en ny sådan kan tänkas vara en önskan att förlägga den i så nära anslutning som möjligt till den nedanför kyrkogårdens nordsluttning liggande torgplatsen. Eller förutsåg man kanske redan, att den äldre predikstolen i det sydvästra hörntornet snart skulle komma att bli obrukbar genom ett planerat nytt korbygge på platsen utanför densamma?

Att den nyss skildrade byggnaden var avsedd att tjäna såsom friluftspredikstol torde stå utom allt tvivel. I sitt ursprungliga skick hade Predikotornet ingen direkt kommunikation med själva kyrkorummets. Dess ingång vette ut mot den fria platsen utanför norra kyrkoporten. Upp till predikorummets ingång förde antagligen en lös trätrappa eller en stega. Tornets taleöppning, som kunde stängas med en lucka, vette ut mot kyrkogårdens norra sluttning ned mot stadens marknadstorg (fig. 3).

Man tänker sig gärna detta kvadratiske torn täckt av en enkel pyramidhuv. Men hur skall detta låga torn kunna tänkas på ett arkitektoniskt rimligt sätt förenat med den väster om Predikotornet liggande nya kapellbyggnaden, med vars nord- och östmurar tornets murverk ligger i klart och tydligt förband ända nedifrån och upp till tornkrönet? Ett tillfredsställande svar på denna fråga kan tyvärr här icke presteras. Man nödgas komma med det vaga antagandet, att Predikotornet uppförts något tidigare än det västra kapellbyggets slutförande och enligt andra planer än dem, som senare fastställdes och för vilkas genomförande man måste vidtaga åtskilliga extraordinära byggnadsåtgärder med avseende på Predikotornet. För dessa åtgärder skall här redogöras.

Det har tidigare här framhållits, att den ledande tanken i den omfattande byggnads-

verksamhet, som bedrevs vid domkyrkan under Kort Rogges episkopat, var att successivt sammanföra de vid olika tidpunkter och i olika former uppförda kapellbyggnaderna kring Kärnkyrkan till stora enheter under gemensamma tak, allt i avsikt att förläna domkyrkan en enhetlig, monumental exteriör. Detta ledmotivs genomförande även på kyrkans nordsida fordrade givetvis, att dess fasad utan avbrott fullföljdes i hela sin längd upp till en för hela nordsidan gemensam taklisthöjd, som måste genomföras inom varje byggnadsgrupp.

Ett studium av ställningshålens lägen på det nu ifrågavarande byggnadspartiet (pl. VII) synes giva vid handen, att dess yttermur, inklusive Predikotornet, byggts ungefär samtidigt upp till detta torns höjd, men att därefter arbetet någon tid koncentrerats på färdigställande av partiets västra hälft upp till full höjd, medan man i östpartiet endast gjorde färdigt Predikotornet för dess särskilda uppgift. Då arbetet senare upptogs på östpartiet och det gällde att färdigställa detta fram till platsen framför Kärnkyrkans norra portal, fann man det nödvändigt med hänsyn till den stora byggnadsplanens fortsatta fullföljande, att utan hänsyn till det redan färdigbyggda Predikotornet bygga nordfasadens övre del tvärs över detta. Denna mur byggdes helt enkelt på ett tätt lager av bjälkar, lagda mellan Predikotornets murkrön i öster och väster, en byggnadskonstruktion, som helt bär karaktären av en nödlösning. Över tornets östsidan bröts den påbyggda muren i rät vinkel mot söder (hörnet synligt å fasaden i form av en lodrät skarv ovanför Predikotornets östra vägg) och fortsatte fram till tornets sydöstra hörn. Från detta slogs en 1-sten tjock strävbåge (fig. 241) upp mot Kärnkyrkans fasad, som träffades av strävbågen på en punkt strax under den stora omfattningsbågen kring nordportalen. Ovanpå strävbågen fortsattes den påbyggda muren fram till Kärnkyrkans fasad. I höjd nådde den upp ungefär till underkant av sidoskeppsfasadens bågfris (pl. XX B). Genom denna mur över strävbågen skapades en temporär avslutning mot öster på det nya nordvästra kapellpartiet. Detta kunde nu läggas under gemensamt tak med norra sidoskeppet på samma sätt, som tillämpats på kyrkans södra sida. Någon pulpetgavel uppfördes emellertid icke på den nyssnämnda strävbågsmuren. Sannolikt har man, i avvaktan på unifieringsarbetets fortsättande österut, nöjt sig med ett mindre kostbart provisorium, eventuellt av trä. — Den framför den nya nordfasaden utskjutande delen av Predikotornet har täckts antingen med ett pulpettak av nuvarande utseende eller av ett halvt pyramidtak med det utseende, som rekonstruktionen å fig. 238 visar. Att hela det ovan beskrivna murpartiet utförts i en följd, framgår tydligt därav, att inga vertikala skarvar kunna konstateras inom detsamma och att murkrönet ovanför Predikotornet i sin inre vinkel visar tydligt förband.

Nu har man anledning fråga sig, varför man utförde en strävbåge mellan Predikotornet och Kärnkyrkofasaden i stället för en full mur, såsom senare blev fallet (jfr s. 326). — Det torde finnas skäl antaga, att nämnda konstruktion valdes därför att man därigenom — åtminstone för någon tid — vann fördelen att få se den stora nordportalen nästan fullständig från den öppna platsen utanför nordingången. Man har tydligen bland

menigheten — förklarligt nog — hyst en stark känsla av beundran inför de stora, rikt ornerade monumentalportalerna i söder och norr, och byggnadsledningen har i det längsta velat spara dessa. Därför valde man den extraordinära åtgärden att uppföra strävbågen, under vilken man fortfarande fick skåda portalen till nästan hela dess bredd. Fig. 238 ger en föreställning om kyrkans utseende från nordväst efter avslutandet av ovan beskrivna arbeten.

Själva Predikotornet stod efter de nyss beskrivna arbetena egentligen alldeles oförändrat, ehuru inbakat i det nya murverket. Det kunde fortfarande fylla sin funktion utan någon svårighet och utan någon förändring.

Den relativt tjocka mur, som förbinder Predikotornets sydsida med Kärnkyrkan, blev ovan tornkrönets nivå icke påbyggd till hela sin tjocklek. På densamma uppfördes i stället en ganska tunn mur i direkt samband med inslagningen av valvet i Olivekransska koret. Även denna mur måste anses såsom en ganska tarvlig nödlösning, som i sin mån bär vittne om, att partiet kring Predikotornet vållat byggmästaren bryderi och oförutsedda svårigheter under arbetets slutstadium.

Det bör här upprepas, att den ovan givna analysen av tillkomsten och utvecklingen av kapellpartiets östra del måste betraktas såsom ett försök att utreda ett komplicerat arkitekturhistoriskt problem, som rymmer flera obekanta faktorer.

Tyvärr saknas direkta dokumentariska uppgifter om tidpunkten för den ovan behandlade kapellgruppens uppförande. Det visar sig även synnerligen svårt att avgöra i vad mån befintliga uppgifter rörande prebende- och altartiftelser rimligen kunna knytas till dessa kapell. Dock synes det mycket sannolikt, att den prebenda och det kor, som Kort Rogge år 1487 instiftade till åttminne av rikets helgonkonung Sankt Erik,¹ fått sin plats i den nya byggnaden. Kanske stod den ännu i domkyrkans ägo befintliga

Fig. 244. S. Erik. Skulptur i Strängnäs domkyrka, tillskriven Bernt Notke. Foto Iwar Anderson 1956. St. Erik. Bernt Notke zugeschriebene Holzplastik im Dom zu Strängnäs.

St. Eric. Sculpture attributed to Bernt Notke in Strängnäs Cathedral.

DATERING

¹ G. CARLSSON, s. 514. — Jfr även RA Perg. br. 22/12 1487 och 30/6 1488. — Det är att märka, att Strängnäs tidigare saknat S. Erik bland de svenska helgon, som hedrats med kor- eller altartyggen. Såsom anmärkningsvärt i samband med Kort Rogges initiativ till hedrande av S. Erik i Strängnäs kan nämnas, att biskopens tyskfödde fader, Kort Rogge d. ä., stadsbyggmästare i Sthlm, jämte en Uppsala-kanik redan år 1438 i Danzigs Karmeliterkloster hade stiftat ett Erikskapell och till dess altare skänkt ett altarskåp med helgonets bild (G. A. DONNER i: Mitteilungen des westpreussischen Geschichtsvereins 1930, s. 39 f.).

vackra S. Eriksbilden¹, tillskriven Bernt Notke (fig. 244), på altaret i det av Kort Rogge inrättade nya Erikskoret.

Är den sista här ovan framställda hypotesen riktig, ger den oss åtminstone en viss utgångspunkt för den ifrågavarande byggnadens datering till åren närmast före 1490.

2. BONDKORET

Det har ovan (s. 302) framhållits, att all sannolikhet talar för att det kapell, som uppförts på tornets sydsida (det s. k. Bondkoret) är senare byggt än det mycket likartade kapellet på dess nordsida (Bibliotekskoret). Man kan heller icke antaga, att det södra kapellet var planerat, då man avslutade södra långsidans unifiering med byggande av den stora pulpetgaveln över Vårfrukorets västsida (jfr s.299), ty detta ganska omfattande gavelbygge skulle ju varit alldeles onödigt, om man redan planerat ett nytt kapell på Vårfrukorets västsida. Man har därför anledning förmoda, att det ligger ett längre tidsintervall mellan avslutningen av unifieringsarbetet på långhusets sydsida och uppförandet av det nya kapellet i vinkeln mellan Vårfrukoret och västtornets sydsida. Under detta intervall arbetades det på västra delen av långhusets nordsida. Då detta sistnämnda bygge stod färdigt, måste det ha stått klart för byggnadsledningen, att det ur rent arkitektonisk synpunkt var synnerligen önskvärt att även utfylla vinkeln söder om tornet för att få jämvikt i västfasaden. Det praktiska behovet av nya kapellutrymmen torde med säkerhet alltjämt ha kvarstått.

Det nya koret har under senare århundraden gått under namnet Bondkyrkan eller Bondkoret,² vilket i denna beskrivning återupptagits, emedan den på allra senaste tiden använda benämningen Vårfrukoret här ovan (s. 214) visats vara oriktig.

Bondkorets murverk avgränsas klart från omgivande byggnadspartier genom tydliga skarvar (pl. V o. VI). Dess västfasad ligger i linje med tornets. Dess sydmur avviker däremot något från den övriga södra långhusfasadens riktning för att bli mera parallell med tornets sydmur (pl. II). Härigenom kommo korets ytterväggar att mötas i nästan rät vinkel i sydväst. Invändigt är koret i det allra närmaste kvadratisk.

Bondkoret är med avseende på material och byggnadssätt nära överensstämmande med Bibliotekskoret. Dock är dess strävpelare i sydväst ställd snett över hörnet. Den har sockel av tuktad gråsten. I västsidans gråmålade putssockel är inmurad en runsten

¹ RUNE NORBERG, Johannesfatet från Norrby. *Immaculatamästaren*, Henning von der Heide och Bernt Notke, i: *Fornvännen* 1953, s. 97 f.

² Namnet Bondkoret, som intill senaste tid använts på detta kapell, lär ha sitt ursprung av att kapellet enligt en obestyrkt tradition under någon äldre period använts till gudstjänstlokal för Strängnäs landsförsamling. Det har i senare tid varit uppdelat i tre våningar och använts som sädesmagasin, förrådsbod m. m. (O. NORBERG, s. 71 f.). — År 1887 uppläts det åt SöFmf, som iordningställde kapellet till museilokal för sina samlingar av kyrkliga föremål (*Bidr. t. Södermanlands äldre kulturhist. utg. av SöFmf*, VII, s. 2 f.). Museet öppnades 1890. — Sedan museisamlingarna flyttats till Roggeborgen, inreddes kapellet 1956 till lokal för smärre gudstjänster. Se s. 189, not 2.

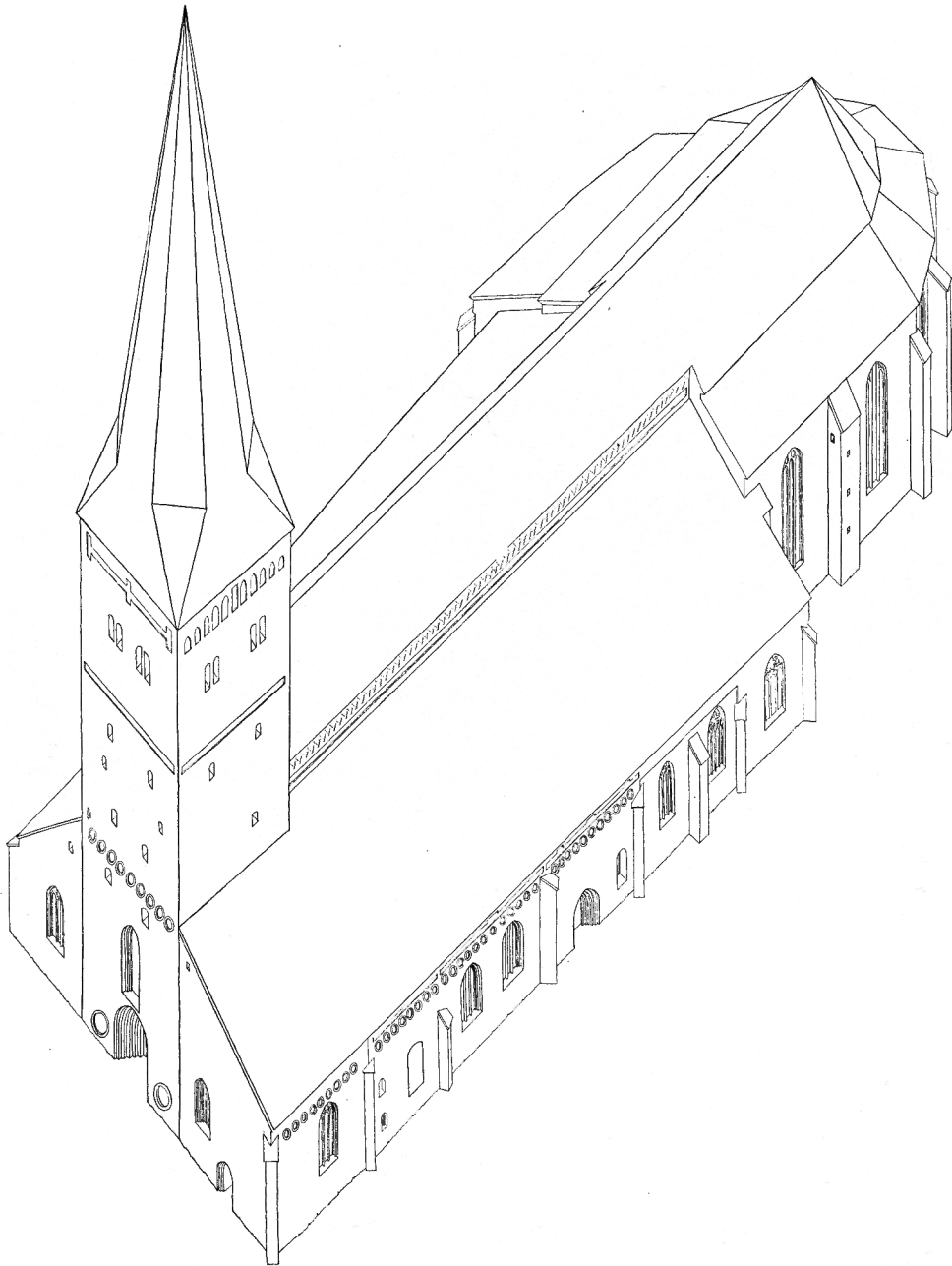

Fig. 245. Kyrkan från sydväst, efter uppförandet av Bond- och Bibliotekskoren. Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.

Die Kirche von SW nach der Errichtung der Bauern- und der Bibliothekskapelle. Rekonstruktion.

Church from SW after erection of Peasants' and Library Chapels.

Fig. 246. Kyrkans västfasad, nedre delen, sedd från nordväst. Foto M. Bratt-Gustafsson 1961.
 Unterer Teil der W Fassade der Kirche von NW. Lower part of W front of church, from NW.

(Sö 281).¹ Under sydmurens stora putslist ligger samma utskjutande, stående koppskift med fasad underkant, som finns på hela södra fasaden ända fram till Gyllenhielmska koret och som troligen utgör Bondkorets äldsta taklist. Västsidans lutande gavellinje förhåller sig som Bibliotekskorets (s. 303).

Koret har två fönster, ett i varje yttermur. Det södra (fig. 248) har samma form som fönstren i norra kapellraden, utom att masverkets småbågar äro runda. Tydliga skarvar i murverket visa, att fönstret ursprungligen gått 6 skift djupare ned, alltså lika långt ned som fönstret i Vårfrukoret. Murverket kring fönstret visar, att det är ursprungligt på denna plats samt oförändrat till formen, bortsett från igensättningen nedtill. — Fönst-

¹ Runstenen Sö 281, som endast är ett fragment, upptäcktes 1863 i dörröppningen mellan Bondkoret och den nedre bönekammaren väster om Vårfrukoret, där den legat som tröskel. Genom SöFmf:s försorg blev den 1868 uttagen och 1874 infogad på nuvarande plats i muren norr om ingången till Bondkoret. Se i övrigt s. 205, not 3.

Fig. 247. Kyrkans västfasad, nedre delen, sedd från sydväst. Foto Iwar Anderson 1942.
 Unterer Teil der W Fassade der Kirche von SW. Lower part of W front of church, from SW.

ret i västra väggen är betydligt mindre (fig. 247). Det har $\frac{1}{2}$ -stens spetsbågig övertäckning och har ursprungligen gått 4 skift djupare ned. Den vitputsade smygen har 3 språng utanför själva fönsterposten. Masverk saknas numera, men i fönsterposterna i jämnhöjd med omfattningsbågens anfang finnas spår av bortbilade masverksbågar. Det ursprungliga masverket har helt visst varit av samma slag som i sydfönstret, ehuru det knappast funnits mer än 2 fack. Den nuvarande indelningen är av smidesjärn: 2 ståndare och 5 liggande spröjsar. Rutorna äro blyinfattade och av klart glas. — Högt upp på västra pulpetgaveln och nära skarven mot tornet sitter en liten ljuslugg till vinden.

I kapellets västra mur sitter en liten portal (fig. 247). Den har 3-språngig omfattning med fasade hörn på sprången. Denna profil fortsätter i en tryckt spetsbågig övertäckning, vars yttersta $\frac{1}{2}$ -stensskift har ett följeskift av löpare. Denna portalomfattning är både till form och material medeltida. Skarvar i murverket omkring densamma visa dock, att

portalen undergått förändringar av nu icke bestämbar art. Den kan emellertid icke ha varit placerad på annat ställe i fasaden, ty denna visar inga spår efter någon igensatt öppning på annan plats. — Innanför den profilerade tegelomfattningen sitter en dörrkarm med en järnbeslagen trädörr från 1890, då Bondkoret inreddes till museum (se s. 314, not 2). Innanför denna ytterdörr en rak gång genom muren, i vars innerliv är anbragt karmen till en innerdörr av ek insatt 1956, då koret inreddes till lokal för mindre gudstjänster.

Koret är invändigt till väggar och valv helt vitputsat. Å dess östra vägg, strax under valvets sköldbåge synes ett stycke av en fris, bestående av varandra korsande rundbågar (fig. 39). Det är frisen å västra sidan av Kärnkirkans sydvästra hörntorn, som tidigare beskrivits å s. 46—49.

De bågige fönstren äro även invändigt formade som den norra kapellradens (s. 304).

Koret täckes av ett stjärnvalv av tegel, vars mönster framgår av pl. II. På östra och norra sidan, där valvet skulle slås mot redan befintliga murar, byggdes sköldbågar av 1-stens bredd; den östra bågen är spetsbågig, den norra närmast rundbågig. Valvstrå-larna utgå i hörnen från enkla utkragade konsoler (fig. 249). I nordvästhörnet finns under konsolen en hörnpilaster med 2 rätvinkliga språng. Utformningen av ribbornas anfang över konsolerna framgår av fig. 249. I hjässan ansluta ribborna till en cirkelskiva. Ribborna bestå av $\frac{1}{2}$ -stenstegel, som till större delen äro fasade utom närmast ovanför anfangen samt närmast utanför hjässcirkeln, där de äro rätvinkliga. I de fyra knutpunkter, där tre ribbor mötas, breddas dessa till helstensbredd på en längd av ca 30 cm på varje ribba, varigenom dessa knutpunkter få en särskild Y-formad markering. Valvkapporna äro $\frac{1}{2}$ -sten tjocka och delvis byggda på stick.

Korets nuvarande golvyta är av tegel med breda friser av kalkstensplattor utefter väggarna. Det stammar från 1956 års inredning.

DATERING
OCH
ÄNDAMÅL

Bondkorets många likheter med den nordvästra kapellgruppen tyder på, att det samma uppförts i anslutning till eller kort efter dennas byggnadstid. Kanske vågar man datera det till 1490-talets början.

Det har tidigare framhållits, att uppgifter saknas, som kunna giva en klar ledning till kännedom om de särskilda ändamål för vilka de senast uppförda kapellen avsetts. Så är även förhållandet med Bondkoret. Det är emellertid icke alldeles omöjligt att analogivägen komma fram till en rimlig hypotes rörande detta kapells användning. Det förhåller sig nämligen så, att just det läge, som Bondkoret innehar — längst i väster och söder om tornet — i ett flertal med Strängnäsdomen jämförbara kyrkor intages av ett s. k. Sjalakor. I Stockholms Storkyrka¹ har Sjalakoret (fr. 1421) detta läge. Samma är förhållandet i Västerås domkyrka² liksom även i Växjö domkyrka.³ I Stockholms

¹ SvK, Sthlm I, s. 7—10 och s. 307—314.

² SD nr 1570 (7/5 1412) och nr 1662 (odat. 1413).

³ EVALD GUSTAFSSON, Sjalakor och Consistorium i Växjö domkyrka, i: Fornvännen 1962, s. 112—132. Ur denna väldokumenterade uppsats hava flertalet uppgifter här om sjalakoren hämtats.

Fig. 248. Bondkorets södra fasadmur. Foto Iwar Anderson 1945.
S Fassadenmauer der Bauernkapelle. Wall of S front of Peasants' Chapel.

Franciskanerkyrka (Riddarholmskyrkan¹) låg själakoret också i väster, ehuru norr om tornet. Redan detta läge leder tanken till att Bondkoret möjligen kunnat vara domkyrkans själakor

Inrättande av själakor, Capellae omnium animarum, är en för det allmänna fromhetslivet i Sverige mycket karakteristisk företeelse under 1400-talet.² Dessa själakor utgöra,

¹ SvK, Sthlm II, s. 266 f.

² Y BRILIOTH, Svensk kyrka, kungadöme och påvemakt 1363—1414, Uppsala 1925, s. 325 f.

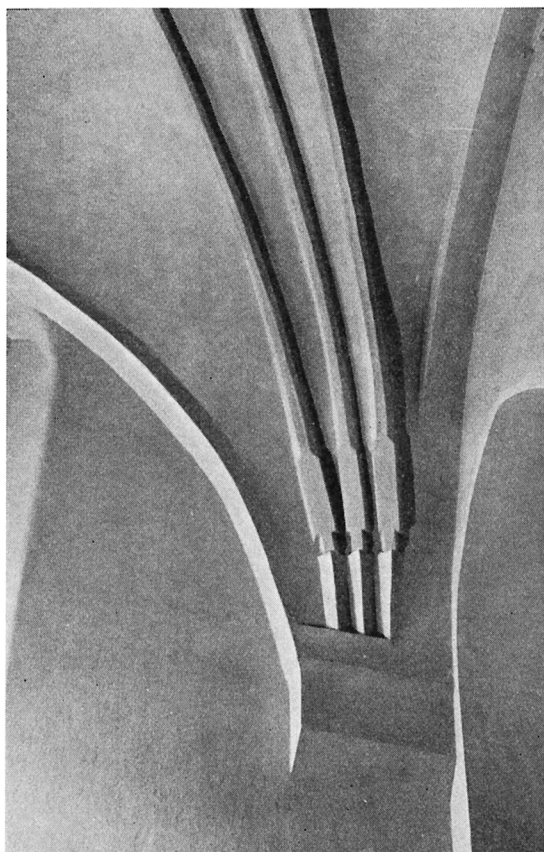

Fig. 249. Valvanfang i Bondkorets nordöstra hörn.
Foto M. Bratt-Gustafsson 1961.

Gewölbeanfang in der NO Ecke der Bauernkapelle. Impost of vault in NE corner of Peasants' Chapel.

skulle man kunna säga, en demokratisering av de altare- och korstiftelser, som under de föregående århundradena donerats till något helgons ära av enskilda förmögnare personer mot villkor, att mässor där allt framgent skulle läsas för donatorns och hans anhörigas själar. 1400-talets själakorsstiftelser däremot avsågo att sörja för *alla* bortgångna människors öde efter döden och att lindra deras kval i skärselden genom mässor och förböner, vilka gällde *alla* utan åtskillnad. Själakorsstiftelserna äro också ett uttryck för ett nyvaknat socialt intresse för alla dem, som ledo lekamlig nöd och som ej hade råd att med enskilda gåvor försäkra sig om kyrkans särskilda förböner. I stiftelseurkunden till vårt äldsta kända själakor i Linköpings domkyrka¹ 1410 stadgades så-

¹ HERMAN SCHÜCK, *Ecclesia Lincopensis*, Sthlm 1959, s. 253 f.

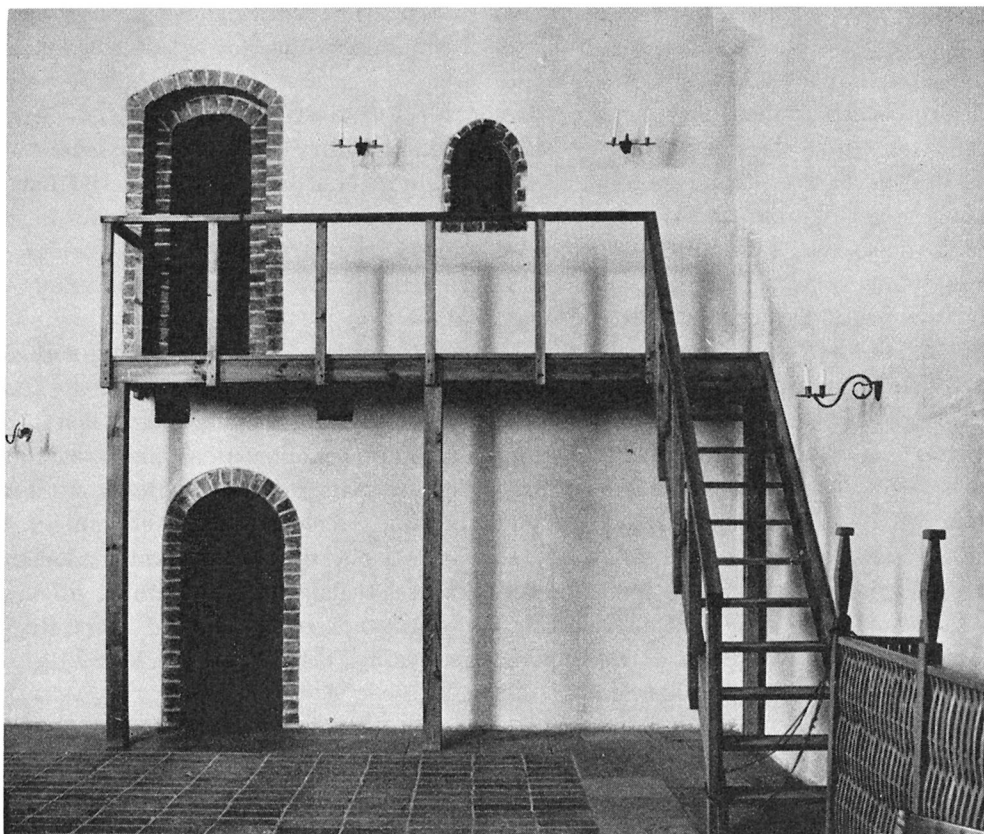

Fig. 250. Bondkorets östra vägg med ingångar till Vårfrukorets båda kamrar. Uppgångsanordningen från 1956. Foto M. Bratt-Gustafsson 1961.

O Wand der Bauernkapelle mit Eingängen zu den beiden Kammern der Frauenkapelle. Treppengalerie von 1956. E wall of Peasants' Chapel with entrances to the two closets of the Lady Chapel. Wooden construction 1956.

lunda, att de dagliga mässorna i kapellet skulle tjäna de lidande själarna i skärselden, men också dem, som plågades här i världen. Och av själakorsstiftelsernas inkomster ställdes ofta medel till förfogande för välgörenhet bland åldringar, fattiga och sjuka.

Om man nu betänker, att de båda s. k. bönekamrarna invid Vårfrukoret, vilkas västmur bilda den östra väggen i Bondkoret, just voro avsedda för att tjäna de eländas och spetälskas religiösa behov (jfr s. 216 f), synes den plats, där det nya koret uppfördes, vara alldeles särskilt lämplig just för ett själakor med dess nyss nämnda uppgifter. Bondkoret är dessutom den enda av kyrkans korbyggnader, som har direkt ingång från kyrkogården, vilket även bönekamrarna tidigare hade ägt, en anordning, som är karakteristisk för många själakor och som just sammanhänge med dessas uppgift att taga emot de and-

ligen och lekamligen elända, som där kunde söka hjälp utan att behöva passera genom kyrkans huvudrum. Själakoren voro lokaler både för kyrkans gudstjänst och för dess slumtjänst, där även allmosor utdelades.

En prebenda animarum vid Strängnäs domkyrka hade stiftats redan 1425 av biskop Arend Johansson (se s. 246, not 3), säkerligen under intrycket av den »själakorsväg», som drog fram över landet under årtiondena närmast efter instiftandet av själakoret i Linköping 1410. I det sistnämndas stiftelseurkund hade uttalats den förhoppningen, att denna Guds gåva skulle sprida sig från Linköpings kyrka till andra delar av världen, en förhoppning, som icke kom på skam. Själakor inrättades vid ett flertal domkyrkor och stadskyrkor¹ under den närmast efterföljande tiden.

Biskop Arend hade emellertid före sin biskopsutnämning i Strängnäs varit kanik icke blott i Strängnäs utan även i Linköping, där han alltså personligen haft tillfälle att erfara »vad Guds nåd bevisat i Linköping och flestades på kort tid, sedan själapapellen börjat inrättas». ² Huru den av Arend år 1425 grundade själaprebendan verkade under den första tiden, därom kunna vi måhända våga draga vissa slutsatser med stöd av domkyrkokalendariets i not 2, s. 228 citerade uppgift, att biskop Arend »fundavit chorum S:t Annae et animarum». Sannolikt fick själaprebendan ett altare i S. Annas kor för hållande av de dagliga själamässorna. Måhända förlades dess sociala hjälpverksamhet till någon av bönekamrarna vid Vårfrukoret, tills det slutligen i samband med Kort Rogges stora byggnadsarbeten fick åt sig upplåtet det rymliga och vackra kor, som byggdes i direkt anslutning till dessa kammare.

3. NORRA VAPENHUSET

Sedan de ovan å s. 282—322 skildrade byggnadsarbetena slutförts, stod man inför slutskedet av den stora Roggeska unifieringsplanen. Det gällde nu att omskapa även den östra delen av långhusets nordsida, så att denna i sin helhet kunde läggas under ett gemensamt takfall. För att nå detta mål måste »gluggen» framför den stora nordportalen igenbyggas och de gamla Sakristiornas och Silverkammarens nordmurar höjas, så att hela nordsidans fasadmur fick en gemensam taklisthöjd. De härför nödvändiga byggnadsarbetena utfördes tydligen — i varje fall beträffande fasadmurarnas uppförande — i en och samma arbetsetapp, ty inom de partier av norra fasaden mellan Predikotornet och Nedre sakristian, vilka å fig. 251 äro markerade med snedstreckning,

¹ Förutom i de ovan s. 318 nämnda kyrkorna stiftades själakorsprebenden och inrättades själakor i bl. a. följande större kyrkor: Uppsala domkyrka 1411—1412 (Y. BRILJOT, a. a. s. 325, not 3); Skara domkyrka, 1415 (SD nr 2043 och nr 2703); S. Olai i Norrköping 1417 (Y. BRILJOT, a. a. s. 325, not 3); S. Lars i Söderköping 1420 (S. LJUNG, Söderköpings historia, Lund 1949, s. 176.).

² Uttalande i ett brev från 1427, enligt vilket rådet i Jönköping beslutat instifta ett själapapell i stadskyrkan. I detta brev säges vidare, att själakoren nu äro »ofwer tywggw, sydhan thæ byriadis ii Lynkopunge» (Privilegie- och frihetsbrev samt andra urkunder rörande Jönköpings stad 1284—1785, under red. av C. M. Kjellberg, Jönköping 1930, s. 383 f.).

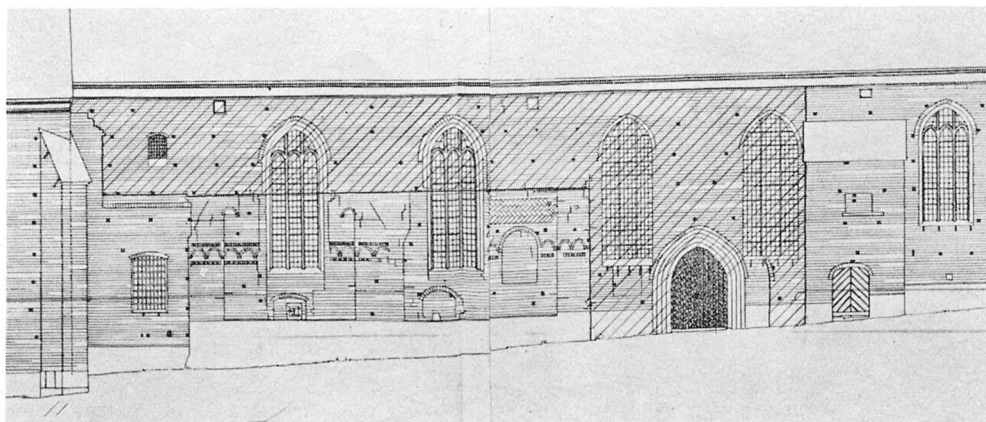

Fig. 251. Östra delen av norra långhusfasaden. Den snedstreckade delen visar omfattningen av den sista byggnadsperioden på denna fasad.

Ostteil der N Langhausfassade. Der schraffierte Teil gibt den Umfang der letzten Bauperiode an dieser Fassade an.

E part of N front of nave. The shaded parts indicate the extent of the last building period of this front.

finnes ingen som helst skarv. Och de horisontala raderna av bomhål för byggnadsställningarna gå regelbundet fram över hela det ifrågavarande murverket, vilket bestyrker enhetligheten i byggnadsperioden (pl. VII). Murverket är helt uppfört av tegel i munkförband. Det avslutas nu upptill av den stora putslisten från 1700-talet. Spår av medeltida taklist äro ej synliga; denna torde ha legat just i gränsen mellan putslisten och den nu synliga tegelytan.

De olika byggnadspartierna inom denna etapp skola här nedan skildras vart och ett för sig.

Sedan man för den arkitektoniska helhetens skull nödgats besluta sig för att offra den öppna platsen utanför nordportalen, har man vid disponerandet av utrymmet inom den nya byggnadsdelen tydligen följt alldeles samma schema, som tidigare hade tillämpats framför den södra portalen (jfr s. 294 f o. fig. 236). Sträckningen i plan av Norra vapenhusets yttermur bestämde helt av redan existerande murar (pl. II). Muren avgränsas i väster genom en vertikal skarv utefter hela Predikotornets östra sida och murverket ovanför denna; i öster genom en vertikalskarv mot Sakristia II (pl. VII). Sockel markeras nedtill genom ett bälte av grov, gråmålad spritputs.

Norra vapenhusets yttermur har numera två stora spetsbågiga fönster, ett på vardera sidan om en spetsbågig portal (pl. VII; fig. 252). Dessa äro icke ursprungliga, vilket framgår av tydliga skarvar i murverket runt omkring dem (om dessa fönster se nedan s. 329). På den tidigare omtalade (s. 296) Måsbeckska planen av år 1810 (pl. XXIX) synes, att även portalen till Norra vapenhuset legat i yttermurens västra hälft, d. v. s. snett framför den stora norra sidoskeppsportalen. I murverket under det stora västra

DEN UR-
SPRUNGLIGA
ANLÄGG-
NINGEN

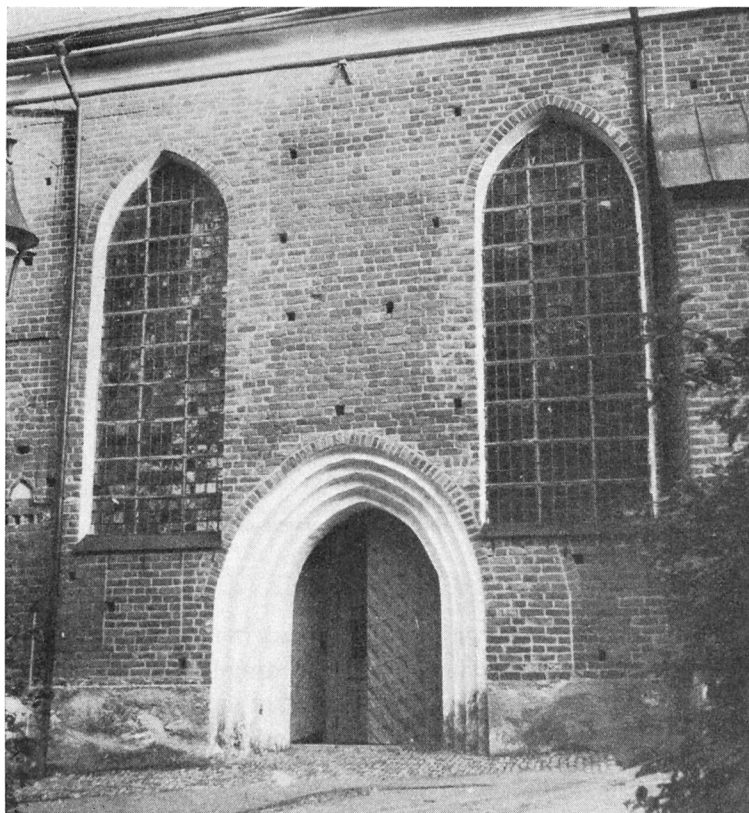

Fig. 252. Norra vapenhusets fasadmur (jfr fig. 253). Foto P. O. Westlund 1937.

Fassadenmuer der N Vorhalle (vgl. Wall of front of N porch (cf. fig. 253). Abb. 253).

fönstret synes också en vertikalskarv och ovanför denna 7 koppändar i en arkivolt (pl. VII, fig. 253). Dessa markera västra sidan av den äldre portalen. Denna ligger i regelbundet förband med omgivande murverk. Mellan det ovanför liggande fönstrets östra sida och den nuvarande portalarkivolten sitta i muren 3 kilformigt lagda koppstenar (fig. 253), vilka troligen äro rester av den gamla portalbågens hjässa.

Under det östra spetsbågsfönstret synas två vertikala skarvar, som gå genom 11 skift (fig. 252). Skarvarna angiva läget för ett ursprungligt, lågt sittande fönster, av vilket betydande rester finnas bevarade även på murens insida (fig. 254). Att detta fönster är ursprungligt i muren framgår av de yttre regelbundna tegelförbanden på sidorna om fönstret. Visserligen har förbandet på västra sidan blivit stört, då den nuvarande portalen byggdes, men själva hörnkedjan ligger oförändrad. I ett ställningshål invid den östra fönsterskarven kan iakttagas, att omfattningen ingått i en skrånande smyg.

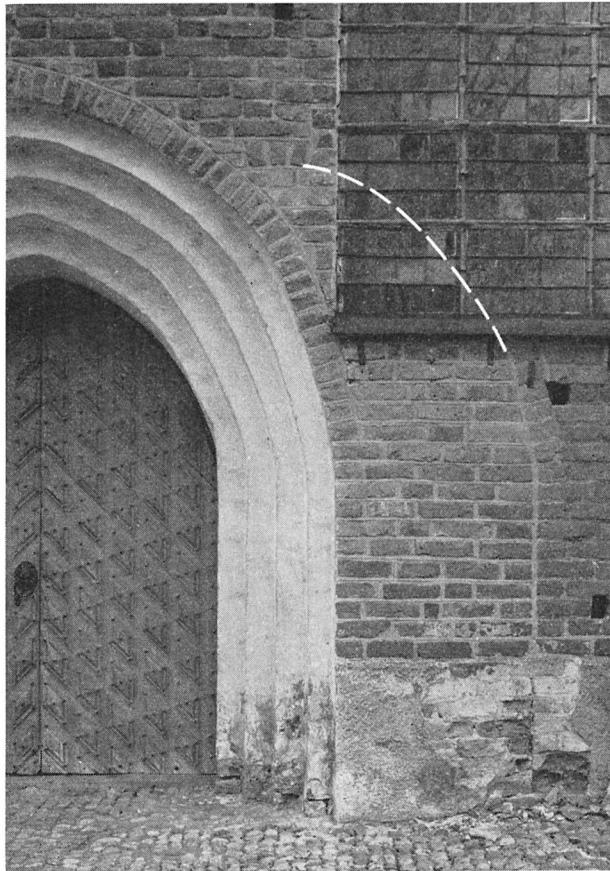

Fig. 253. Norra ytterportalen. T h. spår av portalens ursprungliga läge. Foto Iwar Anderson 1948.
 N Aussenportal. Rechts Spuren der urspr. Lage des Portales. N doorway. Right: traces of original position of doorway.

Högre upp på yttermuren strax väster om det stora östfönstrets båganfang synes en genom 5 skift gående vertikal skarv. Murverket väster om denna visar regelbundet förband. Denna skarv är otvivelaktigt den västra sidan av en högt sittande ursprunglig ljusöppning, som spolierats senast då det stora fönstret byggdes.

Norra vapenhusets interiör har haft en i stort sett analog utvecklingshistoria med det Södra vapenhusets inre (s. 296). Innanför den höga, till allmän taklisthöjd uppförda norra yttermuren utnyttjades endast den undre hälften av utrymmet för gudstjänst-ändamål. Den övre delen blev närmast ett förvaringsutrymme. Den nedre våningen täcktes av två låga valv, vilkas sköldfält äro bevarade på dess östra och västra väggar. Östra väggens sköldfält (pl. XII A) är spetsbågigt och har en med figural kalkmålning

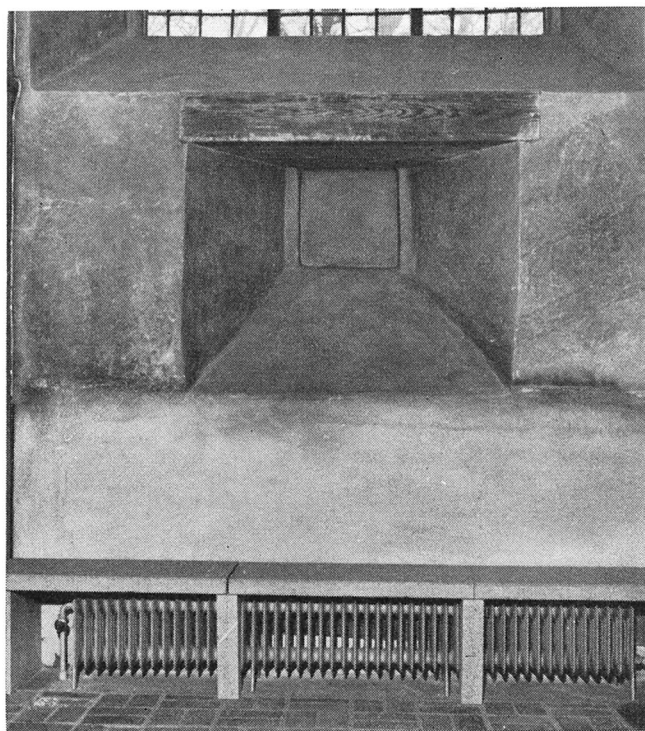

Fig. 254. Innersmygen till ett äldre fönster i Norra vapenhusets ytttermur. Foto N. Lagergren 1958.

Innere Laibung eines älteren Fensters in der Aussenmauer der N Vorhalle. Interior splay of an older window in outer wall of N porch.

prydd, tjock putsyta på den i övrigt endast kalkstrukna väggen. Putsfältet går åt norr ända fram till rummets nordöstra hörn, men åt söder slutar det 45 cm från det sydöstra hörnet.

Den västra väggen i vapenhuset bildades huvudsakligen av en i samband med nu ifrågavarande byggnadsetapp nyuppförd mur direkt under den tidigare omtalade (s. 312) strävbåge, som fanns slagen mellan Predikotornet och den stora nordportalens övre del (pl. XIII A; fig. 241). Den nedre delen av denna mur är ca 15 cm tjockare än den övre. I gränsen mellan de olika murtjocklekarna bildas mot vapenhuset en ca 4,5 m över golvet liggande hylla (synlig å pl. XX A och fig. 255). En liknande hylla finnes även utefter den norra innerväggen på ungefär samma höjd (pl. XIII A). Dessa förtjockningar av de båda nybyggda murarnas nedre delar hava utförts för att lämna upplag åt de mot dessa väggar stötande kapporna i de planerade valven (se fig. 237 A). Då dessa valv senare revos (se nedan), utfylldes de triangelformade såren efter valvsvicklarna med tegel upp till en jämn linje, varvid de nämnda raka hyllorna bildades (jfr fig. 237 B).

Fig. 255. Norra vapenhusets västra vägg (jfr fig. 241). Foto N. Åzelius 1933.
W Wand der N Vorhalle (vgl. Abb. 241). W wall of N porch (cf. fig. 241).

Å den under strävbågen uppförda muren konstaterades under 1907—10 års restaurering tydliga spår av ett sådant valvupplag, vilket markerades med ritsar i putsen (pl. XIII A; fig. 255). På den norra väggen hava valvspåren utplånats i samband med de stora spetsbågsfönstrens och den nuvarande nordportalens uppbrytande år 1818 (se nedan).

Vid östra och södra väggarna, där valven måste slås mot redan befintliga murar, måste valvkapporna ha haft stöd av särskilda sköldbågar. Avståndet mellan det östra sköldfältet och rummets sydöstra hörn visar, att här funnits plats för en hörnpilaster, som kunnat upptaga såväl en sköldbåge utmed östra väggen, som en sådan utefter Kärnkirkans norra yttermur. Om man antager, att även det Norra vapenhusets bottenvåning genom en mur uppdelats i två rum liksom det södra (fig. 236), nämligen ett vapenhusrum framför den gamla nordportalens och ett öster om detta beläget kapellrum med ingång från vapenhuset, böra de båda södra sköldbågarna ha varit slagna från denna mellanvägg till å ena sidan pilastern i sydöstra hörnet, å andra sidan mot den nymurade västväggen under strävbågen.

Det måste anses mycket sannolikt, att det nya kapellrummet ursprungligen icke hade någon direkt förbindelse med norra sidoskeppet. Från vapenhusrummet ledde den gamla nordportalens — sannolikt oförändrad — in i kyrkans sidoskepp.

I norra innerväggen synes mitt under det västra fönstret ett stycke av den förut omtalade ursprungliga portalen (pl. XX A), och under det östra fönstret är den nedre delen av det äldsta fönstret väl bevarad (pl. XX A; fig. 254). Detta har haft starkt skrånande smyg och lutande fönsterbänk samt rätvinkliga poster.

Det måste rimligtvis ha funnits en trappa upp till det stora utrymmet ovanpå de låga valven. Av en sådan förbindelse finnes för närvarande intet spår. Det är tänkbart, att en redan från Kärnkirkans byggnadstid stammande spiraltrappa upp till löpgången (jfr s. 96) kan ha förmedlat tillträdet till det övre förrådsrummet.

SENARE
FÖRÄNDRINGAR

Det ovan beskrivna rekonstruerade utseendet av den ursprungliga byggnaden utanför den gamla nordportalens har föga gemensamt med det nuvarande utseendet, som är resultatet av tvenne senare omgestaltningar, vilka båda äro direkta paralleller till de ombyggnader i Södra vapenhuset, som tidigare här skildrats (s. 298). Sålunda omskapades den ursprungliga 1400-talsanordningen helt under 1570-talet genom de låga valvens rivande och de nuvarande höga kryssvalvens insläende, samtidigt som vapenhusrummet förenades med det norra sidoskeppet genom uppbrytande av två stora höga bågöppningar av samma slag, som bågarna in till kyrkans övriga sidokapell (se s. 296, not 1).

Egentligen kan denna ombyggnad av de båda vapenhusen sägas ligga helt i linje med Kort Rogges unifieringssträvanden, tillämpade på kyrkans interiör. Det hade på intet sätt verkat förvånande, om dessa 1570-talsarbeten hade ingått i Roggeperiodens arbeten, ty det är först genom dem, som de för Kort Rogges byggnadsverksamhet ledande arkitektoniska idéerna blivit helt förverkligade vid detta byggnadsparti.

Genom den Måsbeckska planen (pl. XXIX) veta vi, att Norra vapenhusets ursprungli-

ga portal vid 1570-talets arbeten lämnats orörd på sin gamla plats. Huru det omgestaltade rummets fönster voro placerade veta vi icke. De försvunno då de nuvarande stora spetsbågiga fönstren upptogos vid en restaurering 1818, då även den gamla portalen flyttades från sin ursprungliga placering och återuppfördes mitt på rummets nordvägg, sannolikt med användande av den ursprungliga omfattningens tegelmaterial. Portalen är spetsbågig med 4 rätvinkliga språng, som äro vitputsade. Ytterst en $\frac{1}{2}$ -stens arkivolt, oputsad (fig. 252, 253).

Då fyllnadsmuren under strävbågen på Norra vapenhusets västsida uppfördes, uppstod en smal gång mellan denna mur och den tidigare uppförda mur, som bildade östvägg till Olivekransska koret. I denna smala gång byggdes samtidigt en tegeltrappa, som förde upp till den redan befintliga ingången till Predikatornets rum (jfr s. 311). Trappan byggdes på ett stigande valv och övertäcktes med ett likaledes stigande valv med stickbågig genomskärning. För att bereda upplag för detta valv på västra sidan upphöggs en ränna i den väl fogade äldre västra muren, där efterlagning med nyare tegel och slarvigare fogning utfördes. På den östra sidan hade tydligen upplag för valvet förberetts vid denna murs byggande.

Ingången till trappan från Norra vapenhuset sitter i dess västra vägg alldeles vid den punkt, där väggen stöter mot den gamla nordportalens yttersta västra profil-led. Dörröppningen, som är stickbågig, ligger i en dörrnisch, som täckes av 3 utkragade tegel-skift. Dörren av trä, beslagen med kraftiga pånitade järnplåtar. Ingångens underkant ligger 60 cm över vapenhusets golv.

I samma mur, alldeles invid Predikatornets i vapenhuset inskjutande sydöstra hörn, finnes en numera igenmurad, stickbågig dörröppning, som lett in till rummet under trappan. Detta utrymme står i förbindelse med ett tunnvalvt rum i Predikatornets bottenvåning, vars södra vägg bortrivits i samband med tegeltrappans utförande. Den korgbågiga dörröppning till bottenvåningens tunnvalvda rum, som nu finns i Predikatornets norra fasadmur, är icke ursprunglig. Den torde ha tillkommit tidigast på 1600-talet.

Att en stentrappa i samband med Norra vapenhusets uppförande byggdes upp till Predikatornets huvudrum visar, att dess praktiska användning på intet sätt påverkats menligt av övriga förändringar i dess närhet.

4. SAKRISTIORNA I OCH II OMBYGGAS

Det Roggeska omgestaltningsarbetet kom att göra sitt mest radikala ingrepp i den del av domkyrkan, som tidigare upptagits av Sakristiorna I och II. Dessa hade genom uppförandet av nya stora sakristibyggnader norr om högkoret (s. 266 f) förlorat sin tidigare uppgift och kunde sålunda tagas i anspråk för andra ändamål. Det torde då ha tett sig mest önskvärt att omvandla de gamla mörka sakristiorna till nya gudstjänstkapell med platser för nyinstiftade mässaltaren, vilka ständigt tillväxte i antal. Ur

arkitektonisk synpunkt var det också ett starkt önskemål att i den östra delen av Kärnkirkans ljusfattiga nordsida få öppna väggen mot välbelysta kapell, liknande dem, som redan länge funnits på sydsidan. Detta önskemåls praktiska realiserande stod ju också i bästa överensstämmelse med planerna för exteriörens förändring på detta byggnadsavsnitt.

Det är mot denna bakgrund man bör se de mycket hårt ingripande arbeten, som utfördes i de båda sakristierna, vilkas ursprungliga interiörer därvid totalt spolierades, så att därav endast obetydliga, men ganska upplysande spår blevo kvar, vilka kunde framtagas vid restaureringen 1907—10 (jfr s. 61—68 o. 140—146).

Ombyggnadsarbetena inneburo, att de ursprungliga, låga valven i de bågge sakristierna samt muren mellan dem bortrevos, att yttermurarna påbyggdes, att golvet i Sakristia I höjdes, i Sakristia II sänktes, att det genom de båda sakristiernas sammanslagning bildade rummet täcktes med höga kryssvalv och sattes i förbindelse med kyrkorummet genom stora bågöppningar, uppbrutna i Kärnkirkans norra yttermur, samt att stora gotiska fönster byggdes i den förhöjda norra yttermuren.

Spåren i murverket, som angiva den ursprungliga golvnivån i Sakristia II, ha förut påvisats (s. 143). Under denna nivå äro väggarna ojämna och knöliga, vilket beror på att murens tjockare grundpartier, vilka från början lågo under den ursprungliga golvnivån i Sakristia II, bilats bort i samband med golvet sänkning, varvid även den underliggande källaren försvann.

Bågöppningarna mot norra sidoskeppet (pl. XIX B o. XX B) gjordes så breda, att de kvarstående pelarna motsvara Kärnkirkans murpelare. Bågarna äro blott 1-sten breda och hava en ganska ojämn, spetsbågig form.

Murytorna i det nya dubbelkoret äro på många ställen påfallande ojämna och försedda med avsatser, delvis beroende på att de tjockare partierna av murarna kring de ursprungliga valven i Sakristia I bortbilats och att de utrivna valven i Sakristia II lämnat stora sårytor i vederlagsmurarna. Ett lodrätt språng i norra ytterväggen i gränsen mellan de båda korkvadraterna beror på skillnaden i murtjocklek mellan de båda sakristierna (se pl. II). När den tunnare delen av denna norra mur påbyggdes, gjordes därför denna påbyggnad tjockare än den äldre nedre delen, vilket alltså medfört ett horisontalt språng i detta murparti ungefär vid mitten av det däri befintliga fönstrets höjd (synligt på pl. XX A). Denna gräns mellan de olika murtjocklekarna ligger på samma höjd som krönet på sakristiernas nordmur, sådant detta tedde sig efter den närmast föregående höjningen (s. 278 f; fig. 238). — Även sakristiernas från samma tidpunkt stammande pulpetgavlar i öster och väster påbyggdes till nordmurens höjd (med horisontal krönlänge) för att bilda sköldmurar för de nya höga valven i dubbelkoret. Skarven mot den äldre pulpetgaveln på västra sidan är tydligt synlig på Norra vapenhusets östra vägg strax under valvet (se pl. XII A).

Det nya dubbelkapellet (fig. 132) övertäckes av två kryssvalv av oregelbunden planform. De skiljas av en 1-sten bred, $\frac{1}{2}$ -sten tjock gördelbåge, slagen snett över

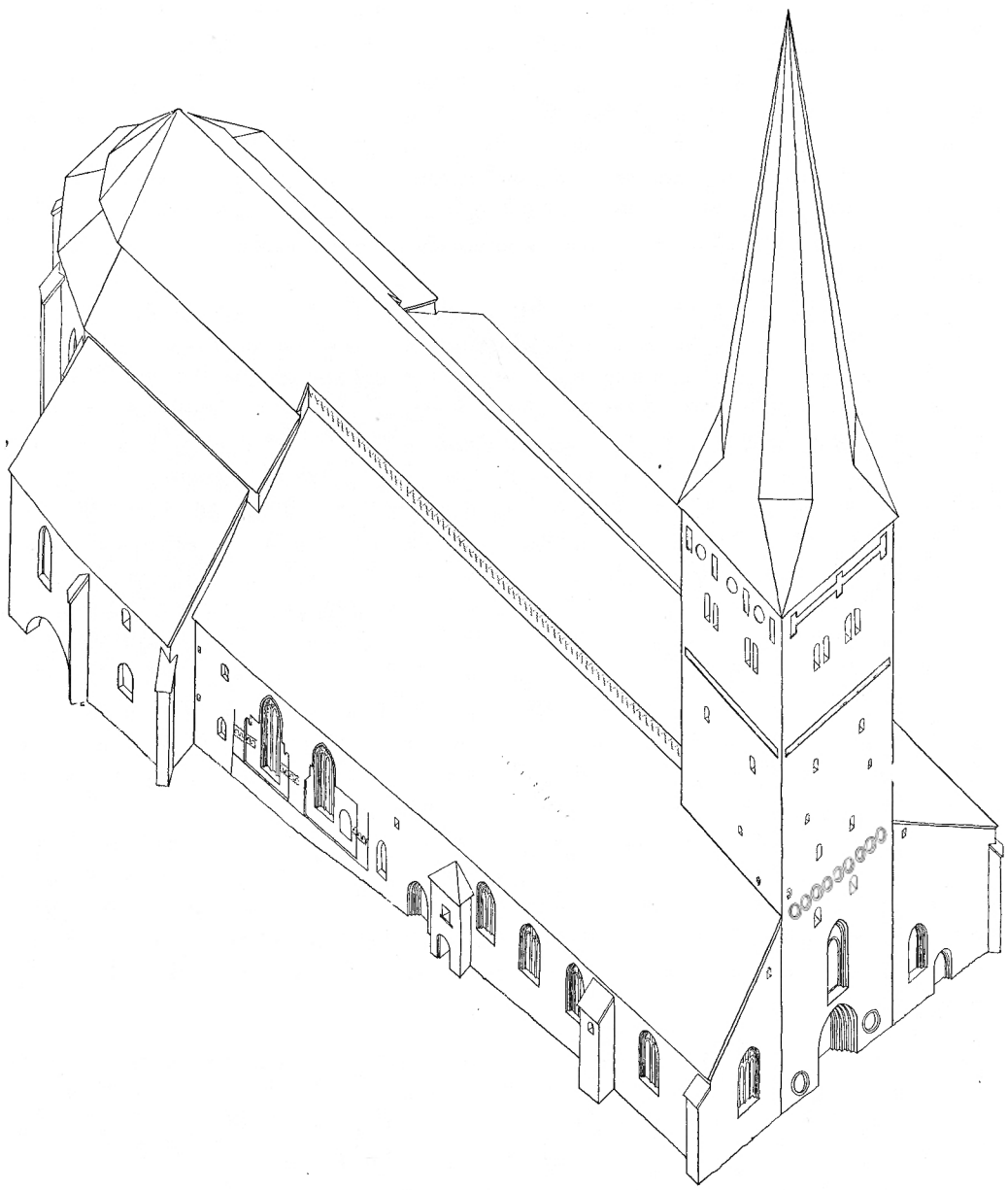

Fig. 256. Kyrkan från nordväst efter fullbordandet av den norra kapellradens ombyggnad. Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.
Die Kirche von NW nach Vollendung der N Kapellenreihe. Rekonstruktion.
Church from NW after completion of N chapels. Reconstruction.

rummet från en rätvinklig pilaster mitt på nordväggen till pelaren 7B. Särskild sköldbåge av 1-stens bredd och $\frac{1}{2}$ -stens tjocklek samt av spetsbågig form finnes endast under det västra valvets nordsida (pl. XX A). Anledningen till denna sköldbåge är den förut påpekade skillnaden i tjocklek mellan de gamla sakristiernas nordmurar, vilken utjämnas genom sköldbågen. Den norra och östra kappan i det östra valvet samt den västra i det västra valvet övergå utan särskild markering i underliggande väggfält. På södra sidan vila valvkapporna mot de tunna arkadbågarna under Kärnkyrkans norra yttermur. Även här äta sig kapellet valvkappor in under de övre delarna av denna mur (se pl. X B samt XI A o. B).

Valvribborna växa antingen direkt fram ur hörnen eller vila på konsolartade bildningar av ganska otymplig form. Diagonalbågarna äro av $\frac{1}{2}$ -stens bredd; profil med fasade hörn utom ett kortare stycke närmast anfang och hjässa, där profilen är rätvinklig. Vid hjässan ökas ribban till helstens bredd. I skärningspunkten bildas ett likarmat kors. — Valvkapporna äro $\frac{1}{2}$ -sten tjocka, slagna på stick med i jämn båge stigande hjässlinjer. I valvsvicklarna finnas rektangulära avrinningshål (skvallerhål).

I korets östra hälft är ett gravvalv (det Gyllenborgska)¹ inbyggt till en höjd av 140 cm över kyrkans golv. Dess plana överyta är belagd med ett golv av röda och grå kalkstensplattor. — Korets västra hälft har samma golvhöjd som norra sidoskeppet. Det hade intill år 1951 ett trägolv, på vilket stod en äldre fast bänkinredning, som icke hade rubbats vid restaureringen 1907—10. Då detta trägolv och dess bänkinredning 1951 avlägsnades, blottades ett medeltida golv av tegel (30 × 14 × 8) och en i detta golv på ursprunglig plats (pl. I) liggande skulpterad gravsten² av grå kalksten (285 × 170), enligt dess inskrift lagd över riddaren FOLKE GREGERSSON (LILLIE), † 1507, en broder till biskop Mats Gregersson³ i Strängnäs. Då denna grav anlades måste givetvis de ovan beskrivna ombyggnadsarbetena i koret ha varit avslutade.

Denne herr Folke Gregersson betygar i ett donationsbrev,⁴ 25/1 1507, att hans broder biskopen hade för avsikt att grunda ett Jungfru Marie psaltares brödraskap med anknytning till ett för ändamålet upplåtet kor i domkyrkan. Till detta skänkte herr Folke en gård samt vaxljus. Biskop Mats skänkte själv⁵ 6/1 1509 en egen gård i Torpa socken till det nämnda brödraskapet och bestämde, att viss mäsas skulle firas i gilletts kor i domkyrkan.

¹ Här inreddes i slutet av 1600-talet ett gravvalv för landshövdingen i Kalmar län Karl Filip Sack († 1661), hans maka och efterlevande. 1813 förvärvades detta gravkor med K. Mits medgivande till vilorum åt en frände till familjen Sack, presidenten greve Karl Johan Gyllenborg († 1811) och hans maka och son, greve Karl Adolf David Gyllenborg till Ulvhäll († 1863), den siste av sin ätt och den siste av alla i domkyrkan gravlagda. Se i övrigt s. 189, not 2.

² Rapporter av antikvarien ÅKE NISBETH i ATA, diar.nr 4490/51 och 4943/51.

³ MATS GREGERSSON (LILLIE), domprost i Strängnäs 1494, biskop i Strängnäs 1501—1520, riksråd 1502. Halshuggen såsom den förste vid Stockholms blodbad den 8 nov. 1520. — G. CARLSSON, s. 524—529.

⁴ RA, Perg.br. 1507 20/1. — G. CARLSSON, s. 525.

⁵ RA, Perg.br. 1509 6/1.

Då det förefaller sannolikt, att herr Folke Gregersson¹ blivit begravnen i det kor, till vilket han gjort sin donation, torde detta kor kunna identifieras såsom Jungfru Marie psaltares brödraskaps kor.²

5. SILVERKAMMAREN PÅBYGGES

I samband med Norra vapenhusets uppförande och de gamla Sakristiornas ombyggnad påbyggdes även Silverkammaren till samma höjd som nämnda byggnadspartier. Därvid tillkom ett nytt välvt rum över Silverkammaren (fig. 219). Detta belyses genom ett ursprungligt, tämligen litet fönster med $\frac{1}{2}$ -stens stickbågig avtäckning samt vitputsad smyg med järngaller. Rummet nås genom en dörröppning från trappan upp till Nedre sakristians övre våning (s. 271 f). Denna dörröppning upptogs i samband med påbyggnaden.

Golvet i detta rum är av tegel. Såväl väggar som valv äro av oputsat tegel. Östra och södra väggarna funnos förut. Den västra är påbyggd ovanför en äldre gavellinje för den östra pulpetgaveln på Sakristia I, synlig under det nya valvets sköldbåge på denna sida (pl. X A). Endast den norra väggen tillkom helt under nu ifrågavarande byggnadsskede. Denna visar invändigt vårdslöst behandlade fogar, vilket i förening med samma fogbehandling på valvet tyder på, att man avsett att putsa både väggar och valv. Detta har dock aldrig blivit utfört.

Valvet är starkt kupigt och vilar på alla sidor på sköldbågar. Den norra sköldbågen är nästan lika bred som den i rummet inskjutande delen av trapptornet. Övriga sköldbågar är $\frac{1}{2}$ -sten tjocka, men av växlande bredd (se fig. 219). Valvkapporna äro $\frac{1}{2}$ -sten tjocka och slagna på stick (fig. 224). De ha brant stigande hjässlinjer. I valvkappornas svicklar finnas fastmurade järnringer. Dessa äro avsedda att bära runda träbommar, över vilka kunde upphängas skrudar och andra textilier.

6. ENHETLIGT TAK ÖVER HELA NORRA SIDAN

I samband med de här ovan under avdelningarna 3—5 skildrade byggnadsarbetenas slutförande kunde ett enhetligt tak läggas över det norra sidoskeppet och hela den härtill anslutna raden av kapell och andra utbyggnader, varigenom domkyrkan fick det utseende, som rekonstruktionsbilden å fig. 256 visar. Fig. 238 visar tillståndet före den

¹ FOLKE GREGERSSON till Åkerö i Bettna sn, riddare 1497, riksråd 1504, † 1507. — Denne hade redan tidigare gjort en godsdonation till domkyrkan såsom bot för ett våldsamt slagsmål i själva domkyrkan på korsmässodagen 1495 mellan honom och riddaren Nils Ryning, vilken halvdöd fördes ut ur kyrkan, medan två av hans tjänare dödats. Denna oerhörda kyrkliga skandal har antecknats i Gråmunkeklostrets i Sthlm diarium (SRS I:1, s. 69). — G. CARLSSON, s. 524.

² G. CARLSSON, Jungfru Marie psaltares brödraskap i Sverige, i: Kyrkohistorisk Årsskrift 1947 s. 1—31.

sista byggnadsetappens genomförande. En jämförelse mellan dessa båda bilder visar tydligt värdet av den arkitektoniska tanke, som hela tiden varit den ledande vid de arbeten, som successivt och med beundransvärd uthållighet och konsekvens genomförts under Kort Rogges driftiga och målmedvetna ledning.

Denna sista byggnadsperiod torde med en viss sannolikhet kunna dateras till 1490-talets senare hälft. Det finns ingenting, som direkt säger, att dessa arbeten voro avslutade, då Kort Rogge gick bort i början av april 1501. Men även om så icke varit fallet, låg ju hela den avslutande byggnadsplanen så klar, att arbetet kunnat föras till slut även efter initiativtagarens och ledarens bortgång.

I och med denna byggnadsetapps avslutande voro också biskop Rogges planer på domkyrkans omdaning fullföljda. Man hade lyckats eliminera disharmonien mellan det äldre, lägre långhuset och den höga korbyggnaden, tornet hade fått en till den förlängda och förhöjda kyrkan väl avpassad resning, och kyrkan framstod nu utåt som en ganska enhetlig arkitektonisk skapelse av betydande mått. Den form, i vilken Strängnäs domkyrka efter sin 250-åriga byggnadstid framträdde vid medeltidens slut, har hon — från sett tornhuven — i stort sett behållit oförändrad under följande århundraden ända in till våra dagar.

X. ÖVRE SAKRISTIAN

Den s. k. Övre sakristian är en senmedeltida tillbyggnad, som ligger helt utanför det stora och enhetliga byggnadsprogram, som genomfördes under Kort Rogges biskopstid och för vars arbeten här ovan redogjorts i avdelningarna VII—IX. Detta betyder emellertid icke, att denna tillbyggnad faller utanför nämnde biskops verksamhetsperiod. Tvärtom! Allt tyder på, att den Övre sakristian uppförts just för att tillfredsställa denne myndige och förmögne prelats önskan att vid sin domkyrka få en egen sakristia, som han ensam disponerade.

Övre sakristian är uppförd i vinkeln mellan Nedre sakristibyggnadens östsida och Högkorets nordmur (fig. 219). Dess östra mur är lagd utmed högkorets något snedställda nordöstra strävpelare och har därigenom fått en sned inställning i förhållande till Högkorets norra långsida. Den norra muren stöter stumt emot strävpelaren i Nedre sakristibyggnadens nordöstra hörn. Nordmuren ligger ej i rak linje med den sistnämnda byggnadens nordmur utan är vriden något åt söder för att nybyggnadens nordöstra hörn skulle bli rätvinkligt (pl. II).

På grund av den sluttande terrängen utanför Högkorets nordsida, måste den nya sakristian läggas på en soubassementsvåning, som utformats såsom en öppen förhall till Nedre sakristians källarvåning (fig. 219). Dess östra och norra murar äro 125 cm tjocka och öppna sig med var sin stora rundbåge mot kyrkogården. Bågarna äro 1-sten tjocka (i kryssförband). Rummet täckes av ett oputsat kryssvalv, som förutom på nyss omtalade bågar stöder på kraftiga sköldbågar utefter den södra och västra begränsnings-

Fig. 257 Valvet under Övre sakristian. Bilden visar tegelförbanden i ett 1-stens kryssvalv, slaget på stich. Foto S. Hallgren 1963.

Gewölbe unter der Oberen Sakristei. Das Bild zeigt deutlich den Backsteinverband in einem Stein «auf Stich» gewölbt.

Vaulting under Upper Vestry. The illustration shows the bond in a whole-brick vault.

muren. Diagonalbågarna ha 1-stens bredd; valvkapporna äro 1-sten tjocka med stenarna lagda på stick (fig. 257). Fogarna i valvet endast utstrukna.

Över denna bottenvåning reser sig den egentliga Övre sakristian. Hela byggnaden är utförd av tegel i munkförband. Pelaren under dess nordöstra hörn har ett sockelbälte av gråmålad spritputs. Nordmuren avslutas upptill av den vanliga, på 1700-talet tillkomna stora putslisten. Östra muren (fig. 258) har pulpetgavel under ett tak, som urspr. varit något brantare, eftersom nordmuren slutade under den stora putslisten. Pulpetgavelns höjning, med en smal kil under nuvarande tak, synes tydligt på gavelns insida.

I norra och östra muren finnas fönster, ett i vardera muren, som belysa sakristirummet. Bägge äro spetsbågiga och hava nygotiskt masverk av gjutjärn. Omkring bägge fönstren finnas tydliga murskarvar, som visa, att de ursprungliga fönstren på dessa platser varit både bredare och högre än de nuvarande, vilka torde hava tillkommit i samband med sakristians iordningställande för prästerskapets bruk år 1859 efter att en lång tid ha tjänstgjort som förvaringsrum (s. 269, not 1). De ursprungliga fönstrens bågar voro betydligt mera trubbigt spetsbågiga än de nuvarande fönstrens. I rummets södra vägg sitter ett igenmurat fönster från högkoret (pl. XIX A).

Övre sakristian förbands ursprungligen med Högekoret endast genom en kort trappa ned genom en ännu befintlig muröppning i Högekorets norra sidoskeppsmur (s. 258). Denna igenmurades emellertid 1859 i samband med ovan omtalade arbeten, och i stället upptogs den nuvarande dörröppningen till Nedre sakristian (s. 269). Denna har stickbågig övertäckning. En i vinkel böjd trappa, murad av tegel utefter västra väggen, för nu upp från den Nedre till den Övre sakristian. Vid restaureringen 1907—10 återupptogs öppningen mot högkoret och genom denna fördes en ny vinkelböjd trappa upp till en samtidigt uppförd orgelläktare. Denna trappa avgränsas på sin norra sida av ett i Övre sakristian inskjutet nytt murparti.¹

Övre sakristian har trägolv och täckes av ett stjärnvalv, vars ribbor bilda samma mönster, som finnes i Bondkorets valv. Valvribborna utgå i det sydvästra hörnet från en tvåsprångig pilaster; i de övriga hörnen finnas enkla, för att inte säga klumpiga, snett nedåt avskurna konsolartade anfang. Ribborna äro $\frac{1}{2}$ -sten breda och överensstämma med avseende på profileringen exakt med ribborna i Bondkoret (jfr s. 318). Kapporna äro $\frac{1}{2}$ -sten tjocka, slagna på stick. De vila på sköldbågar utmed alla fyra väggarna. Den västra av dessa bågar är $1\frac{1}{2}$ -sten bred, de övriga 1-sten breda. I de stora valvkapporna närmast över sköldbågarna äro kraftiga järnkrokar inmurade i svieklarna (utom ovan norra sköldbågen).

Av särskilt intresse äro givetvis de befintliga spåren av en förbindelsegång, som funnits mellan Övre sakristian och det närbelägna biskopsalatset, den s. k. Roggeborgen.

På Övre sakristians östra yttermur strax invid dess nordöstra hörn finnes en igensatt

¹ Denna mur och trappa äro icke införda på uppmättningsplanen pl. II, ej heller den 1910 uppförda orgelläktaren, som skall behandlas i en senare del av detta arbete.

Fig. 258. Övre sakristians östra fasad. Nära dess norra hörn synes den igenmurade dörröppning, som fört ut till en täckt förbindelsegång till biskopspalatset, synligt längst t. h. på bilden. Jfr fig. 261. Foto N. Åzelius 1933.

O Fassade der Oberen Sakristei. Bei der N Ecke ist die zugemauerte Türöffnung sichtbar, die zu einem überdeckten Verbindungsgang zum Bischofspalast herausgeführt hat, der ganz rechts auf dem Bilde zu sehen ist. Vgl. Abb. 261.

E front of Upper Vestry. Closed doorway leading to covered passage to Bishop's Palace, which can be seen far right. Cf. fig. 261.

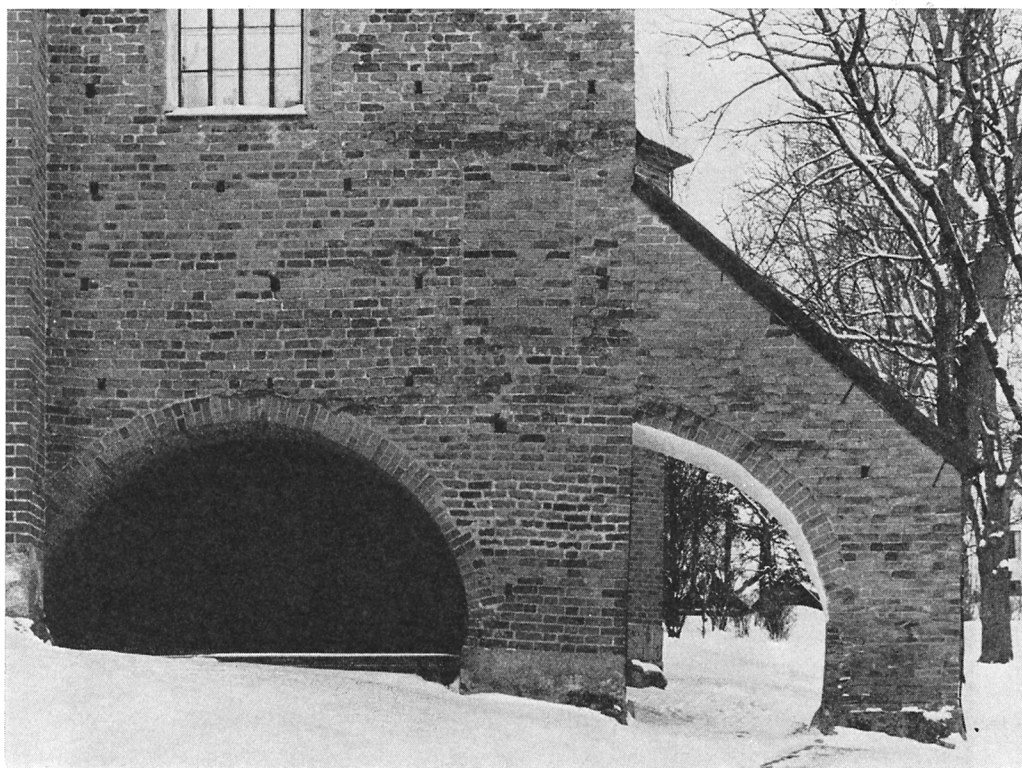

Fig. 259. Detalj av fig. 258. Foto B. Hallström 1964.

Detail aus Abb. 258.

Detail of fig. 258.

dörröppning med $\frac{1}{2}$ -stens stickbågig övertäckning (pl. VIII A; fig. 259). Murverket söder om öppningen visar en reguljär hörnkedja invid skarvlinjen, under det att murverket norr om öppningen visar kapade tegel i flertalet skift. Ovanför och nedanför öppningen finnas stora lagningar i murverket. — I sakristians inre synes i östra väggen alldeles intill det nordöstra hörnet ett stycke av södra sidan samt stickbågen till en igenmurad öppning. Dess hjässa ligger 50 cm över det nuvarande golvet nivå. Läget motsvarar exakt den nyssnämnda yttre öppningens. Till denna öppning måste en inom sakristiummet liggande trappa ha fört ned. Denna trappa måste ha legat över det underliggande valvets nordöstra svickelparti.

Vinkelrätt mot den norra yttermuren har en ganska bred strävbåge av tegel uppförts. Strävbågen ligger an mot sakstimuren just i jämnhöjd med den nyss beskrivna dörröppningen. Det förefaller sannolikt, att strävbågen uppförts för att förstärka murhörnet, som just norr om muröppningen måste ha haft ett svagt parti. — Strävbågen med sin pelare är uppförd av tegel med mindre format än sakristians. Den bär spår av många

lagningar. Båge och pelare täckas av ett kopparklätt luttak. När den uppförts, har ej kunnat utrönas.

Från den ovan beskrivna muröppningen, vars underkant ligger 4,5 m över marken, har fört en (sannolikt täckt) gång över till en motsvarande, ännu befintlig, men nu igenmurad ingång i biskopsborgens västra gavelmur.¹ Om gångens material och utseende sakna vi varje kännedom. Den kan ha varit timrad av trä eller murad av tegel och burits av bågar. Det är en i Sverige ganska enastående anordning, som i sin helhet vittnar om sin tillskyndares uppfattning om sin egen prelatensiska ställning inom domkyrkans kleresi. Från sitt eget befästa palats beger han sig, osedd, direkt genom sin egen gång till sin egen sakristia, som icke hade någon direkt förbindelse med det övriga prästerskapets sakristiavdelning. Och därifrån går han utför sin egen ingångstrappa ned i Domkyrkans Högkor för att där intaga sin egen plats!

Det är knappast någon annan än den mäktige och driftige renässansbiskopen Kort Rogge med sitt sinne för det monumentala, som kan tänkas vara upphovsmannen till detta arkitektoniskt genomförda episkopala självhävdelseprogram.

Att närmare precisera tidpunkten för Övre sakristians uppförande låter sig icke göra med hjälp av byggnadsarkeologisk analys. Det finns ingenting, som säger att Övre sakristian är den senaste tillbyggnaden under Kort Rogges episkopat. Den kan likaväl ha tillhört hans tidigare byggnadsverksamhet på 1480-talet.

Vid den 4 april 1501 är i martyriologiets kalendarium inskrivet: »Anno domini MD primo obiit venerabilis in christo pater Dominus Conradus rogge, Episcopus Strengenensis Decretorum Doctor, qui ecclesiam ipsam pro magna parte ex utraque parte ampliari fecit, choro et prebenda Sancti erici decoravit. Summum altare cum tabula, regula, mitra, baculo pastorali, et antependiis pocioribus perornavit» (= I Herrens år 1501 avled den i Kristus vördnadsvärde fadern Herr Konrad Rogge, biskop i Strängnäs och doktor i kanonisk rätt, vilken lät utvidga denna kyrka i avsevärd omfattning på båda sidor och prydde den med Sankt Eriks prebendekor. Högaltaret smyckade han med altarskåp, ljusstake, mitra, kråkla och förnämliga antependier).

Ett i all sin korthet värdigt och sakligt äreminne över Strängnäs siste store medeltida biskop och hans gärning för sin domkyrka.

Domkyrkan hade vid Kort Rogges bortgång nått sin slutliga fullbordan och stod där nu, ståtlig och särpräglad, på sin höga kulle, dominerande staden och dess omnejd, såsom ett klart uttryck för kyrkans ställning i det medeltida samhället.

¹ Om Roggeborgen se: B. THORDEMAN, Strängnäs läroverkshus Regium Gustavianum Gymnasium Strengnense MDCXXXVI—MCMXXVI, V. Strängnäs 1926, s. 39. — S. WALLIN, i: Str. St. Hist., s. 183—188. — G. CARLSSON, s. 514. — Redogörelse för byggnadshistoriska undersökningar av Roggeborgen i Strängnäs, utförda 1952—1953 av E. H. BERGQUIST, ms i BSt samt i Strängnäs läroverks arkiv.

Bischof Anunds Siegel 1288.

Bishop Anund's seal 1288.

Fig. 260. Biskop Anunds sigill
under Magnus Ladulås gåvobrev ¹¹/₉ 1288.
DS nr 975. Foto RA.

EPILOG¹

Den 6 juni 1523 klockan 8 på morgonen samlades till högtidlig Helgeandsmässa i Strängnäs domkyrka det svenska riksrådet och medlemmarna av det riksmöte, som på kallelse av riksföreståndaren Gustav Eriksson Vasa den 2 juni sammanträtt i Strängnäs för dryftande av viktiga riksangelägenheter av olika slag. I mässan deltog även två

¹ Huvudkällan till innehållet i detta avsnitt är den rapport, som staden Lübecks till Sverige under 1523 utsända officiella underhandlare, rådsherrarna Bernd Bomhouwer och Herman Plönnies, båda närvarande vid kungavalet i Strängnäs den 6/6 1523, avgåvo till sin uppdragsgivare efter återkomsten från Sverige. Denna rapport, förvarad i Lübecks Staatsarchiv, uppmärksammades först av JOHANNES PAUL (Lübeck und die Wasa im 16. Jahrhundert, Lübeck 1920) och avtrycktes sedermera av SVEN TUNBERG i Hist. Handl. 26: 2 (1923). Med utgångspunkt från denna rapport har kungavalet skildrats bl. a. av S. TUNBERG, Gustav Vasas konungaval år 1523, Sthlm 1923, och av G. CARLSSON i Str. St. Hist. (1959), s. 532 f. — Epilogen utgör närmast ett referat av dessa arbetens innehåll. — Se vidare G. CARLSSON, Der Schmalkaldische Bund und Schweden, i Festskriften till OTTO BECKER: Geschichtliche Kräfte und Entscheidungen, Wiesbaden 1954, s. 30, not 1. Där redogöres för ett intressant parallellfall i Danmark år 1478 till de kyrkliga ceremonierna i Strängnäs 1523, varom en samtida redogörelse förvaras i Staatsarchiv Dresden, Wittenberger Archiv: Vermählungen fol. 58—59.

lubeckska rådsherrar, som infunnit sig i Strängnäs för underhandlingar om vissa privilegier för Lübeck såsom ersättning för lämnad hjälp under det svenska befrielsekriget mot Danmark. Efter mässans slut avlägsnade sig riksföreståndaren ur kyrkan och begav sig till sin bostad.¹ De lubeckska rådsherrarna kvarstannade i domkyrkan,² men riksrådet och herredagsmännen gingo ut på kyrkogården för överläggningar. Dagens stora ärende var frågan om korande av riksföreståndaren till Sveriges konung.

Kungavalet ägde rum på domkyrkans muromgårdade kyrkogård, där de inom dess område liggande stora forntida gravhögarna (fig. 4—7) utgjorde en effektiv omramning till den högtidliga förrättningen.

Först sammanträdde riksrådet för sig. Därefter framställdes frågan om kungavalet till de likaledes på kyrkogården församlade herredagsmännen. De olika lagmännen förde härvid ordet inför sina respektive lagsagors representanter. Valförrättare var ärkedjåknen vid Strängnäs domkyrka Laurentius Andreæ³ i egenskap av notarie. Det var han, som mottog, upptecknade och sammanräknade lagsagornas röster. Herredagsmännen visade sig »icke allena villiga utan glatt benägna» att giva riksföreståndaren sina röster.

Riksrådet begav sig därefter till sin vanliga sammanträdeslokal,⁴ som torde ha varit den på Kungsberget belägna »Prästgillestugan», och lät framföra budskapet om valresultatet till den i sin bostad väntande riksföreståndaren. Denne kom tillstädes efter att först ha besökt de lubeckska rådsherrarna i domkyrkan.⁵ Sedan han förklarat sig

¹ Riksföreståndaren hade sannolikt, ehuru det ej framgår av tillgängliga källor, under vistelsen i Strängnäs sitt kvarter i stadens förnämsta boningshus, i biskop Rogges nyligen byggda palats (Roggeborgen). Dit kunde han utan att behöva gå ut i det fria återvända direkt från domkyrkan via Övre sakristian och den därifrån ledande förbindelsegången till biskopspalatset (fig. 261). Se därom M. COLLMAR, Rikssalen och Prästgillestugan. Ett bidrag till frågan om lokaliteterna vid kungavalet i Strängnäs 1523, i: Sörmlandsbygden 1956, s. 52—53.

² De lubeckska sändebuden uppehöll sig därvid sannolikt i den från kyrkans övriga utrymmen avskilda Övre sakristian, biskopens privata sakristia (jfr s. 339), som stod i direkt förbindelse med riksföreståndarens bostad (jfr not 1).

³ LAURENTIUS ANDREÆ, f. på 1470-talet, † 1552. Studerade först i Skara och Uppsala, senare vid universiteten i Rostock (1498 o. 1507) och Leipzig; besökte Rom upprepade gånger (1496, 1501, 1509 o. möjl. 1518). 1498 blev han magister och innehade 1505 titeln »med apostolisk auktoritet notarius publicus». I Strängnäs blev han kanik 1498, kansler hos biskop Mats Gregersson från 1515, ärkedjåkne 1520. Efter biskop Mats avrättning 1520 blev han stiftets självskrivne styresman. — L. hade redan under befrielsekriget trätt i förbindelse med Gustav Vasa och blev efter kungavalet 1523 konungens sekreterare och mest betrodde rådgivare, ett slags förste minister. Med sin lärdom, erfarenhet och statsmannabegåvning har L. i hög grad bestämt den unge konungens kyrkopolitik under hela 1520-talet. — Hans senare öden höra icke samman med ovanstående avsnitt.

O. AHNFELT, Om kanslern Laurentius Andreæ, i Hist. Tidskr. 1896. — K. B. WESTMAN, Reformationens genombrottsår i Sverige, 1918. — G. CARLSSON, s. 531 f; DENS. Peder Jakobsson Sunnanväder, 1949, s. 63 o. 86.

⁴ M. COLLMAR, a. a., s. 51—52.

⁵ Detta besök kunde ju lätt göras från hans bostad i biskopspalatset med begagnande av den täkta förbindelsegången till kyrkan (jfr not 1 och 2).

beredd att mottaga valet, ägde den högtidliga hyllningen rum. Herredagsmännen inkallades och för dem förelästes åtskilliga »artiklar ur Sankte Eriks lagbok» och därjämte »konungens ed». Inför ärkedjåknen och på den av honom framräckta lagboken med några därpå lagda relikier svor så den nye monarken knäböjande och med blottat huvud sin kungaed.

Därefter upplästes undersåtarnas ed, och var och en lagman i spetsen för sin lagsagas representanter svor konungen tro och huldhet.

Följande dag, den 7 juni, som var en söndag, följde de kyrkliga ceremonier, som inneburo tronbestigningens religiösa stadfästelse. Klockan 8 på morgonen möttes konungen och riksrådet i Prästgillestugan (se s. 341, not 4), dit även de lübeckska rådsherrarna kallats. I domkyrkan samlades alla i Strängnäs närvarande präster och andliga dignitärer till en procession, som, medförande det heliga sakramentet, från domkyrkan tågade ut för att avhämta konungen. Sedan ärkedjåknen Laurentius Andreæ enligt den för dylika solenniteter allmänt vedertagna medeltida sedvänjan anbragt den från domkyrkan medförda invigda hostian på den knäböjande konungens huvud, återvände processionen till domkyrkan, där intåget skedde med all kunglig ståt. Framför konungen gick den tyska och svenska adeln, på båda sidor om honom de lübeckska sändebuden och efter honom det svenska riksrådet. Då konungen inträdde i domkyrkan, uppstämde kören »Te Deum laudamus» och processionen tågade fram till Högkoret, där konungen tog plats med det svenska riksrådet till vänster och de lübeckska rådsherrarna till höger.

Ärkedjåknen tog därefter till orda och från Högkoret i Strängnäs domkyrka utropade han den nyvalde konung Gustav såsom Sveriges Konung. Därpå avsjöngs »en härlig mässa om den heliga Trefaldighet till en tacksägelse».

Efter mässans slut höll konungen i närvaro av riksrådet och de lübeckska sändebuden »burspråk» på kyrkogården. Det var första gången han såsom Sveriges Konung talade till menigheten. Det synes icke osannolikt, att detta skedde från talarplatsen i domkyrkans ovan (s. 308 f) omtalade Predikotorn, från vilket menigheten var van att ute på kyrkogården höra offentlig förkunnelse vid högtidliga tillfällen.

Därmed avslutades denna minnesvärda akt i och omkring Strängnäs domkyrka.

För domkyrkan, nyligen fullbordad efter omfattande ny- och ombyggnadsarbeten, utgjorde den ovan beskrivna akten utan tvivel den glänsande höjdpunkten i dess medeltida gudstjänstliv, samtidigt som den måste ha tett sig som en högtidlig bekräftelse på den medeltida kyrkans maktställning i det svenska samhället.

Kungavalet hade — utom ifråga om platsen för ett kungaval — ägt rum i noggrann överensstämmelse med den gamla Konungabalkens föreskrifter, och tronbestigningen försiggick i genuint medeltidskyrkliga former. Man har tydligen varit angelägen om att giva detta kungaval all lagens och traditionens helgd.

Men — den kungliga installationsakten blev icke blott den medeltida domkyrkans

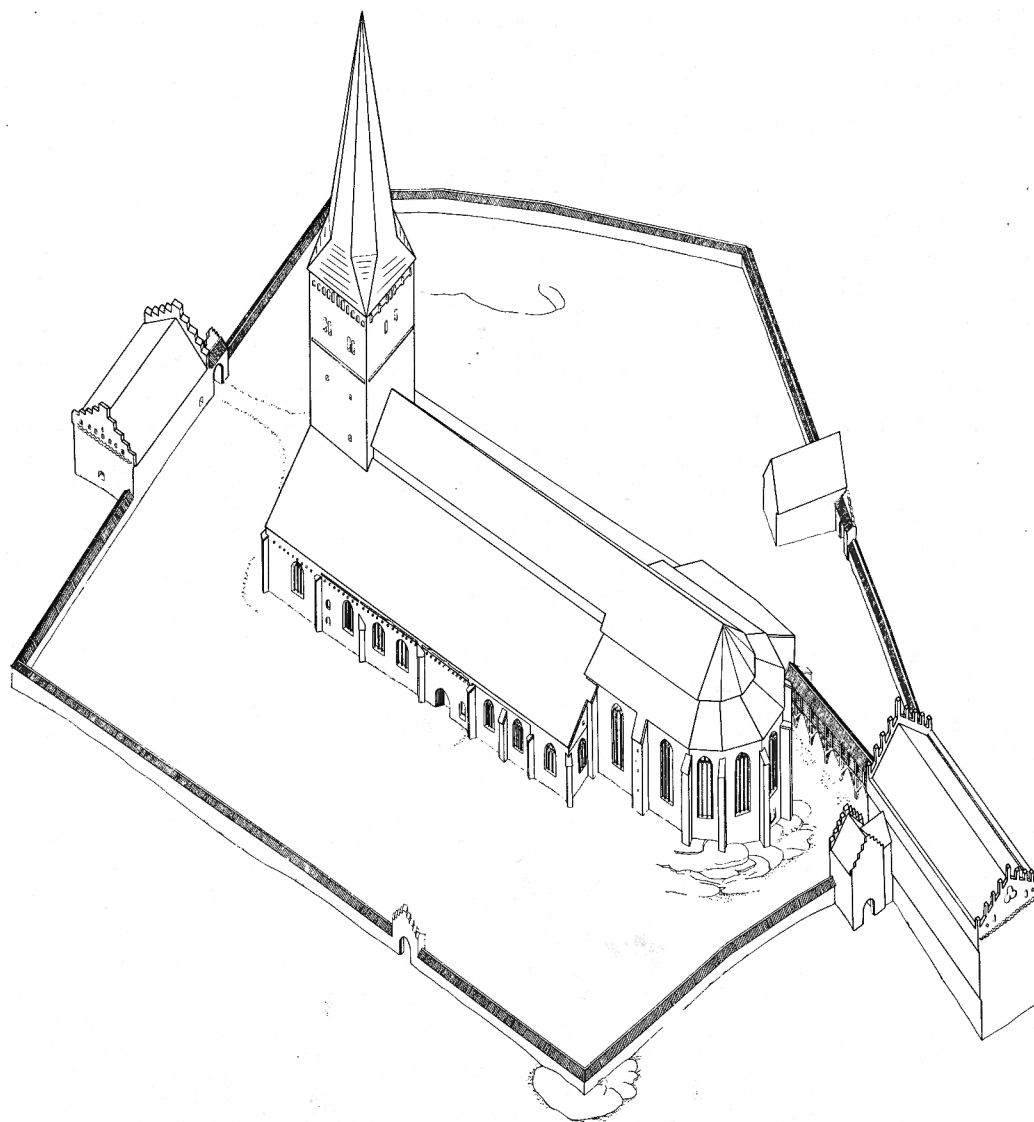

Fig. 261. Domkyrkan med närmaste omgivning vid medeltidens slut från sydöst. Väster om kyrkan domkapitelhuset, öster därom biskopspalatset med sin förbindelsegång. Rekonstruktion av E. Bohrn 1944.

Der Dom mit nächster Umgebung von SO zu Ende des Mittelalters. W der Kirche das Domkapitelhaus, O davon der Bischofspalast mit dem Verbindungsgang zur Oberen Sakristei. Rekonstruktion.

Cathedral from SE with environs at end of Middle Ages. W of church is the Chapter House, E the Bishop's Palace with passage to Upper Vestry.

största och betydelsefullaste högtidsgudstjänst enligt gammal, hävdvunnen ritual. Den blev även dess sista av denna art.

Ödets ironi kan stundom taga sig märkliga uttryck. De båda män, som under de dramatiska händelserna den 6 och 7 juni 1523 spelat huvudrollerna, Gustav Vasa och Laurentius Andreæ, skulle kort därefter sätta in sina gemensamma krafter på att riva undan grundvalarna för den medeltida kyrkans både materiella och andliga existens i Sverige. Laurentius Andreæ, ärkedjäknen, som i Strängnäs var den kyrkliga ceremoniens huvudaktör, biträdde blott några månader senare konung Gustav vid de åtgärder, som först ledde bort från Rom. Fyra år senare genomdrevo konungen och hans betrodde kansler, mäster Lars, under riksdagen i Västerås vid midsommartid 1527 de beslut, som definitivt krossade medeltidskyrkans makt i Sverige och berövade den dess ekonomiska underlag. Detta gällde givetvis även Strängnäs biskopsdöme och domkyrka.

Den stora högtidsgudstjänsten den 7 juni 1523 markerar slutet på Strängnäs domkyrkas väsentligaste byggnadsskede, det medeltida
Tempora mutantur.

Fig. 262. Konung Gustav Vasas sigill av år 1523 på ett brev 28/6 1527 i Stockholms Stadsarkiv. Foto Livrustkammaren.

Das Siegel des Königs Gustav Wasa 1523. Great Seal of King Gustav Vasa, 1523.

SAMMANFATTNING

AV

DOMKYRKANS MEDELTIDA BYGGNADSHISTORIA

I. TIDEN FÖRE 1250

Orten Strängnäs, belägen på en utskjutande udde vid Mälarens södra strand i korsningen av den viktiga öst-västliga vattenvägen från Östersjön in genom Mälaren och en nord-sydlig landväg mellan landskapen Uppland och Södermanland över Mäläröarna, var vid tiden för kristendomens genombrott i denna centrala del av Sverige knappast ett stadsliknande samhälle, utan snarast en marknads- och tingsplats, befolkad vid de stora årliga marknaderna, men dessemellan tämligen öde. Nära intill marknadsplatsen och uppe på den höga bergkulle, där den nuvarande domkyrkan ligger (fig. 2), fanns sannolikt en hednisk kultplats, omgiven av stora gravhögar, anlagda av landskapets stormanssläkter. Av dessa högar finnas ännu bevarade 5 stycken på kyrkogården kring domkyrkan (fig. 4—7).

Sedan kristendomen mot slutet av 1000-talet med konungamaktens och storbondesläkternas stöd vunnit någorlunda säkert fotfäste i Södermanland, växte en fast kyrklig organisation fram, till en början med 2 stift, det ena med centrum i landskapets västra del i Tuna — det nuvarande Eskilstuna — som varit den första stora missionsverksamhetens centralort, det andra stiftet med Strängnäs, den gamla hedniska kultens huvudort, såsom den segrande kyrkans naturliga huvudort. Ännu på 1120-talet existerade båda stiftens jämsides, men snart därefter, i varje fall före 1164, sammanslogs Tunastiftet med Strängnäs stift. I Strängnäs måste sannolikt hava funnits en kyrkobyggnad redan vid 1000-talets slut, i varje fall vid 1100-talets början, och mycket talar för, att denna uppförts på den hedniska kultplatsen såsom ett insegel på kristendomens slutliga seger.

Den nuvarande domkyrkans äldsta delar äro emellertid icke äldre än från 1200-talets mitt. Den måste sålunda ha haft en eller flera föregångare. Av dessa hava inga som helst rester blivit funna. Om deras läge och utseende finnas icke heller några dokumentariska uppgifter. Det är emellertid sannolikt, att den eller dessa äldre kyrkor varit av trä och legat på den plats, som nu upptages av den nuvarande domkyrkans västra del.

II. KÄRNKYRKAN UPPFÖRES 1250—1340

Inom den nuvarande domkyrkan kunna klart urskiljas de i denna ingående huvuddelarna av den äldsta till våra dagar bevarade stifts kyrkan, här kallad Kärnkyrkan (pl. II, period A). Denna, uppförd av tegel över en enkel skråkantad sockel av kalksten, var anlagd såsom en treskeppig, rektangulär hallkyrka utan särskilt markerat kor. Yttermurarna pryddes närmast under krönet av en bågfris med vitputsade fält. Liknande fris även på de mellan mittskeppets och sidoskeppens takfall synliga högmurarna, där bågfriserna i de östra delarna på jämna mellanrum avbröts dels av små rundbågiga fönster, dels av fönsterliknande blindingar (pl. XXI; fig. 63). Östgavelns röste med rundbågsfris och blindingar (pl. IX A). I alla fyra hörnen reste sig höga smäckra fyrkantiga torn (fig. 139). Yttertaket belagt med tjock spån.

Mitt på den södra och norra fasaden en rikt utbildad portal, omsluten av en stor båge i ett förkroppat murparti (fig. 48). I väster en nischomgiven portal (pl. XXVI; fig. 33). Fönstren, ett i varje travé, voro höga och smala (ett bevarat i travé I mot norr, fig. 69). I mittskeppets östmur troligen en 3-fönstergrupp. Rekonstruktion av fasaderna å pl. XXV—XXVIII.

Den treskeppiga hallkyrkointeriören, vars mittskepp är nästan dubbelt så brett som sidoskeppen, täckes av kupolformade kryssvalv (s. k. domikalvalv, fig. 124—128) med diagonalbågar, vilande på enkla, runda kolonnetter i svicklarna mellan de svagt spetsbågiga gördel- och arkadbågarna, som samtliga ha sina anfang på samma nivå direkt på pelarnas kapitällister. Mittskeppsvalven betydligt högre än

sidoskeppens. De över sidoskeppens pulpettak uppstigande högmurarna med sina fönster gävo kyrkans yttre en viss antydning om ett basilikalt tvärsnitt, vilket dock ej hade någon motsvarighet i interiören. Takfrisens fönster belyste endast vinden. — Pelarna planerades ursprungligen med kvadratisk och 8-kantig planform i växling (fig. 143), vilket dock endast genomfördes i kyrkans första byggnadsetapp (se nedan).

Valvsystemets sidotryck upptogs av strävpelare, uppförda på insidan av kyrkans yttermurar, som i samband härmed fått en ovanlig utformning med en runt kyrkan löpande öppen gång ovanpå yttermurarnas inåt kyrkorummet förtjockade nedre parti. Denna löpgång fördes medelst välvda öppningar igenom väggpelarna (se fig. 71, 78, 80, 81, 153—155). I det tjockare nedre murpartiet utsparades en spetsbågig, djup nisch i varje travé (fig. 71 o. 78, pl. XXIV A). Denna gestaltning av innermurarna utgjorde den ursprungliga interiörens kanske mest särpräglade drag.

Genom studium av de olika tegelsorter, som ingå i byggnadens olika delar, samt av skarvar och förtagningar i högmurarna (pl. XXI; fig. 140—142) m. m. hava huvuddragen av Kärnkirkans tillkomst-historia kunnat fastställas.

Kyrkan har tydligen uppförts med ledning av en från början fastställd byggnadsplan, som sedermera, trots en lång och skiftande byggnadstid, i huvudsak blivit följd.

Kyrkan har uppförts i 2 skilda huvudperioder. Under den första utstakas planen och grunden lägges till hela kyrkan; dess östra del t. o. m. travé III fullbordas först för att snarast möjligt skapa ett brukbart gudstjänstrum. Men samtidigt byggdes vissa delar av yttermurarna i kyrkans västra del. Sakristia uppfördes även. Resultatet av första periodens arbete visas av fig. 72. Under byggnadstiden har man sannolikt bibehållit en äldre kyrka, belägen inom den nya kyrkans västra yttermurar. Denna skulle rivas, så snart tillräcklig del av den nya kyrkan blivit färdig så att gudstjänst kunde firas i densamma.

Snart efter det första partiets färdigställande inträffade ett svårt ras, vars omfattning kan utläsas ur befintliga skarvar och förtagningar i högmurarna (pl. XXI). Efter detta hade kyrkan utseendet å fig. 144. Detta ras torde enligt en icke fullt säker dokumentarisk uppgift hava inträffat omkr. 1290. Då arbetet därefter återupptogs, ställdes det under ny ledning. Nya arkitektoniska former börja framträda särskilt beträffande pelarnas utformning (fig. 85—88.) Denna senare period kan uppdelas i 2 underavdelningar.

Den första omfattar: reparation efter raset samt det fullständiga färdigbyggandet av kyrkans östra hälft till 4 travéers längd. Den sålunda färdigbyggda östra hälften av kyrkan kunde därefter tjäna såsom gudstjänstlokal, medan arbetet i den västra halvan pågick. — Till den första underavdelningens arbeten hörde även uppförande av Sakristia II samt vissa arbeten inom kyrkans västra hälft. Resultatet därav synes å fig. 145.

Den andra underavdelningen utgör en direkt fortsättning av den förra och medför kyrkans slutliga färdigställande genom fullbordande av den västra hälften med pelare och valv samt västfasad. De stora portalerna på södra och norra fasaderna tillhöra även avslutningsskedet. Kyrkobyggnaden torde ha stått färdig under senare delen av 1330-talet. Dess slutliga utseende framgår av rekonstruktionen i fig. 146, 147 o. pl. XXV—XXVIII. Den övriga rika illustreringen i texten visar Kärnkirkans rumsverkan samt de olika arkitekturelementens utseende och varierande dekoration.

Inspirationskällan till domkyrkobyggnaden i Strängnäs torde böra sökas inom det nordeuropeiska tegelbyggnadsområdet. Den kornlösa, treskeppiga hallen uppträder under 1200-talet flerstädes i Östersjöområdet. Lübecks Mariakyrka planerades och fullbordades delvis på 1250-talet såsom en 3-skeppig hall utan korutbyggnad samt med en inre löpgång på spetsbåriga arkader. En sådan halltyp spred sig sedan tämligen allmänt i Nordtyskland med S. Marien i Neubrandenburg som det vackraste bevarade exemplet. Strängnäs Kärnkirkas överensstämmelse med bevarade delar av Lübecks Mariakyrka från dess hallperiod på 1250-talet är så pass stor, att ett direkt inflytande därifrån måste förutsättas. Ätminstone torde idén härstamma därifrån — helt förklarligt med tanke på den stora roll, som Lübeck spelat i Nordens medeltida konstutveckling. Strängnäs domkyrkas grundläggning, som icke är doku-

mentariskt belagd, torde därför kunna förläggas till tiden omkring 1260. Denna datering får även stöd av stora arkitektoniska likheter med Mariakyrkan i Sigtuna (fig. 148), vars första byggnadsperiod enligt dokumentariska uppgifter avslutats kort efter 1250.

Valvslagningen har sannolikt påbörjats på 1280-talet under biskop Anunds tid. Den använda valvformen, domikalvalvet, har införts till Östersjöområdet närmast från Westfalen. Mot Westfalen pekar också de stora Strängnäsportalernas komposition (Nikolaikirche i Lemgo, Hohnekirche i Soest m. fl.).

III. TILLBYGGNADER TILL KÄRNKYRKAN SAMT PÅBYGGNADER OCH ÄNDRINGAR UNDER MEDELTIDEN

Knappt hade Kärnkyrkan fullbordats, förrän man började förse den med tillbyggnader för att skapa utrymmen till de allt talrikare altare- och prebendestiftelserna. Man började på sydsidan. Studiet av de i olika riktningar framspringande strävpelarna i nuvarande södra fasad (se fig. 158; pl. V) ger en möjlighet att avgränsa en östlig och en västlig kapellgrupp. Den östra omfattar Sture-, Djäkne- och Gyllenhielmskapellen, den västra Vårfrukoret, Sparre-, Tynnelsö- och Bondkoren. Slutligen kommer Södra vapenhuset i mitten.

Äldst är Sturekoret (fig. 157, 160), ett välproportionerat rum med kryssvalv, vars diagonalbågar uppbäras av smala, runda hörnknektar av kalksten, avslutade med rikt skulpterade kalkstenskapitäl (fig. 163) med spår av förgyllning, sannolikt utförda av en gotländsk stenmästare. Stora, spetsbågiga fönster med masverk av kalksten (fig. 159). Byggnaden urspr. täckt med ett sadeltak (fig. 157). Koret är uppfört och bekostat av domprosten Nils Magnusson omkr. 1342.

Djäkne- och Gyllenhielmskapellen utgöra en tillbyggnad till Sturekoret. De utgjorde urspr. ett dubbelkor, invigt åt domkyrkans titelhelgon, apostlarna Petrus och Paulus. Djäknekoret bevarar det urspr. masverket av kalksten i sitt fönster (fig. 165), medan detta är bortrivet i Gyllenhielmskoret. Dubbelkoret har sannolikt haft dubbla gavelrösten mot söder samt dubbla sadeltak (se fig. 166). Av bevarade gåvohandlingar synes framgå, att denna byggnadsdel tillkommit omkr. 1380.

Närmast i raden av tillbyggnader kommer det näst västligaste, Vårfrukoret, uppfört omkr. 1404 på bekostnad av ärkedjåknen Gjurd Petersson och riddaren Sten Bengtsson Bielke. Med detta kor äro sammanbyggda två över varandra lagda små tunnvalvda kamrar, vilkas sammanlagda höjd är lika med Vårfrukorets (fig. 171). Kyrkans utseende efter tillfogande av detta parti framgår av fig. 169. De små kamrarna, som äro väl bibehållna, voro urspr. utan all annan förbindelse med kyrkorummet än tvenne små gallerförsedda gluggar in mot Vårfrukoret (fig. 178). Genom dessa kunde man se Mariaaltaret mitt på korets östvägg. Tillträde till dessa kammare hade man direkt utifrån kyrkogården. Till den övre förmedlades inträdet genom en yttre trappa (fig. 169). Dessa kamrar voro avsedda till bönekamrar för exkommunicerade, spetälska eller andra smittosamt sjuka, vilka icke ägde tillträde till kyrkorummet. De gallerförsedda gluggarna i kamrarnas östväggar voro s. k. hagoskop, genom vilka man kunde se Vårfrualtaret, följa gudstjänsten där och rikta sina böner till Jungfru Maria, den lidande mänsklighetens förebuderska. Kamrarna voro ständigt tillgängliga för besökare utifrån kyrkogården.

Omedelbart öster om Vårfrukapellet tillbyggdes omkr. 1425 ett dubbelkapell, S. Annas och Helga Lekamens kor, motsvarande de s. k. Sparre- och Tynnelsökapellen. De äro täckta med stjärnvalv (fig. 183), vilka äro bland de äldsta daterade i Sverige av denna typ, som synes ha sin upprinnelse i Tyska Ordens byggnadskonst. De karakteristiska valvkonsoleterna (fig. 184, 185) påminna om dylika byggnadsdelar i Marienburgs högmästarpalats från 1300-talets slut. — Även detta dubbelkapell avslutades sannolikt uppåt med dubbla gavelrösten (fig. 192).

Med tillkomsten av de sistnämnda kapellen var Kärnkyrkans södra långsida helt förbyggd, dock med undantag av det parti, som upptogs av den södra monumentalportalen. Här och på motsvarande ställe på norra fasaden undvek man i det längsta att lägga någon tillbyggnad.

Ungefär samtidigt med att den sista självständiga kapellutbyggnaden på Kärnkyrkans sydsida slut- VÄSTTORNET

SYDÖSTRA
SIDO-
KAPELLEN

SYDVÄSTRA
SIDO-
KAPELLEN

fördes, påbörjades på dess västsidan uppförandet av en för kyrkans yttre framträdande betydelsefull tillbyggnad, tornet (pl. VI, fig. 188, 193—199). Den nuvarande tornkroppen har tillkommit i två omgångar, den första omfattande dess nedre del upp till det vita band, som går runt tornet på 2/3 av höjden, den andra omfattande delen därovan. Den äldre delen av tornet är uppförd av tegel i vendiskt förband (fig. 13), den yngre i vanligt munkförband. Enligt uppgifter i domkyrkans medeltida kalendarium började den nedre delen uppföras 1424. År 1444 restes tornspiran och 1445 ditflyttades klockorna och tornet invigdes av biskop Erik Birgersson. På tre sidor dekorerades detta torn av en tät rad runda blindingar (fig. 188), vilket dekorationsmotiv även återfinnes på det jämnåriga Sparre-Tynnelsökoret (fig. 180). Högst upp närmast det vita bandet funnos stora, nu igenmurade ljudöppningar (fig. 198). I det inre var tornet genom bjälklag uppdelat i fem våningar (fig. 194). Nuvarande valv över bottenvåningen fanns icke från början. I andra och tredje våningarna finnas rester av eldstäder, öppna spisar med dubbla rökgångar i murverket (fig. 199). Dessa eldstäder klargöra, att tornet här som på andra håll varit avsett att i ofredstid tjäna som tillflyktsort och som logement för krigsbesättningar, varom även dokumentariska uppgifter finnas bevarade.

Strängnästornet ansluter sig såsom en sista länk till raden av mäktiga tornbyggnader från samma tidsskede vid domkyrkorna i Uppsala, Västerås och Åbo samt vid Stockholms Storkyrka m. fl., vilka alla äro sena efterföljare till 1300-talets stora tornbyggnader vid många av huvudkyrkorna i de nordtyska Hansestäderna.

HÖGKORET Det dröjde inte många år efter avslutandet av tornbygget, förrän ett nytt stort byggnadsföretag började planeras, nämligen ett nytt stort högkor. Detta var utan tvivel det största och betydelsefullaste byggnadsföretaget i domkyrkans utvecklingshistoria näst efter Kärnkirkans ursprungliga planering. Vid det nya högkorets byggande infördes också en ny byggnadsstil, helt olika den, som präglade Kärnkirkan och dess därtills utförda tillbyggnader. Det var den högtsträvande, vidrummiga, ljusa och luftiga senogotiken, som med detta bygge gjorde sitt inträde i Strängnäs domkyrka (fig. 200—206).

Enligt domkyrkokalendariets uppgifter börjades korbygget 1448 och avslutades 1462, då biskop Sigge Ulfsson Sparre invigde dess högaltare. Den i allt väsentligt oförändrade byggnadens form och konstruktion framgår tydligt av här återgivna uppmätningar och fotografier (pl. II, per G; fig. 201—206) och behöver därför ingen särskild beskrivning. Det bör emellertid nämnas, att stjärnvalvens kappor äro 1/2-sten tjocka; deras tegelförband framgår av pl. IIIo. fig. 215, 216. Fönstrens masverk är murat av tegel (fig. 207). Pelarnas baser (fig. 212) äro delvis byggda av kalkstensmaterial, vilket tidigare använts såsom sockel på den del av Kärnkirkans östfasad, som bortrevs vid triumfbågens uppbrytande. — Särskilt bör man beakta den ovanliga valvkonstruktionen med de smala sidoskeppens stigande valv, som tjänstgöra såsom kontinuerliga strävor mot mittskeppsvälvens anfangspartier (se fig. 215, 216). Vidare märkes den ovanliga avslutningen av mittskeppet mot öster, vilken här bidrager till att öka intrycket av vidrummighet och luftighet. Genom de östligaste arkadbågarnas utvikning åt sidorna försvinna dessa sidobegränsande partier ur åskådarens perspektiv, vilket vidgar det östligaste mittskeppspartiets rymdverkan, samtidigt som korets längd ökas (fig. 202).

Det nya Strängnäs-koret är en manifestation av en stilvilja, som i Sverige tagit sig uttryck redan under 1400-talets början med grundläggningen av det gotiska koret i Linköpings domkyrka. Dylika hallkor ha sitt hemland i södra och östra Tyskland, där typen var färdigbildad redan under 1300-talets andra hälft. De tyska 1300-talsbyggmästarna Peter Parlers och Hans Stettheimers krets har därvid spelat en stor roll. Indirekt hör även den nordiska utvecklingen under 1400-talet samman med den riktning, som dessa mästare inledde. I Strängnäs-koret äro emellertid de utifrån kommande impulserna omtolkade och bearbetade till någonting, som fått en stark inhemsk lokalfärg.

Samtidigt med högkoret uppfördes på dess norra sida den s. k. Nedre sakristian och Silverkamaren (fig. 218—224).

BRAND 1473 Sedan tornet och högkoret uppförts vid Kärnkirkans västra och östra gavelfasader, måste denna kyrkans gamla huvuddel ha tätt sig relativt oansenlig och nedtryckt mellan de höga ändbyggnaderna

(se fig. 204, 218). Med hänsyn härtill är det endast vad man kunde vänta, att domkyrkoledningen vid lämpligt tillfälle skulle söka råda bot för detta missförhållande. Och anledning yppade sig snart i mycket tvingande form. Trefaldighetssöndagen år 1473 härjades Strängnäs stad av en stor brand, som även drabbade domkyrkan. Enligt domkyrkokalendariet gingo därvid tornspira och tak till spillo, kyrkans klockor och orgelverk förstördes liksom en del andra inventarier. Det framgår dock icke, hur stora delar av taket, som skadades. Det förefaller sannolikt, att Högkorets tak skonats.

I samband med att nytt tak måste läggas över Kärnkyrkan beslöt man att därvid söka bättre sammankomponera Kärnkyrkan och Högkoret. Kärnkyrkans högmurar påmurades och mittskeppstaket höjdes, så att dess taknock kom i jämnhöjd med Högkorets (fig. 225). Samtidigt höjdes norra långhusfasadens krön några skift vid omläggningen av norra sidoskeppets tak. Detta drogs därvid ned även över de båda Sakristiorna I och II, vilka redan tidigare hade berövats sina gavelrösten för att kunna läggas under ett gemensamt lut-tak (se fig. 186).

HÖGMURAR
HÖJAS
I:STA GÅNGEN

Ungefär vid tidpunkten för dessa takreparationers avslutande trädde en ny, initiativrik och driftigt personlighet in i stiftsstyrelsen, nämligen Kort Rogge, biskop i Strängnäs 1479—1501, men redan 1475 utsedd till sin gamle företrädares coadjutor. Kort Rogge, av westfalisk härkomst, var en sällsynt kunnig och vittberest man, som studerat vid universiteten i Leipzig och Perugia och som samlat ett förnämligt bibliotek, ännu delvis bevarat. Han var en framstående administrator och politiker. Rogge framstår som en av renässansens första företrädare i svensk kultur. Förmögen och byggnadslustig kom han att spela en dominerande roll under Strängnäs domkyrkas sista medeltida byggnadsperiod.

BISKOP
ROGGES
BYGGNADS-
PERIOD

Det var utan varje tvivel biskop Kort Rogge, som tog initiativet till och ledningen av de stora, betydelsefulla omgestaltningar av domkyrkan, som ytterst hade aktualiserats av brandkatastrofen 1473, men som nu med stor målmedvetenhet och konsekvens planlades och genomfördes under 1400-talets två sista decennier.

Den första uppgiften blev att iståndsätta det brandskadade och med nödtak försedda västtornet (fig. 225) och anpassa det till den förstörade domkyrkan. Det gamla murverket förstärktes genom att invändigt »fodras» med ett nytt murskal (fig. 195). På den sålunda förstärkta tornkroppen gjordes en 12 ½ m hög påbyggnad. Domkyrkokalendariet uppgiver, att det var Kort Rogge, som lät förhöja tornet och att han den 20 juli 1481 invigde den stora nya klocka, som då upphängts i tornet.

VÄSTTORNET
HÖJES

Målet för Kort Rogge var att successivt sammankomponera långhuset med Högkoret och Västtornet, att fylla luckorna i kransen av kapell och utbyggnader runt hela kyrkan och slutligen att lägga kapellkransar och sidoskepp under stora gemensamma pulpettak och sålunda giva domkyrkans yttre en enhetlig monumental prägel.

Nästa steg på vägen mot detta mål var en förnyad påmurning av Kärnkyrkans högmurar, varigenom dess mittskeppstak till allra största delen kunde sammanföras med Högkorstakets övre fall. Resultatet redovisas å fig. 231, som även visar nästa steg, då Sturekoret, Djäkne- och Gyllenhielmskoren lagts under ett gemensamt, förhöjt pulpettak, sedan deras gavelrösten rivits.

HÖGMURAR
HÖJAS
2:A GÅNGEN

Då det sedan gällde att fortsätta det påbörjade unifieringsarbetet på södra sidan, blev det nödvändigt att fylla den lucka i kapellraden, som fanns utanför den stora sydportalen, vilken man tydligen i det längsta velat spara. Denna uppgift löstes så, att en ny mur uppfördes i liv med kapellens sydmurar och till lika höjd med dessa. Utrymmet innanför muren delades i två våningar, varav den nedre uppdelades till ett vapenhus och ett sidokapell, som båda välvdes (fig. 236). Denna anordning bestod ända till slutet av 1500-talet, då den helt förändrades. Vidare nedrevos gavelröstena på Tynnelsö-Sparrekoret, Vårfrukorets sydmur påbyggdes till samma höjd som grannkoret och på sidokamrarnas västmur höjdes pulpetgaveln väsentligt, varefter ett gemensamt tak kunde läggas över hela det omgestaltade partiet, såsom fig. 233 utvisar.

SÖDRA
VAPENHuset

Sedan det arkitektoniska unifieringsarbetet fullbordats på kyrkans södra sida, måste turen komma till den norra, som onekligen företedde en i hög grad avvikande anblick (se fig. 225). Vid uppgörande av

SYDVÄSTRA
KAPELLEN

NORDVÄSTRA
KAPELLEN arbetsplanen för detta omdaningsarbete, hade man sannolikt icke enbart arkitektoniskt-estetiska mål för ögonen. Praktiska gudstjänstliga behov gjorde sig även starkt gällande. Man behövde ökat utrymme för det ständigt växande antalet altarestiftelser. Första steget blev att bygga nya kapell utefter hela norra sidoskeppsfasadens västra del ävensom i vinkeln mellan Västtornets nordmur och Kärnkirkans västfasad (pl. II). Det genom detta bygge vunna utrymmet var ursprungligen icke uppdelat med mellanväggar utan bildade ett enda sammanhängande rum, som öppnade sig mot norra sidoskeppet med stora bågöppningar.

I den senast beskrivna kapellgruppens nordöstra hörn ligger det s. k. Predikotornet (fig. 241—243), som visat sig svårt att på ett fullt tillfredsställande sätt inordna i kapellgruppens byggnadshistoria. Det består av en liten tvåvånings tornbyggnad, där övervåningen innehåller en liten cell med en rektangulär öppning mot norr, lagom högt placerad för att tjäna som taleöppning för en predikant. Detta predikotorn skulle tydligen erbjuda en både skyddad och markerad plats för talaren vid de friluftsgudstjänster, som hölls vid de stora årsmarknaderna på den del av kyrkogården, som låg närmast marknadsplatsen. Tornet har tydligen ursprungligen avsetts att få ett friare läge än det slutligen fick vid kapellgruppens slutförande (se fig. 243). — Över hela detta nya byggnadsparti lades ett stort gemensamt pulpettak av samma art, som täckte sydsidans kapell. Dessa byggnadsarbeten ha sannolikt utförts åren närmast före 1490.

SJÄLAKORET Det synes troligt, att uppförandet av det s. k. Bondkoret i vinkeln söder om Västtornet (fig. 245—250) följde snart efter den nyss beskrivna kapellgruppen. Detta kapell är det enda, som har direkt ingång från kyrkogården. Från detsamma hade man inträde till de tidigare omtalade kamrarna med hagioskopen. Det utgjorde med största sannolikhet ett Själakor och utgjorde såsom sådant platsen för utövande av kyrkans omvårdnad av fattiga, sjuka och elända. Dess arkitektoniska utformning överensstämmer med Bibliotekskoret i den norra gruppen.

NORDÖSTRA
KAPELLEN Sedan de ovan skildrade arbetena med den nordvästra kapellgruppen avslutats, stod man inför slutskedet av den stora Roggeska unifieringsplanen. Det gällde nu att omskapa även den östra delen av långhusets nordsida, så att även denna i sin helhet kunde läggas under ett gemensamt takfall. För att nå detta mål gällde det att täppa gluggen framför den stora nordportalen och höja de gamla Sakristiornas och Silverkammarens murar, så att hela nordfasaden fick en gemensam taklisthöjd. De här för nödvändiga byggnadsarbetena utfördes tydligen i en och samma byggnadsetapp (fig. 251 o. 256)..

NORRA
VAPENHUSET Framför nordportalen uppfördes det Norra vapenhuset i huvudsakligen överensstämmelse med det tidigare beskrivna Södra vapenhuset. I sakristiorna nedre valven och inom deras påbyggda murar inreddes utrymmet till två kapell med nya valv av samma höjd som i övriga sidokapell och med bågöppningar in mot norra sidoskeppet, varjämte två stora spetsbågiga fönster byggdes i nordväggen. Silverkammarens nordmur påbyggdes och ett övre välvt rum (fig. 224) inreddes såsom förvaringsrum. Hela detta parti kunde därefter läggas under samma tak, som den västra delen (fig. 256). Därmed var Kort Rogges stora unifieringsplan helt genomförd. Denna sista byggnadsperiod torde med en viss sannolikhet kunna dateras till 1490-talets senare hälft. Biskop Kort Rogge gick bort i början av april 1501. Den form, i vilken Strängnäs domkyrka då efter en 250-årig byggnadstid framträdde, har hon — frånsett tornhuven — i stort sett behållit oförändrad ända intill våra dagar.

ÖVRE
SAKRISTIAN Ytterligare en senmedeltida tillbyggnad bör här omnämnas, den av biskop Rogge uppförda Övre sakristian, som uppförts för att tillfredsställa denne myndige och förmögne prelats önskan att vid sin domkyrka få en egen sakristia, som han ensam disponerade. Den uppfördes i vinkeln mellan Nedre sakristians östra och Högekorets norra vägg (fig. 258). Över en välvd soubasementsvåning ligger den nya sakristian helt skild från prästerskapets övriga utrymmen med en direkt ingång till högkoret samt med en nu igenmurad utgång till en fristående förbindelsegång till det närbelägna, av Kort Rogge uppförda biskopspalatset (fig. 258, 259, 261). Det är en i Sverige ganska enastående anordning, som i sin helhet vittnar om sin tillskyndares uppfattning om sin egen prelatensiska ställning inom domkyrkans kleresi. Arkitektoniskt företer denna sakristia inga avvikelser från de övriga av Rogge uppförda kapellen.

ZUSAMMENFASSUNG

DER DOM ZU STRÄNGNÄS ist als einer der besterhaltenen größeren Kirchenbauten des Mittelalters in Schweden, vollständig aus Backstein aufgeführt und im Inneren während des 14. und 15. Jahrhunderts reich ausgemalt worden. In der Kirche hat sich außerdem ein reicher Schatz an wertvollen und qualitativ hochstehenden Ausstattungsstücken aus dem Mittelalter sowie aus neuerer Zeit erhalten.

Die Darstellung des Doms zu Strängnäs soll in zwei Bänden veröffentlicht werden, von denen *der erste* folgende Teile umfaßt: 1) Die mittelalterliche Baugeschichte der Kirche; 2) Die Baugeschichte der Zeit nach 1523; 3) Die Ausmalung des Kircheninneren. *Der zweite* Band wird eine Beschreibung der festen und beweglichen Ausstattung des Doms enthalten und in einer entsprechenden Anzahl von Heften erscheinen.

DIE MITTELALTERLICHE BAUGESCHICHTE DES DOMS

I. DIE ZEIT VOR 1250

Der Ort Strängnäs in seiner Lage auf einer Halbinsel an der Südseite des Mälarsees wo der wichtige ost-westliche Wasserweg von der Ostsee in das Landesinnere hineinreicht und von einer nord-südlichen Landstraße über die Mälارينseln gekreuzt wird, der die Landschaften Uppland und Södermanland miteinander verbindet, war zur Zeit der Einführung des Christentums in diesem Teil von Mittelschweden kaum als stadähnliche Siedlung zu bezeichnen, sondern bestand eher aus einem Markt- und Tingplatz, der sich bei den großen Jahrmärkten bevölkerte, sonst aber ziemlich verlassen dalag. In der Nähe des Marktplatzes und oben auf der höchsten Erhebung, wo der heutige Dom steht (Abb. 2), lag wahrscheinlich ein heidnischer Kultplatz, welcher von stattlichen Grabhügeln umgeben war, die für die Familien der Großen aus der umgebenden Landschaft aufgeschüttet waren und von denen noch fünf auf dem Kirchhof um den Dom herum erhalten sind (Abb. 4—7).

Nachdem die christliche Religion mit Hilfe des Königtums und der Großbauern gegen Ende des 11. Jahrhunderts in Södermanland einigermaßen sicher Fuß gefaßt hatte, wuchs auch eine feste kirchliche Organisation, die zu Anfang aus zwei Sprengeln bestand, heran, von denen der eine seinen Mittelpunkt im westlichen Teil der Landschaft in Tuna — dem jetzigen Eskilstuna und ersten Zentrum der breiteren Missionsarbeit — und der zweite seinen Sitz in Strängnäs, dem Hauptort des alten heidnischen Kultus als natürlichem Ausgangspunkt der obsiegenden Kirche erhalten sollte. Noch in den 1120er Jahren bestanden beide Diözesen nebeneinander, um aber bald darauf, in jedem Fall vor 1164, vereinigt zu werden. In Strängnäs muß es demgemäß schon zu Ende des 11. Jahrhunderts, unter jedem Umstand jedoch zu Anfang des 12. Jahrhunderts, ein Kirchengebäude gegeben haben und es spricht viel dafür, daß dieser Bau als Bestätigung für den endgültigen Sieg des Christentums auf dem heidnischen Kultplatz errichtet wurde.

Die ältesten Teile des heutigen Doms sind jedoch nicht älter als aus der Mitte des 13. Jahrhunderts, so daß man daher einen oder mehrere Vorgängerbauten annehmen muß, von denen nicht die geringsten Reste gefunden werden konnten und über deren Lage und Aussehen keine urkundlichen Belege vorhanden sind. Es liegt aber am nächsten, daß dieser oder diese Vorgängerbauten aus Holz bestanden haben und den Platz einnahmen, der den Westteil des heutigen Doms ausmacht.

II. DIE ERRICHTUNG DES KERNBAUS 1250—1340

Innerhalb des heutigen Doms können die in diesem noch heute enthaltenen Teile der ältesten Bischofskirche — hier Kernbau (Taf. II, Periode A) genannt — in den Hauptzügen klar erkannt werden. Dieser war über einem einfachen gekehlten Kalksteinsockel in Backstein als dreischiffige Hallenkirche auf

rechteckigem Grundriß ohne Hervorhebung eines Chors aufgeführt. Die Außenmauern waren unter der Dachtraufe von einem Bogenfries über weißgeputzten Feldern geschmückt, wie sie ähnlich auch auf den Obergadenmauern vorkommen, die zwischen den Dachschrägen von Mittel- und Seitenschiffen sichtbar sind, wo der Fries in den östlichen Teilen in regelmäßigen Zwischenräumen teils von kleinen rundbogigen Fenstern, teils von fensterähnlichen Blenden unterbrochen wird (Taf. XXI, Abb. 63). Das östliche Giebelfeld trug Rundbogenfriese und Blendenwerk (Taf. IX A). An allen vier Ecken des Baukörpers standen pfeilerähnliche viereckige Türme. Der Dachbelag bestand aus dicken Holzschindeln.

Mitten an der Süd- und Nordseite befand sich ein reich gestaltetes Portal, gerahmt von einem großen Umfassungsbogen in einer verkröpften Mauerschicht (Abb. 48). An der Westfassade ein von Nischen flankiertes Portal (Taf. XXVI; Abb. 33). Jedes Joch besaß ein hohes schmales Fenster (eines davon in Joch I nach Norden erhalten, Abb. 69). In der Ostmauer des Mittelschiffs stand vermutlich eine Dreifenstergruppe. Fassadenrekonstruktion auf Taf. XXV—XXVIII.

Die dreischiffige Halle, deren Mittelschiff nahezu die doppelte Breite der Seitenschiffe aufweist, ist von Kreuzgewölben vom Typus der Kuppeldomikale (Abb. 124—128) mit auf einfachen runden Zwickelkolonetten zwischen den schwachspitzbogigen Gürtel- und Arkadenbogen ruhenden Diagonalrippen überwölbt, die sämtlich in gleicher Höhe direkt auf den Kapitellgesimsen der Pfeiler ansetzen. Die Scheitelhöhe der Mittelschiffsgewölbe ist bedeutend höher als die der Seitenschiffe. Die über den Pultdächern der Seitenschiffe sichtbar aufsteigenden Obergadenmauern verliehen dem Außenbau den Anschein eines basilikalen Schnitts, dem doch der Innenbau nicht folgt (Pseudobasilika), denn die kleinen Fenster des Dachfrieses beleuchteten nur den Dachboden. — Dem ursprünglichen Plan, den Pfeilern abwechselnd quadratischen und oktogonalen Grundriß zu geben (Abb. 143) wurde nur in der ersten Bauphase (siehe unten) entsprochen.

Der Seitenschub des Gewölbesystems wurde von Pfeilervorlagen aufgenommen, die innen an den Außenwänden des Doms hochgezogen waren, wodurch die ungewöhnliche Gestaltung eines den Kirchenraum allseitig umziehenden offenen Laufgangs über dem nach innen verdickten unteren Teil der Außenmauern zustande kam, welcher durch gewölbte Öffnungen in den Wandvorlagen hindurchführte (Abb. 71, 78, 80, 81, 153—155). In dem dicken unteren Mauermaßiv wurde in jedem Joch eine tiefe spitzbogige Nische ausgespart (Abb. 71 und 78, Taf. XXIV A). Diese Gestaltung der Raumbegrenzung im Inneren war wohl der am ersten ins Auge fallende Sonderzug des ursprünglichen Kirchenraums.

Durch Untersuchungen der verschiedenen Backsteintypen in den betreffenden Bauteilen, sowie von Baunähten und Verzahnungen in den Obergadenmauern (Taf. XXI, Abb. 140—142 usw.) konnten die Hauptzüge in der Entstehungsgeschichte des Kernbaus festgestellt werden.

Der Dombau ist offenbar an Hand eines von Anfang an feststehenden Risses erfolgt, welcher trotz einer langen und wechselvollen Bauzeit auch fernerhin in den Hauptzügen seine Geltung behielt. Die Kirche gehört hauptsächlich zwei verschiedenen Bauphasen an, in deren erster der Plan der ganzen Kirche ausgearbeitet und der Grundriß abgesteckt wurde, worauf der Ostteil bis Joch III zur Ausführung kam, um so schnell wie möglich zu einem brauchbaren gottesdienstlichen Raum zu gelangen. Gleichzeitig wurden aber auch gewisse Teile der Außenmauern im Westteil des Doms aufgeführt und ebenso die Sakristei I errichtet. Das Ergebnis dieser ersten Bauetappe zeigt Abb. 72. Während der Bauzeit hat man wahrscheinlich ein älteres Kirchengebäude, das von den westlichen Außenmauern des neuen Doms umschlossen wurde, beibehalten, um es aber, sobald der in dem Neubau gewonnene Raum für Gottesdienste verwendbar war, abzureißen.

Bald nach Fertigstellung des ersten Bauabschnitts passierte ein Einsturzungsglück, dessen Umfang sich an verschiedenen Baunähten und Verzahnungen in den Obergadenmauern (Taf. XXI) ablesen läßt und nach dem der Dom das Aussehen auf Abb. 144 erhielt. Der Einsturz dürfte nach einer nicht ganz sicheren urkundlichen Nachricht um 1290 eingetroffen sein. Als die Arbeit danach wiederaufgenommen wurde, stand sie unter neuer Leitung, denn neue Architekturformen beginnen nun hervorzutreten,

namentlich was die Pfeilergestaltung anbetrifft (Abb. 85—88). Diese spätere Bauperiode läßt sich in zwei Unterabschnitte aufteilen.

Die erste umfaßt die Reparaturarbeiten nach dem Einsturz sowie die vollständige Fertigstellung der Osthälfte der Kirche bis zu einer Länge von vier Jochen, die dann als Gottesdienstraum in Benutzung genommen werden konnte, während die Arbeit an der westlichen Hälfte weiterging. — Zu den Arbeiten des ersten Unterabschnitts gehören auch der Bau der Sakristei II, sowie gewisse Arbeiten im Westteil der Kirche, wie aus Abb. 145 ersichtlich.

Die zweite Unterabteilung besteht in einer direkt an die vorige Periode anknüpfenden Weiterarbeit und sollte zur schließlichen Fertigstellung des Doms durch Vollendung der Westhälfte mit Pfeilern und Gewölben sowie der Westfassade führen. Auch die großen Portale der Süd- und Nordfassade gehören diesen abschließenden Arbeiten an. Der Dombau dürfte gegen Ende der 1330er Jahre fertig dagestanden haben, seine endgültige Gestalt läßt sich wie auf Abb. 146, 147 und Taf. XXV—XXVIII rekonstruieren. Die übrigen zahlreichen Textillustrationen versuchen das Raumbild des Kernbaus, das Aussehen der verschiedenen architektonischen Glieder und der variierenden Schmuckelemente anschaulich zu machen.

Die Anregungen zu dem Dombau in Strängnäs dürften im norddeutschen Backsteingebiet zu suchen sein; die chorlose dreischiffige Halle tritt im 13. Jahrhundert an mehreren Stellen im Ostseeraum auf. Die Lübecker Marienkirche wurde in den 1250er Jahren teilweise als dreischiffige Halle ohne Chorausbau sowie mit einem inneren Laufgang auf Spitzbogenarkaden geplant. Ein Hallentyp dieser Art verbreitete sich daraufhin fast über ganz Norddeutschland und hat in St. Marien zu Neubrandenburg sein schönstes Beispiel hervorgebracht. Die Übereinstimmung des Kernbaus von Strängnäs mit den freigelegten Teilen der Lübecker Marienkirche zur Zeit ihrer Konzeption als Halle nach 1250 sind so groß, daß ein direkter Einfluß von dieser Seite vorausgesetzt werden muß, zumindest dürfte die Idee von dort stammen, was ganz mit der großen Rolle übereinstimmt, die Lübeck in der mittelalterlichen Kunstentwicklung Skandinaviens zugesprochen werden kann. Die Grundsteinlegung des Doms zu Strängnäs, die sich urkundlich nicht belegen läßt, dürfte demnach in die Zeit um 1260 zu setzen sein, eine Datierung, die sich auch durch zahlreiche Berührungspunkte mit der Architektur der Marienkirche zu Sigtuna (Abb. 148) stützen läßt, deren erste Bauperiode auf Grund der Dokumente kurz nach 1250 abgeschlossen war.

Die Einwölbung ist wahrscheinlich in den 1280er Jahren unter Bischof Anund begonnen worden. Die dabei zur Anwendung gekommene Form der Kuppeldomikale ist auf dem Wege über Westfalen in den Ostseeraum eingeführt worden. Nach Westfalen weist auch die großzügige Komposition der Hauptportale in Strängnäs (u. a. Nikolaikirche in Lemgo, Hohnekirche in Soest).

Die ausländische Leserschaft wird auf eine gleichzeitig mit der vorliegenden Arbeit in deutscher Sprache herauskommende Studie von ARMIN TUULSE: *Der Kernbau des Doms zu Strängnäs und sein Umkreis*, Stockholm 1964, in: *Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Antikvariskt arkiv Nr. 25*, verwiesen, wo eine bis in die Einzelheiten gehende Darstellung gegeben wird.

III. ANBAUTEN AN DEN KERNBAU SOWIE ERWEITERUNGEN UND ÄNDERUNGEN WÄHREND DES MITTELALTERS

Kaum war der Kernbau vollendet als man diesen mit Anbauten versah, um Platz für die immer zahlreicher werdenden Altar- und Präbendenstiftungen zu schaffen. Man begann damit an der Südseite. Das Studium der in verschiedener Richtung vorspringenden Strebepfeiler in der heutigen Südfassade (siehe Abb. 158, Taf. V) gibt uns die Möglichkeit, eine östliche und eine westliche Kapellengruppe abzugrenzen, von denen die östliche die *Sture- Djäkne- und Gyllenhielmkapelle* umfaßt, während zu der westlichen die *Liebfrauenkapelle, die Sparre-, Tynnelsö- und Bauernkapellen* gehört. In der Mitte kommt schließlich noch die südliche *Vorhalle* dazu.

Am ältesten ist die *Sturekapelle* (Abb. 157, 160), ein Raum in wohlabgewogenen Maßverhältnissen

mit Kreuzgewölben, deren Diagonalrippen in den Ecken von schmalen runden Kalksteindiensten getragen werden, die durch reich gezierte Kalksteinkapitelle bekrönt sind (Abb. 163), an denen sich Spuren von Vergoldung finden, und die wahrscheinlich von gotländischen Meistern ausgehauen wurden. Die großen spitzbogigen Fenster sind mit Maßwerk aus Kalkstein gefüllt (Abb. 159). Das Bauwerk, das ursprünglich mit einem Satteldach gedeckt war (Abb. 157), wurde von dem Dompropst Nils Magnusson um 1342 erbaut und gestiftet.

Schülerkapelle und Gyllenhielmkapelle werden die Anbauten an der Sturekapelle genannt, sie waren als Doppelkapelle den Schutzheiligen des Doms, den Aposteln Petrus und Paulus geweiht. In der Schülerkapelle hat sich das ursprüngliche Fenstermaßwerk aus Kalkstein erhalten (Abb. 165), während es in der Gyllenhielmkapelle entfernt worden ist. Die beiden Kapellen haben wahrscheinlich jeder sein eigenes Satteldach mit je einem besonderen Giebelaufbau nach Süden besessen (siehe Abb. 166). Aus erhaltenen Donationsakten scheint hervorzugehen, daß diese Bauteile um 1370 entstanden sind.

Am nächsten in der Reihe der Anbauten kommt die westlich benachbarte *Liebfrauenkapelle*, um 1404 auf Kosten des Erzdiakons Gjurd Petersson und des Ritters Sten Bengtsson Bielke aufgeführt. Mit dieser Kapelle sind zwei übereinanderliegende kleine tonnengewölbte Seitenkammern zusammengebaut, deren gemeinsame Höhe der der Frauenkapelle entspricht (Abb. 171). Das Gesamtbild des Doms nach der Anfügung dieser Partie geht aus Abb. 169 hervor. Die kleinen Kammern sind gut erhalten und hatten ursprünglich keine andere Verbindung mit dem Kirchenraum als zwei kleine vergitterte Gebetlucken (Abb. 178), durch die man den Marienaltar an der Ostwand der Kapelle sehen konnte. Zugang hatte man zu diesen Räumen direkt vom Kirchhof her, in den oberen gelangte man über eine Außentreppe (Abb. 169). Kammern dieser Art dienten als Oratorium für Exkommunizierte, Aussätzige oder andere ansteckend Kranke, denen der Zutritt zum Kirchenraum verwehrt war. Die vergitterten Lucken in den Ostwänden der Kammern waren sog. Hagioskope, durch welche man den Liebfrauenalter und den dort verrichteten heiligen Dienst beobachten und seine Gebete an die Jungfrau Maria, die Fürbitterin der leidenden Menschheit richten konnte. Die Räume scheinen stets für Besucher vom Kirchhof her offen gestanden zu haben.

Unmittelbar östlich der Frauenkapelle wurde um 1425 eine Doppelkapelle, die *St. Annen- und Fronleichnamskapelle* in Entsprechung zu den sog. Sparre- und Tynnelsökapellen angebaut und mit Sterngewölben gedeckt (Abb. 183), welche zu den ältesten von diesem Typ in Schweden gehören, der seinen Ursprung in der Baukunst des Deutschen Ordens zu haben scheint. Die charakteristischen Gewölbekonsolen (Abb. 184, 185) haben ihre Entsprechungen im Hochmeisterpalast der Marienburg vom Ende des 14. Jahrhunderts. Auch diese Doppelkapelle schloß wahrscheinlich nach oben in einem Doppelgiebel ab (Abb. 192).

Mit der Entstehung der letztgenannten Kapelle war die *südliche Längsseite des Kernbaus* mit Ausnahme der Mauerstrecke, die das monumentale Südportal aufnahm, ganz zugebaut. Hier und an der gegenüberliegenden Stelle der Nordwand zögerte man so lange wie irgend zugänglich mit baulichen Eingriffen.

Ungefähr gleichzeitig mit dem Abschluß der letzten selbständigen Kapellenausbauten an der Südseite des Kernbaus, begann an dessen Westfront die Errichtung von einem für die äußere Erscheinung des Doms sehr bedeutenden Anbau, nämlich der des *Turms* (Taf. VI. Abb. 188, 193—199). Der jetzige Turmkörper ist in zwei Abschnitten entstanden, von denen der erste den unteren Teil bis zu dem weißen Band, das den Turm in Zweidrittelhöhe umfaßt, und der andere den oberen Teil umfaßt.

Der ältere Teil des Turms ist aus Backstein im wendischen Verband (Abb. 13), der jüngere im gewöhnlichen Mönchsverband ausgeführt. Nach Angaben im mittelalterlichen Domkalendarium begann man mit der Errichtung des unteren Teils 1424. Die Turmspitze wurde 1444 aufgesetzt und 1445 nach dorthin die Glocken übertragen, so daß der Turm von Bischof Erik Birgersson geweiht werden konnte. An drei Seiten wurde das Bauwerk mit einer dichten Reihe von Rundblenden verziert (Abb. 188), ein Schmuckmotiv, das sich auch an der gleichaltrigen Sparre-Tynnelsökapelle wiederfindet (Abb. 180). Ganz oben, unmittelbar unter dem weißen Band, befanden sich große, nun zugemauerte Schalllöcher (Abb. 198).

Im Inneren war der Turm durch Balkendecken in fünf Geschosse geteilt (Abb. 194). Das jetzige Gewölbe über der Turmhalle im Erdgeschoß war anfangs nicht vorhanden. Im zweiten und dritten Geschoß befinden sich Reste von Feuerstellen in Form von offenen Kaminen mit doppelten Rauchabzügen in der Mauerstärke (Abb. 199), was darauf hindeutet, daß der Turm hier wie andernorts in unruhigen Zeiten als Zufluchtsstätte und als Quartier für Kriegsvolk diente, worüber archivalische Angaben erhalten sind.

Der Turm zu Strängnäs schließt sich als letztes Glied an eine Reihe mächtiger Turmbauten derselben Epoche, angefangen bei den Domen in Uppsala, Västerås und Åbo bis hin zur Hauptkirche St. Nicolai in Stockholm und manchen anderen an, welche alle als späte Nachfolger der großen Turmbauten des 14. Jahrhunderts an einer Folge von führenden Kirchenbauten in den niederdeutschen Hansestädten zu betrachten sind.

Nach Abschluß des Turmbaues dauerte es nicht viele Jahre bis daß ein umfassendes Unternehmen geplant wurde, nämlich ein neuer geräumiger *Hoher Chor*, worin wir zweifellos das größte und bedeutungsvollste Vorhaben in der Entwicklungsgeschichte des Dombaus nach der Planlegung des ursprünglichen Kernbaues zu sehen haben. Bei der Arbeit an diesem neuen Hohen Chor wurde auch ein neuer, von dem Kernbau und seinen Anbauten ganz abweichender Baustil eingeführt, nämlich die aufstrebende, weitträumige, lichte und luftige Spätgotik (Abb. 200—206). Nach Angaben des Domkalendariums begann der Chorbau 1448 und war 1462, als Bischof Sigge Ulfsson Sparre dessen Hochalter weihte, abgeschlossen. Die in allen wesentlichen Zügen unveränderte Form des Baues und seine Konstruktion geht deutlich aus den hier wiedergegebenen Aufmessungen und Aufnahmen hervor (Taf. II, per G; Abb. 201—206) und bedarf daher keiner besonderen eingehenden Beschreibung. Es muß jedoch erwähnt werden, daß die Kappen der Sterngewölbe einen halben Stein stark sind, ihr Backsteinverband geht aus Taf. III, Abb. 215, 216 hervor. Das Maßwerk der Fenster ist aus Backstein aufgezogen (Abb. 207). Die Pfeilerbasen (Abb. 212) bestehen teilweise aus Kalksteinmaterial, das früher als Sockel an demjenigen Teil der Ostfassade des Kernbaues saß, welcher bei Öffnung des Triumphbogens in der Ostwand abgerissen wurde. — Besonders zu beachten ist die ungewöhnliche Konstruktion der steigenden Gewölbe in den schmalen Seitenschiffen, welche gleichzeitig als fortlaufende Verstrebungen innerhalb der Schubzone der Mittelschiffsgewölbe dienen (siehe Abb. 215, 216). Des weiteren fällt der ungewöhnliche Schluß des Mittelschiffs nach Osten auf, der dazu beiträgt, den Eindruck der Weiträumigkeit und Luftigkeit zu verstärken. Indem die östlichsten Arkadenbogen nach den Seiten ausweichen, verschwinden deren seitenbegrenzende Partien aus dem Blickfeld des Betrachters, wodurch sich die Raumwirkung des östlichsten Mittelschiffstücks perspektivisch weitert und zugleich die Länge des Chors vergrößert (Abb. 202).

Der neue Chor von Strängnäs ist das Bekenntnis zu einem Stilwillen, der in Schweden schon zu Beginn des 15. Jahrhunderts mit der Grundsteinlegung des gotischen Chorausbaues am Dom zu Linköping zum Ausdruck kommt. Derartige Hallenchöre haben ihre Heimat im südlichen und östlichen Deutschland, wo der Typus schon in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts fertig ausgebildet ist. Die im 14. Jahrhundert tätigen deutschen Baumeister um Peter Parler und Hans Stettheimer haben dabei schöpferisches geleistet; auch die nordeuropäische Entwicklung im 15. Jahrhundert ist indirekt ein Ausläufer der von diesen Meistern begründeten Richtung. Im Chor von Strängnäs sind allerdings die von außen kommenden Anregungen umgedeutet und zu einem Klang von stark einheimischer Färbung verarbeitet worden.

Gleichzeitig mit dem Hohen Chor wurde an dessen Nordseite die sog. *Untere Sakristei* und die *Silberkammer* (Abb. 218—224) aufgeführt.

Nachdem Turm und Hoher Chor den westlichen und östlichen Giebelfronten des Kernbaus angefügt worden waren, mußte sich dieser frühere Haupttrakt der Kirche zwischen den hohen Abschlußbauten unansehnlich und gedrückt ausgenommen haben (siehe Abb. 204, 218). Mit Rücksicht darauf konnte man nichts anderes erwarten als daß die Leitung der Dombauhütte bei passender Gelegenheit diesem

Mißverhältnis abzuhelpen suchte. Ein Anlaß bot sich bald in sehr zwingender Form: Am Sonntag Trinitatis 1473 wurde die Stadt Strängnäs von einer *Feuersbrunst* verheert, die auch den Dom heimsuchte. Dem Domkalendarium zufolge ging dabei die Turmspitze und ein Teil des Dachstuhls zugrunde, außerdem wurden die Glocken sowie das Orgelwerk der Kirche mit anderen Ausstattungsstücken vernichtet. Es bleibt aber offen, wie umfassend die Zerstörung der Dächer gewesen war und es sieht so aus, als sei das Dach des Hohen Chors unversehrt geblieben.

Im Zusammenhang mit der Errichtung eines neuen Dachstuhls über dem Kernbau beschloß man, dessen Körper besser mit dem Hohen Chor zusammenzuschließen. Die Obergadenmauern des Kernbaues mußten eine Erhöhung hinnehmen und der First des Mittelschiffsdachs auf die Höhe des Chordaches gebracht werden (Abb. 225). Zugleich wurde die Mauerkrone der nördlichen Langhausfassade um einige Backsteinschichten bei der Aufsetzung des Daches auf das Nordseitenschiff aufgehöhht. Das Dach konnte bei dieser Gelegenheit auch über die Sakristeien I und II gezogen werden, welche schon früher ihre Giebeldreiecke verloren hatten, um unter einem gemeinsamen Pultdach vereinigt zu werden (siehe Abb. 186).

Ungefähr zur selben Zeit als diese Dacharbeiten abgeschlossen wurden, trat in die Leitung des Bistums eine neue, entschlußfreudige und aktive Persönlichkeit ein, nämlich Kort Rogge, der 1479—1501 Bischof von Strängnäs war, aber schon 1475 zum Koadjutor seines greisen Vorgängers bestellt worden war. Kort Rogge war westfälischer Herkunft und ein ungemein erfahrener und bereister Mann, der an den Universitäten Leipzig und Perugia studiert und eine vorzügliche Bibliothek zusammengebracht hatte, welche teilweise noch vorhanden ist. Er war ein hervorragender Verwaltungsmann und Politiker und darf als einer der ersten Vertreter der Renaissance im schwedischen Kulturleben gelten. Vermögen und baulustig sollte er in der letzten mittelalterlichen Bauperiode des Doms zu Strängnäs eine beherrschende Rolle spielen.

Es war ohne jeden Zweifel Kort Rogge, der die Initiative zu einschneidenden Umgestaltungen des Doms ergriff, die mit der Brandkatastrophe von 1473 aktuell geworden waren und die nun mit steter Zielstrebigkeit und Konsequenz unter seiner Leitung geplant und in den zwei letzten Jahrzehnten des 15. Jahrhunderts ausgeführt wurden.

Die erste Aufgabe wurde die Instandsetzung des brandbeschädigten und mit einem Notdach versehenen *Westturms* (Abb. 225), der nun dem vergrößerten Dombau angepaßt werden sollte. Das alte Mauerwerk wurde durch die Futterung mit einer inneren Mauerschale verstärkt (Abb. 195) und auf den auf solche Weise gekräftigten Turmkörper ein 12 ½ Meter hoher Aufbau gesetzt. Das Domkalendarium zeigt an, daß es Kort Rogge war, der den Turm erhöhen ließ und der am 20. Juli 1481 der neuen großen Glocke, die man dort aufgehängt hatte, die Weihe gab.

Kort Rogges Ziel war, nach und nach das Langhaus mit dem Hohen Chor und dem Westturm zu einer einheitlichen Komposition zu verschmelzen und die Lücken in dem Kranz der Kapellen und Anbauten um die ganze Kirche herum zu schließen, sowie diesen dann mit den Seitenschiffen unter großen gemeinsamen Pultdächern zu vereinigen, um damit dem Äußeren des Doms klare Umrisse und ein monumentales Gepräge zu verleihen.

Der nächste Schritt auf dem Wege zu diesem Ziel war *eine abermalige Erhöhung der Obergadenmauern des Kernbaues*, wodurch es möglich wurde, dessen Mittelschiffsdach nun zum größten Teil endgültig mit den oberen Dachflächen des Hohen Chors zusammenzuführen. Das Ergebnis dieses Bemühens zeigt Abb. 231, die auch den nächsten Schritt, wo ein gemeinsames erhöhtes Pultdach über Sturekapelle sowie Schüler- und Gyllenhielmkapelle gezogen ist, sichtbar macht, nachdem die selbständigen Giebelbauten der Kapellen abgerissen worden waren.

Als man später daran ging, die Vereinheitlichungsarbeiten auf die Südseite auszudehnen, wurde es notwendig, die *Lücke vor dem großen Südportal* zu füllen, die man wohl so lange wie möglich hatte offenhalten wollen. Die Aufgabe wurde so gelöst, daß man eine neue Mauer in derselben Linie und in gleicher Höhe mit den Südmauern der Kapellen aufführte. Der dadurch gewonnene Raum wurde in

zwei Geschosse geteilt, von denen das untere in eine Vorhalle (Waffenhaus) und eine Seitenkapelle geteilt wurde, die beide Gewölbe erhielten (Abb. 236). Diese Aufteilung hatte bis Ende des 16. Jahrhunderts Bestand, wo sie ganz verändert wurde. Des weiteren wurden die Giebel der Tynnelsö-Sparrenkapelle niedrigerissen und die Südmauer der Liebfrauenkapelle auf die gleiche Höhe wie der Nachbarbau gebracht sowie die Stützmauer des Pultdachs auf der Westmauer der Seitenkammern wesentlich erhöht, worauf sich auf den gesamten umgestalteten Komplex ein Sammeldach legen ließ wie auf Abb. 233 gezeigt ist.

Nach Vollendung der Zusammenschlußarbeiten an der Domsüdseite ging man an die nördliche über, die unweigerlich einen im hohen Grad abweichenden Anblick bot (siehe Abb. 225). Bei der Entscheidung über den Arbeitsplan für dieses Umgestaltungswerk hatte man wohl nicht nur architekturästhetische Absichten vor Augen, denn auch praktische gottesdienstliche Bedürfnisse drängten sich nun hervor. Man brauchte mehr Platz für die ständig wachsende Zahl der Altarstiftungen. Als ersten Schritt nahm man daher *neue Kapellenbauten an dem Westteil der ganzen nördlichen Seitenschiffsfront* sowie in der Ecke zwischen der Nordmauer des Westturms und der Westfassade des Kernbaus vor (Taf. II). Der durch diesen Bau gewonnene Raum war anfänglich nicht durch Zwischenwände unterteilt, sondern bildete eine einzige zusammenhängende Raumkette, die mit dem nördlichen Seitenschiff durch große Bogenöffnungen verbunden war.

In der nordöstlichen Ecke der beschriebenen Kapellengruppe liegt der sog. *Predigerturm* (Abb. 241—243), der sich nur schwer auf voll befriedigende Weise in die Baugeschichte der Kapellenreihe einordnen läßt. Er besteht aus einem kleinen zweigeschossigen Turmbau, dessen Oberteil eine kleine Zelle mit rechteckiger Öffnung nach Norden enthält, die gerade in rechter Höhe liegt, um als Sprechöffnung für einen Prediger zu dienen. Diese Außenkanzel sollte offenbar einen sowohl geschützten als auch hervorgehobenen Standort für den Redner bei denjenigen Freiluftgottesdiensten bieten, die anlässlich der großen Jahrmärkte auf dem Teil des Kirchhofs abgehalten wurden, der dem Marktplatz am nächsten lag. Der Turm war wohl eigentlich für eine freiere Lage vorgesehen als er sie bei Abschluß der Kapellengruppe erhielt (siehe Abb. 243). Dieser neue Baukomplex wurde als Ganzes mit einem großen Pultdach derselben Art überzogen, wie es schon auf den Kapellen der Südseite lag. Die besprochenen Arbeiten wurden wahrscheinlich in den Jahren unmittelbar vor 1490 ausgeführt.

Es sieht so aus als wenn die sog. *Bauernkapelle* in der Ecke südlich des Westturms (Abb. 245—250) bald der soeben beschriebenen Kapellengruppe gefolgt wäre. Dies ist der einzige unmittelbar vom Kirchhof aus zugängliche Kapellenbau. Von hier aus hatte man auch Zugang zu den vorher genannten hagioskopischen Kammern. Es handelt sich mit größter Wahrscheinlichkeit um einen *Seelenchor*, der demzufolge der Kirche zur Betreuung der Armen, Kranken und Ausgestoßenen diente. Seine bauliche Gestaltung stimmt mit der Bibliothekskapelle der nördlichen Gruppe überein.

Nachdem die oben geschilderten Arbeiten mit der nordwestlichen Kapellengruppe abgeschlossen waren, stand man vor der Endphase des Roggeschen Vereinheitlichungswerks. Nun galt es, auch *den östlichen Teil der Langhausnordseite umzuformen*, so daß auch dieser in seiner Gesamtheit unter ein gemeinsames Dach gelegt werden konnte. Zur Erreichung dieses Ziels mußte die Lücke vor dem großen Nordportal geschlossen werden, ferner waren die Mauern der alten Sakristeien und der Silberkammer zu erhöhen, damit die gesamte Nordfassade dieselbe Traufenhöhe erhielt. Die damit zusammenhängenden Bauarbeiten wurden in einem Zuge durchgeführt (Abb. 251 u. 256).

Vor dem Nordportal entstand — im großen übereinstimmend mit ihrem schon behandelten südlichen Gegenstück — *die nördliche Vorhalle*. In den Sakristeien wurden die Gewölbe niedrigerissen und die Mauerkronen erhöht, so daß sich darin zwei Kapellen mit neuen Gewölben in gleicher Höhe mit den übrigen Seitenkapellen einrichten ließen, die mit dem nördlichen Seitenschiff durch Bogenöffnungen vereinigt waren und von zwei großen spitzbogigen Fenstern in der Nordwand beleuchtet wurden. — Die Nordmauer der Silberkammer wurde erhöht und eine obere gewölbte Kammer (Abb. 224) als Verwahrungsraum eingerichtet. Nun ließ sich auch diese Partie unter dasselbe Einheitsdach legen wie der

westliche Teil (Abb. 256). Damit war Kort Rogges umfassendes Vereinheitlichungswerk ganz durchgeführt. Diese letzte Bauperiode dürfte mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit in die letzten Jahre des 15. Jahrhunderts datiert werden müssen. Anfang April 1501 ist Bischof Kort Rogge verschieden. Die Gestalt, in der er seinen Dom nach einer 250-jährigen Bauzeit hinterließ, hat dieser — abgesehen von der Turmhaube — im großen und ganzen unverändert bis in unsere Tage beibehalten.

Aber noch ein weiterer spätmittelalterlicher Anbau bedarf der Erwähnung, die von Bischof Rogge aufgeführte *Obere Sakristei*, welche den Wunsch dieses selbstbewußten und vermögenden Prälaten erfüllen sollte, an seinem Dom eine Sakristei ganz zur eigenen Verfügung zu haben. Der Bau wurde in den Winkel zwischen der Ostwand der Unteren Sakristei und der Nordmauer des Hohen Chors gesetzt (Abb. 258). Über einem nach außen offenen gewölbten Grundgeschoß liegt der neue Sakristeibau ganz abgesondert von den übrigen Baulichkeiten für die Priesterschaft und besitzt einen eigenen direkten Eingang zum Hohen Chor, sowie eine nun zugemauerte Tür zu einem Verbindungsgang, der auf Schwibbogen zu dem benachbarten, von Kort Rogge errichteten Bischofspalast (Abb. 258, 259, 261) hinüberführte. Eine solche Vorrichtung steht in Schweden fast allein da und zeugt als Ganzes von der Auffassung ihres Bauherrn von seiner Stellung als Prälat gegenüber der Domgeistlichkeit. Rein architektonisch weist diese Sakristei von den übrigen unter Rogge errichteten Kapellenbauten keine Abweichungen auf.

SUMMARY

STRÄNGNÄS CATHEDRAL is one of the best-preserved large medieval churches in Sweden, built entirely of brick and decorated with murals dating from the 14th and 15th centuries. In addition, the Cathedral contains valuable furnishings and monuments of a high artistic quality from the Middle Ages and more modern times.

The description of Strängnäs Cathedral will be published in two volumes; *the first* of these will include (1) the history of the medieval building, (2) the history of the building since 1523, and (3) vaulting and murals. *The second* volume will contain descriptions of the permanent fixtures and furnishings, plate, vestments and other textiles, and will be divided into a convenient number of fascicles.

MEDIEVAL HISTORY OF STRÄNGNÄS CATHEDRAL

I. BEFORE 1250

Strängnäs, lying on a promontory on the south shore of Lake Mälaren, at the nodal point of the important waterway running east from the Baltic through Mälaren and a highway between the provinces of Uppland and Södermanland over islands in Mälaren, was hardly a town when christianity came to central Sweden. It was most likely a market and assize place, with a large population when the great annual markets were held, but otherwise more or less deserted. At the top of the hill on which the Cathedral now stands, not far from the market place (fig. 2), was probably a heathen cult place, surrounded by great grave mounds, thrown up by the mighty families of the province. Five of these mounds still remain in the burial grounds around the Cathedral (figs. 4—7).

After christianity had been introduced, with the help of kings and great landowners, about the end of the 11th century and had become more or less firmly established in Södermanland, a firm ecclesiastical organization grew up, at first with two bishoprics. One of these was in the middle of the western part of the province, at Tuna—now Eskilstuna—, which had been the first centre of the mission, and the

other was at Strängnäs, the ancient heathen cult centre, as the natural position of the victorious church. Both bishoprics were in existence in the 1120's, but shortly afterwards, in any case prior to 1164, the sees of Tuna and Strängnäs were combined. Thus there must have been a church at Strängnäs as early as the end of the 11th or the beginning of the 12th century, and there is much evidence that it was built on the heathen cult site to seal the final victory of christianity.

The oldest parts of the present Cathedral, however, date from the middle of the 13th century. The Cathedral must have had one or more forerunners. No remains of these have been discovered, nor have any records of their situation and appearance been preserved. It is probable that these older churches were wooden ones, and were situated where the western part of the present Cathedral now stands.

II. CONSTRUCTION OF THE ORIGINAL BRICK CHURCH, 1250—1340

The principal part of the oldest remaining church (called the original church in this work) can be distinguished clearly in the present Cathedral (Plate II, period A). It is of brick, on a limestone base, and was built as a rectangular church with nave and aisles, but without a special chancel. The outer walls were decorated near their summits with an arcaded frieze with white plaster fields. Similar friezes can be seen on the high walls between the nave and the aisles, where the arcaded friezes in the east parts were interrupted at regular intervals by round-arched windows and window-like ornamental brickwork (Plate XXI; fig. 63). The frieze and ornamental brickwork of the east gable are shown in Plate IX, A. Tall, slender, square towers rose at all four corners. The roof was covered with thick shingles.

In the middles of the south and north fronts were richly decorated doorways surrounded by large arches (fig. 48). In the west was a recessed doorway (Plate XXVI; fig. 33). The windows, one in each bay, were tall and narrow (one remains in bay I, to the north, fig. 69). There was probably a group of three windows in the east wall of the nave. Plates XXV—XXVIII give reconstructions of the fronts.

The interior of the church, with a nave almost twice as wide as each aisle, is covered with cupola-shaped cross vaulting (so-called domical vaulting, figs. 124—128) with diagonal arches resting on single, round colonnettes in the angles between the slightly pointed girdle arches and arcade arches, all of which spring at the same level from the capitals of the pillars. The vaulting of the nave was much higher than that of the aisles. The high walls, rising above the lean-to roofs of the aisles, with their windows, gave a slight suggestion of a basilica cross section, which had no equivalent in the interior. The windows in the roof frieze lighted only the attics. Square and octagonal pillars were originally planned to be placed alternatively (fig. 143), which was realized only in the first phase of the building (see below).

The lateral thrust of the vaulting was taken on buttresses on the *inside* of the outer walls of the church, which were given an unusual construction with an open passage running round the church on the lower parts of the outer walls where they were thickened inwards. This passage was carried through vaulted openings in the pillars (fig. 71, 78, 80, 81, 153—155). A deep, pointed-arched niche was cut into the thicker lower part of the wall in each bay (figs. 71, 78; Plate XXIV, A). This construction of the interior walls was perhaps the most remarkable feature of the original interior.

It has been possible to determine the main stages in the building of the original church by studying, among other things, the different types of bricks used, and the joints and toothing in the high walls (Plate XXI; figs. 140—142).

The church was clearly built according to a definite plan which, in spite of a long and varying building period, was followed in the main throughout the whole course of construction.

Two main stages can be discerned in the building of the church. During the first of these the plan was set off and the foundations of the whole church were laid; the eastern part—bays I, II and III—was completed first, in order to provide premises for divine service. But at the same time, parts of the outer walls in the west part were built. Vestry I was built then, too. The result of the first building period is shown in fig. 72. An older church, lying within the west walls of the new church, was probably preserved

during the building period. This church was demolished as soon as new premises were available for services.

A serious collapse occurred soon after the completion of the first part. The extent of the damage can be seen from existing joints and toothings in the high walls (Plate XXI). After this the church appeared as shown in fig. 144. According to a not completely reliable source, the church collapsed about 1290. When work was resumed it was placed in the hands of new leaders. New architectural forms began to appear, particularly in the forms of the pillars (figs. 85—88). This later period may be divided into two sub-periods.

The first comprised repairs after the collapse and the completion of the east part of the church to a length of four bays. This eastern section could then be used for services while work proceeded on the western half. The construction of Vestry II and work in the western half of the church belonged to the first stage. The result of this work is shown in fig. 145.

The second sub-period was a direct continuation of the first, and saw the completion of the church by the finishing of the west part, with pillars and vaulting, and the west front. The large doorways in the south and north fronts also belong to the final phase. The church was probably finished during the latter part of the 1330's. Its final appearance is shown in figs. 146, 147 and Plates XXV—XXVIII. The other figures in the text illustrate the original church, and the various architectural elements and decorations.

Strängnäs Cathedral was undoubtedly inspired by brick buildings in northern Europe. The style—nave, aisles and no chancel—appeared in several places in the Baltic region during the 13th century. Marien Church at Lübeck was planned and partly built during the 1250's, with nave and aisles and without a special chancel, and with an interior wall passage on pointed-arched arcades. This type of church spread rather generally over north Germany, with S. Marien at Neubrandenburg as the most beautiful specimen now in existence. The similarity of the original Strängnäs Cathedral to the remaining parts of the 13th century Marien Church at Lübeck is so great that direct influence from the German church must be assumed. The idea, at least, must have come from Lübeck, which is quite understandable in view of the important role played by Lübeck, once the chief town of the Hanseatic League, in the development of medieval art in Scandinavia. Strängnäs Cathedral was probably founded around 1260, but no exact date can be given. This date is confirmed by the great architectural similarity between Strängnäs Cathedral and St. Mary Church at Sigtuna (fig. 148), the first building period of which we know from records ended just after 1250.

The vaulting at Strängnäs was probably begun in the 1280's while Anund was Bishop. The type of vaulting, domical vaulting, was introduced into the Baltic region from Westphalia. The design of the large Strängnäs doorways also suggests Westphalian influence (e.g. St. Nicholas at Lemgo, Hohnekirche at Soest, and others).

A more detailed description of the original church is available in German. It is by A. TUULSE, *Der Kernbau des Doms zu Strängnäs und sein Umkreis*, Stockholm 1964, in *Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Antikvariskt arkiv nr 25*.

III. ENLARGEMENT OF ORIGINAL CHURCH. ADDITIONS AND ALTERATIONS DURING MIDDLE AGES

The original brick church was hardly completed before additions were made to provide space for the ever-increasing number of chantry endowments. The first additions were made on the south side. A study of the buttresses extending in different directions from the present south front (fig. 158; Plate V) make it possible to distinguish an east group and a west group of chapels. The east group comprises

the Sture, Scholars' and Gyllenhielm Chapels, and the west group the Lady Chapel and the Sparre, Tynnelsö and Peasants' Chapels. The south porch is in the middle.

The oldest of these chapels is the *Sture Chapel* (figs. 157, 160), a well-proportioned room with cross vaulting, the diagonal ribs of which are supported by slender, round limestone boltels, surmounted by elaborately carved limestone capitals (fig. 163) with traces of gilding. Probably the work of a Gotland master sculptor, and large pointed-arch windows with limestone tracery (fig. 159). The building had originally a saddle roof (fig. 157). The chapel was built and presented by Dean Nils Magnusson about 1342.

The *Scholars' and Gyllenhielm Chapels* form an addition to the Sture Chapel. Originally they formed a double chapel, dedicated to the patron saints of the Cathedral, St. Peter and St. Paul. The Scholars' Chapel has original limestone tracery in its window (fig. 165), while it is demolished in the Gyllenhielm Chapel. The double chapel probably had double south gables and a double saddle roof (fig. 166). Extant deeds of gift suggest that this building dates from about 1380.

The next in this row of chapels is the *Lady Chapel*, erected about 1404 by Gjurd Petersson, Archdeacon, and Sten Bengtsson Bielke, Knight. Connected with this chapel are two closets, one above the other, with barrel vaulting. Their total height is the same as that of the Lady Chapel (fig. 171). The appearance of the church after these additions is shown in fig. 169. The closets, which are in a good state of preservation, had originally no other communication with the interior of the church than two small latticed openings looking into the Lady Chapel (fig. 178). Through them could be seen the Altar to Our Lady in the middle of the east wall of the chapel. The entrances to these closets were from the churchyard. The upper one was reached by an external staircase (fig. 169). These closets were intended to be used as praying chambers by excommunicants, lepers and people suffering from other contagious diseases, who were not allowed in the church itself. The latticed windows in the east walls of the closets were squints through which the Lady Altar could be seen and the service followed, and through which prayers could be offered to the Virgin, the intermediary for suffering humanity. The closets were always open.

Immediately east of the Lady Chapel there was built, about 1425, a *double chapel, dedicated to St. Anne and Corpus Christi*, equivalent to the Sparre and Tynnelsö Chapels. The star vaulting (fig. 183), is amongst the oldest of this type in Sweden; it seems to have originated in the buildings of the Order of Teutonic Knights. The characteristic corbels (figs. 184, 185) are reminiscent of similar details in the Grand Master's Palace at Marienburg, dating from the end of the 14th century. This double chapel probably had double gables, too (fig. 192).

With the erection of this chapel, the whole of the south side of the original church was filled, except for the part occupied by the monumental south doorway. There, and on the corresponding side of the north front, building was avoided as long as possible.

At about the same time as the last chapel was completed on the south side of the original church, the erection of a very important addition was begun on the west front. This was the *West Tower* (Plate VI; figs. 188, 193—199). The present tower was built in two stages, one up to the white band about two-thirds of the way up the tower, and the other comprising the parts above. The older part of the brickwork is in Flemish bond (fig. 13), and the younger part in monk bond. According to records in the medieval Cathedral calendar, the tower was begun in 1424. In 1444 the spire was erected, in 1445 the bells were hung, and the tower was consecrated by Bishop Erik Birgersson the same year. On three sides this tower is decorated with a row of round recesses, (fig. 188) a *motif* also found on the contemporary Sparre-Tynnelsö Chapel (fig. 180). High up, close to the white band, were large sound openings, now bricked up (fig. 198). Inside, the tower was divided into five storeys by joists (fig. 194). The present vaulting above the bottom storey is a later addition. Remains of fireplaces can be seen on the second and third floors, open fireplaces with double flues in the brickwork (fig. 199). These fireplaces are evidence that the tower was intended to be used, as in other places, as a refuge in times of disturbance, and as barracks for soldiers, which is also mentioned in the records.

The Strängnäs tower is the last link in a chain of mighty contemporary towers at the cathedrals of Uppsala, Västerås, Åbo in Finland, at the Great Church of Stockholm and in other places, all of which were late offsprings of the great towers of many of the principal churches in the Hanseatic towns of north Germany.

It was not many years after the completion of the tower that a new large project was begun, the building of a new *High Chancel*. This was undoubtedly the largest and most important building project in the history of the development of the Cathedral, after the planning of the original church (Plate II, per. G). A new style was introduced in the building of the High Chancel, quite different from that of the original church and the later additions. It was the lofty, spacious and light late Gothic style which entered Strängnäs Cathedral with this new building (figs. 200—206).

According to the Cathedral calendar, the erection of the chancel began in 1448 and ended in 1462, when Bishop Sigge Ulfsson Sparre consecrated the High Altar. Measurements and photographs given in this work illustrate the form and construction of the chancel, which has remained practically unchanged (figs. 201—206), so further description is superfluous. It is of interest to note, however, that the brickwork in the cells of the stellar vaults is half a brick thick; the bonds are illustrated in Plate III, figs. 215, 216. The tracery of the windows is of brickwork (fig. 207). The bases of the pillars (figs. 212) are partly of limestone, which was used earlier for the socle of the part of the east wall of the original church removed when the rood arch was built. Special attention should be paid to the unusual vaults of the narrow aisles, which serve as continuous buttresses for the vaulting of the nave (figs. 215, 216). Further, it should be observed how the unusual termination of the nave in the east contributes to emphasize the impression of spaciousness. The later deviation of the easternmost arcade arches removes the restricting portions from the onlooker's line of vision, which increases the effect of spaciousness of the east part of the nave, and makes the chancel seem longer (fig. 202).

The new Strängnäs chancel is a manifestation of a style expressed in Sweden as early as the beginning of the 15th century with the Gothic chancel of Linköping Cathedral. Such species of chancels emanate from east and south Germany, where the type was perfected in the second half of the 14th century. The 14th century German master masons, Peter Parler and Hans Stettheimer and their associates, played a very important role. Indirectly, development in Scandinavia during the 15th century belongs to the style introduced by these masters. In the Strängnäs chancel, however, the impulses received from outside have been interpreted and transformed into a style with a strong national Swedish character.

At the same time as the High Chancel was erected, the so-called *Lower Vestry* and the *Silver Chamber* were built at the north side of the chancel (figs. 218—224).

After the West Tower had been erected at the west front and the High Chancel at the east, the old parts of the original church must have seemed rather inconspicuous and depressed between the high terminal buildings (figs. 204, 218). It is not astonishing, therefore, that the Cathedral authorities decided to remedy this as soon as a convenient opportunity appeared. An opportunity came in a very drastic form. On Trinity Sunday, 1473, Strängnäs was ravaged by a *great fire*, which also damaged the Cathedral. The Cathedral calendar says that the roofs and the spire of the tower, the bells and the organ were destroyed, as well as other furnishings. It is not said how much of the roof was damaged, but it seems likely that the roof of the High Chancel was saved. In conjunction with the re-roofing of the original church it was decided to make the original church and the High Chancel harmonize better. The high walls of the original church were heightened and the roof of the nave was lifted so that the ridge was the same height as that of the High Chancel roof (fig. 225). At the same time, the front of the north aisle was raised a few courses when the roof of the this aisle was re-laid. This roof was then extended over Vestries I and II, the gables of which had earlier been removed in order to allow for the construction of a common lean-to roof (fig. 186).

At about the same time as these roof repairs were concluded, a new, energetic and enterprising member of the see administration appeared, Kort Rogge, Bishop of Strängnäs, 1479—1501, but appointed

coadjutant to the former bishop in 1475. Bishop Rogge, of Westphalian extraction, was an unusually learned man, had travelled widely and studied at the universities of Leipzig and Perugia. He collected a splendid library, part of which is still in existence. He was a prominent administrator and politician. Rogge was the first representative of the Renaissance in Sweden. Rich and fond of building, he came to play a dominant role during the last medieval period in the building of Strängnäs Cathedral.

There is no doubt that Bishop Kort Rogge initiated and led the great and important restoration and transformation of the Cathedral, made necessary by the fire of 1473, work planned and executed during the last two decades of the 15th century.

The first task was to *repair the West Tower* (fig. 225), damaged by fire and covered with a temporary roof, and adapt it to the rest of the Cathedral. The old brickwork was reinforced by lining it with new bricks (fig. 195). Then the Tower was raised 12 ½ m (41 feet) on the top of the strengthened walls. The Cathedral calendar says that Bishop Kort Rogge raised the Tower and that, on 20 July 1481, he consecrated the new great bell hung in it.

Kort Rogge's goal was architecturally to unite the nave with the High Chancel and the West Tower, to fill the gaps between the girdle of chapels and external buildings round the whole church, and finally to cover the chapels and aisles with a common lean-to roof, and thus give the Cathedral a uniform, monumental character.

The next step was to *raise the high walls* of the original church once again, so that the roof of the nave would be connected with that of the High Chancel. The result is shown in fig. 231, which also illustrates the next step, when *the Sture, Scholars' and Gyllenhielm Chapels were roofed by a common lean-to roof* after their gables had been demolished.

When the problem arose of how to continue the work on the south side, it became necessary to fill the gap caused in the line of chapels by *the south doorway*; it seems to have been a desire to preserve the south doorway as long as possible. The problem was solved by building a new wall level with and as high as the south walls of the chapels. The space inside this wall was divided into two storeys, of which the bottom one became a porch and a chapel, both vaulted (fig. 236). This remained until the end of the 16th century, when it was changed completely. The gables of *the Tynnelsö and Sparre Chapels* were demolished, the south wall of *the Lady Chapel* was raised to the same height as the adjacent chapel and the gable on the west wall of the closets was raised considerably, after which a common roof could be laid over the whole of the part restored, as shown in fig. 233.

After the south side was finished, the north side, which now differed greatly from the south (fig. 225), had to be restored. *The planning of the north side* probably raised problems other than architectural ones. The practical use of the building for divine service and the provision of space for the many chantry endowments were no doubt very urgent aspects of the problem. The first step was to build new chapels along the whole of the west part of the outer wall of the north aisle, in the angle between the north wall of the West Tower and the west front of the original church (Plate II). The space created by the erection of this wall was not divided up by partition walls, but formed one continuous room, communicating with the north aisle through great arches.

In the last-named group of chapels is the *Sermon Tower* (figs. 241—243), which has proved difficult to fit satisfactorily into the history of the building of the group of chapels. It is a small tower in two storeys, the upper storey containing a small cell with a rectangular opening in the north wall, at a convenient height for a preacher or other person to use it as a pulpit. This Sermon Tower was clearly intended to provide a protected and conspicuous place for a priest during open-air services held during the great annual markets in that part of the churchyard nearest the market place. It was probably intended originally to give the tower a more independent situation (fig. 243) than it finally had when the group of chapels was completed (fig. 256). A large roof, of the same type as that on the south side, was laid over the whole of this new section. This work was probably finished toward the end of the 1480's.

It seems probable that the erection of the *Peasants' Chapel* south of the West Tower (figs. 245—250)

followed closely on the group of chapels on the north side. This is the only chapel that can be entered straight from the churchyard. The closets with the squints, attached to the Lady Chapel, could be reached through the Peasants' Chapel. This chapel was most probably an All Souls Chapel, and as such was the place where the church cared for the poor and sick. Architecturally it is in agreement with the Library Chapel in the northern group.

After work on the northwestern group of chapels had been completed, there remained only the final phase of Bishop Rogge's plans. This phase comprised the transformation of the eastern part of the north front of the north aisle, so that the whole of the north side could be covered by a common roof. To achieve this, the wide opening of the north doorway had to be filled, and the walls of the old Vestries and the Silver Chamber raised so that the eaves of the whole north front would be the same height. This work was clearly done in one stage (figs. 251, 256).

The north porch was built in front of the north doorway in general agreement with the south porch. The vaulting of the Vestries was demolished, the walls raised and two chapels with vaulting of the same height as that of the other chapels were made. These chapels were lighted by two large, pointed-arched windows in the north walls, and had access to the north aisle through arches. The north wall of the Silver Chamber was raised and an upper, vaulted room (fig. 224) was built to serve as a storeroom. Then the roof of the western part could be extended to cover the whole (fig. 256). With that, Rogge's plans were fully realized. This period most probably coincided with the second half of the 1490's. Bishop Kort Rogge died at the beginning of April, 1501. The character given to Strängnäs Cathedral during a building period lasting 250 years has—except for the dome on the Tower—been preserved largely unaltered up to now.

Still another late-medieval addition must be mentioned: the *Upper Vestry*, built by Bishop Rogge for his own personal use. It was built in the angle formed by the east wall of the Lower Vestry and the north wall of the High Chancel (fig. 258). Above a vaulted basement storey, the vestry was completely separated from the other rooms used by the priests, and had direct access to the High Chancel and, by way of a door (now bricked up) to a passage leading to the Bishop's Palace (figs. 258, 259, 261), also built by Bishop Rogge. This vestry is unique in Sweden, and must be regarded as a manifestation of its builder's conception of his own exalted position among the priests attached to the Cathedral. Architecturally, it does not differ from the other additions made by Bishop Rogge.

(Forts. från omslagets 2:a sida)

SÖDERMANLAND. (100) Band I, h. 1. *Strängnäs domkyrka, medeltidens byggnadshistoria* (2 vol.).

Pris 50 kr.

- UPPLAND. (7) Band I, h. 1. *Danderyds skeppslag, mellersta delen*. Pris 6: 60.
» (29) Band I, h. 2. *Danderyds skeppslag, östra och västra delen*. Pris 13 kr.
» (62) Band I, h. 3. *Värmdö skeppslag*. Pris 16: 50.
» (64) Band I, h. 4. *Åkers skeppslag*. Med register till Bd I. Pris 17: 50.
» (8) Band II, h. 1. *Häverö och Vaddö skeppslag*. Pris 4: 40.
» (50) Band II, h. 2. *Bro och Vätö skeppslag*. Pris 8 kr.
» (58) Band II, h. 3. *Frötuna och Länna skeppslag*. Pris 12 kr.
» (74) Band II, h. 4. *Frösåkers härad, norra delen*. Pris 28 kr.
» (75) Band II, h. 5. *Frösåkers härad, södra delen*. Med register till band II. Pris 32 kr.
» (12) Band III, h. 1. *Långhundra härad, norra delen*. Pris 15 kr.
» (67) Band III, h. 2. *Långhundra härad, södra delen*. Pris 12 kr.
» (69) Band III, h. 3. *Närånghundra härad, västra delen*. Pris 20 kr.
» (70) Band III, h. 4. *Närånghundra härad, östra delen*. Med register till Bd III. Pris 20 kr.
» (1) Band IV, h. 1. *Erlinghundra härad*. Pris 4: 50.
» (11) Band IV, h. 2. *Seminghundra härad*. Med register till Bd IV. Pris 17 kr.
» (71) Band V, h. 1. *Vallentuna härad, östra delen*. Pris 15 kr.
» (72) Band V, h. 2. *Vallentuna härad, västra delen*. Pris 15 kr.
» (78) Band V, h. 3. *Sjuhundra härad, sydvästra delen*. Pris 18 kr.
» (80) Band V, h. 4. *Sjuhundra härad, nordöstra delen*. Pris 18: 50.
» (88) Band V, h. 5. *Lyhundra härad, sydvästra delen*. Pris 28: 50.
» (73) Band VI, h. 1. *Färentuna härad, västra delen*. Pris 26 kr.
» (77) Band VI, h. 2. *Färentuna härad, mellersta delen*. Pris 20 kr.
» (79) Band VI, h. 3. *Färentuna härad, östra delen*. Pris 17 kr.
» (81) Band VI, h. 4. *Sollentuna härad, södra delen*. Pris 24 kr.
» (82) Band VI, h. 5. *Sollentuna härad, norra delen*. Med register till Bd VI. Pris 24 kr.
» (76) Band VII, h. 1. *Bro härad*. Pris 26 kr.
» (94) Band VII, h. 2. *Håbo härad, södra delen*. Pris 38 kr.
» (98) Band VII, h. 3. *Håbo härad, mellersta delen*. Pris 30 kr.

VÄRMLAND. (18) Band I, h. 1. *Grums härad, norra delen*. Pris 9: 50.

» (19) Band I, h. 2. *Grums härad, södra delen*. Pris 6: 50.

VÄSTERGÖTLAND. (2) Band I, h. 1. *Källands härad, norra delen*. Pris 5: 40.

» (4) Band I, h. 2. *Källands härad, sydöstra delen*. Pris 4: 50.

» (15) Band I, h. 3. *Källands härad, sydvästra delen*. I. Pris 10 kr.

» (16) Band I, h. 4. *Källands härad, sydvästra delen*. II. Med register till Bd I
Pris 10 kr.

ÖSTERGÖTLAND. (13) Band I, h. 1. *Bankekind's härad*. 1. (Askeby, Svinstad). Pris 14 kr.

» (14) Band I, h. 2. *Bankekind's härad*. 2. (Vårdsberg, Örtomta). Pris 13 kr.

» (99) Band I, h. 3. *Bankekind's härad, mellersta delen*. Pris 32 kr.

» (43) Band II. *Vreta klostets kyrka*. Med register till Bd II. Pris 15 kr.

SVERIGES KYRKOR

utgives och försäljes häftesvis och kan erhållas i bokhandeln eller direkt från

GENERALSTABENS LITOGRAFISKA ANSTALTS FÖRLAG

Vasagatan 16, Stockholm 16

Tel. Lokalsamtal 22 95 00, rikssamtal 22 95 40